

**T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEKLİSANS TEZİ**

**MEHMET RİFAT'IN
MECÂMİÜ'L-EDEB
İSİMLİ ESERİNİN İKİNCİ KİTABI
OLAN İLM-İ MAÂNÎ'NİN
LATİN HARFLERİNE
AKTARILMASI VE İNCELENMESİ**

AYDIN TÜNBEL

1048202156

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. ÖZCAN AYGÜN

EDİRNE 2010

**T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEKLİSANS TEZİ**

**MEHMET RİFAT'IN
MECÂMİÜ'L-EDEB
İSİMLİ ESERİNİN İKİNCİ KİTABI
OLAN İLM-İ MAÂNÎ'NİN
LATİN HARFLERİNE
AKTARILMASI VE
İNCELENMESİ**

AYDIN TÜNBEL

1048202156

**TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. ÖZCAN AYGÜN**

EDİRNE 2010

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYDIN TÜNBEL tarafından hazırlanan **MEHMET RİFAT'IN MECÂMİÜ'L-EDEB İSİMLİ ESERİNİN İKİNCİ KİTABI OLAN İLM-İ MAÂNÎ'NİN LATİN HARFLERİNE AKTARILMASI VE İNCELENMESİ** Konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 12.-13. maddeleri uyarınca **12./08/2010 Perşembe** günü saat **13:30**'da yapılmış olup, tezin .....
OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
DOÇ.DR. ALİ İHSAN ÖBEK		
DOÇ.DR. İBRAHİM SEZGİN		
YRD.DOÇ.DR. ÖZCAN AYGÜN		

~ Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	371590
Yazar Adı / Soyadı	Aydın TÜNBEL
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 47779440032
Telefon / Cep Telefonu	02842363912 05336543752
e-Posta	aydin_tunbel@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l Edeb isimli eserinde mevcut olan İlm-i Maani'nin Latin harflerine aktarılması ve incelenmesi
Tezin Tercümesi	The examination and transfer of İlm-i Maani, which is in Mehmet Rifat's work, Mecamiü'l Edeb, to Latin Alphabet
Konu Başlıkları	Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2010
Sayfa	232
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. Özcan AYGÜN
Dizin Terimleri	Belagat=Eloquence Mehmed Rıfat=Mehmed Rıfat Osmanlı edebiyatı=Ottoman literature Osmanlıca=Ottoman
Önerilen Dizin Terimleri	Rhetoric, Fesahat, maan, Beyân, Bedî, Müteallikât-ı Fiil, Müsned, Müsnedün İleyh, the Mehmet Rifat, Manastirli, Ottoman literature
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Ertelenmesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının **18.06.2013** tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

NOT: (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

14.09.2010

İmza:.....

Hazırlayan: Aydın TÜNBEL

**Tezin Adı: Mehmet Rifat'ın Mecâmiü'l-Edeb İsimli Eserinin İkinci Kitabı Olan
İlm-i Mâânî'nin Latin Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi**

ÖZET

Ortaya koyduğumuz çalışmamızda Mecamiü'l-Edeb adlı eserimizin birinci cildinin ikinci kitabı olan İlm-i Maâni'nin Türklçe metin aktarımını yaparak, eserimizi inceleyerek daha anlaşılır hale getirmeye çalıştık. Yazarımız, İlm-i Maânide on bir başlık üzerinde durmuştur. Bu başlıkları şöyle sıralayabiliriz. Müsnedün ileyh, Müsnet, Mütemmimat-ı Cümle, İsnad-ı Haberi, İnşa, Kasr, Vasl, Fasl, İcaz, İtnab, Müsavat. Yazarımız eserinde yapmış olduğu açıklamaları daha anlaşılır duruma getirmek için Arapça, Farsça, Türkçeden birden fazla örnek verme yoluna gitmiştir. Yaşadığı döneme damgasını vuran, kendisinden söz ettiren, yerli, yabancı kaynaklardan söz etmesi, onlara değinmesi, Mehmet Rifat'ın kültür ve edebiyat dünyasındaki gelişmeleri ne kadar yakından takip ettiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Belâgat, Fesahat, Maânî, Beyân, Bedî, Müteallikât-ı Fiil, Müsned, Müsnedün İleyh, Manastırlı Mehmet Rifat, Osmanlı edebiyatı.

Prepared by: Aydın TÜNBEL

Name of thesis: Analysis and transfer of İlm-i Mâânî which is the first volume of the second book of the work called Mecâmiü'l-Edeb by Mehmet Rifat to Latin Alphabet.

ABSTRACT

The study we have put forth, we tried to make İlm-i Maâni, which is the first volume of the second book of the work called mecamiü'l-Edep more understandable by making Turkish text transfer and examining the work,. The outhor dwelled an eleven titles in İlm-i Maâni. We can align these titles like this: Musnedün İleyh, müsned, Mutemmimat-ı cümle, Isnad-ı Haberi, İnşa, Kasr, Vasl, Fasl İcaz, İtnab, Musavat. The outhor chose giving and Turkish languages in order to maket he expalantions in his work more understandable. That he mentions about local and foreign sources which mark their period and make talking on them shows how closely Mehmet Rıfat follows culture and literature world.

Key words: Rhetoric, Fesahat, maan, Beyân, Bedî, Müteallikât-ı Fiil, Müsned, Müsnedün İleyh, the Mehmet Rifat, Manastirli, Ottoman literature.

ÖNSÖZ

Mehmet Rifat, sayısı elliye yakın edebiyat, askeri ve mimari alanda eser verdiği görülmektedir. Bu eserler hakkında genel bilgileri içeren bir de doktora tezi hazırlanmıştır. Eserleri arasında yapılan çalışmalara baktığımızda gerek yaşadığı dönemden gerekse geçmiş dönemden yazılmış eserlerden faydalandığı gözlemlenmektedir. Yapmış olduğumuz çalışma Mehmet Rifat'ın Belâgat bilimi hakkında hazırlanmış olduğu dört ciltten oluşan Mecâmiü'l-Edeb isimli eserinin birinci cildi olan İlm-i Belâgat'in ikinci kitabı İlm-i Mâânî üzerinedir.

Elimizde bulunan materyalden hareketle eserin traskripsiyonlu aktarımı ve incelenmesi ele alınacak, Türk Edebiyatı alanında Mâânî biliminin önemi üzerinde durularak eserin belâgât bilimi içindeki önemine değinilecektir. Ayrıca daha önce bu eserle ilgili yapılan çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Belâgat bilimi Türk Edebiyatı alanında son zamanlara kadar pek fazla öneme haiz değilken Tanzimattan sonra önem kazanmış kendi dilimizin söz sanatları ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Yapılan bilimsel çalışmalardan sonra görülen odur ki Türk edebiyatı alanında Belâgat uygulamaları son derece fazladır. Bu eserlerin gün ışığına çıkartılması bakımından araştırmacılar yoğun çaba göstermektedir. Biz de bir nebze olsun bu tür çalışmalara katkıda bulunmak için Mâânî bilimi üzerinde durmaya karar verdik. Çalışmamızın bir yüksek lisans tezi olması ve zamanın kısıtlı olmasından dolayı bir takım kısıtlamalara gittik. Çalışmamızı Mecâmiü'l-Edeb isimli eserin birinci cildinin ikinci kitabı olan İlm-i Mâânî ile sınırlandırdık. Özellikle de bu eserin incelenmesi üzerine yoğunlaştık. Günümüzdeki kitaplarla karşılaştırılmasını yaparak benzeşen ve ayrılan taraflarını tespit etmeye çalıştık.

Bu çalışmanın birinci bölümünde yazarın hayatı hakkında ulaşabildiğimiz bilgilerden derlediğimiz kısa bir özgeçmiş yer almaktadır. İkinci bölümde eser hakkında yaptığımız inceleme yer almaktadır. Üçüncü bölümde eserin Latin alfabesine aktardığımız bölümü yer almaktadır. Son bölümde ise eser hakkında vardığımız kanaatin değerlendirmeleri olan sonuç bölümü ile eserin incelenmesi

sırasında faydalandığımız kaynakların isimlerinin yer aldığı bibliyografya yer almaktadır.

Yapmış olduğum bu çalışmada desteğini hiçbir zaman esirgemeyen hem bölüm başkanımız hem de anabilim dalı başkanımız olan Prof. Dr. Recep DUYMAZ hocama sonsuz şükranlarımı sunarım. Yine aynı çalışmada hem okuma noktasında olsun hem de fikirlerine sık sık başvurduğum, sıkılmadan darılmadan fikirlerini paylaşan, yol göstericim, değerli hocam aynı zamanda danışmanım Yrd. Doç Dr. Özcan AYGÜN'e sonsuz teşekkürlerimi sunmayı kendime bir borç bilirim. Ve daha nice adını anmadığım, desteklerini gördüğüm akademisyenlerimize ve gizli kahramanlarıma minnettarım.

Aydın TÜNBEL

EDİRNE

2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	IV
TRANSKRİPSİYON	V
GİRİŞ	1
MEHMET RİFAT'IN HAYATI	4
I. BÖLÜM	
İNCELEME İLM-İ MAÂNÎ	7
1.MÜSNEDÜN-İLEYH	12
1.1. Müsnedün-ileyhin Takdîm ve Te'hîri	13
1.2. Müsnedün-ileyhin Terk ve Zikri	19
1.3. Müsnedün-ileyhin Ta'rif ve Tenkiri	26
1.4. Müsnedün-ileyhin Tavsîfi	30
1.5. Müsnedün-ileyhin Atf u Te'kîdi	32
1.6. Müsnedün-ileyhin Muktezâ-yı Zâhire Muhâlif İrâdı	35
2. MÜSNED	37
2.1. Müsnedin Takdîm ve Te'hîri	38
2.2. Müsnedin Terk ve Zikri	39
2.3. Müsnedin Te'kîd ve Tavsîfi	42
2.4. Müsnedin Ta'rif ve Tenkîri	43
2.5 – Müsnedin İsim ve Fiil olması	44
3. MÜTEMMİMÂT-I CÜMLE	53
3.1. Hâl	53
3.2. Temyîz	54
3.3. Müteallikât-ı Fi'l	55
4. İSNÂD-I HABERÎ	58

4.1. Keyfiyet-i İsnâd	59
4.2. Kasd-ı Haber	59
4.3. Envâ‘-i Ahbâr	60
5. İNŞÂ‘	62
5.1. İnşâ‘-i Talebî	63
5.2. İnşâ‘-i Gayri Talebî	65
6. KASR	66
6.1. Kasr-ı Zevkî	66
6.2. Kasr-ı Vaz‘î	67
7. VASL U FASL	68
8. İCÂZ, ITNÂB, MÜSÂVÂT	76

II. BÖLÜM

METİN AKTARIMI	81
SONUÇ	229
BİBLİYOGRAFYA	231

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
c.	: cilt
d.	: doğumu
ö.	: ölümlü
s.	: sayfa
v.b.	: ve benzerleri
v.d.	: ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON DA KULLANILAN İŞARETLER

q : ق

s : ص

z : ظ

‘ : ع

ġ : غ

ñ : گ

t : ط

‘ : ء

h : ح

ħ : خ

^ : uzatma işareti

j : ژ

GİRİŞ

GİRİŞ

İlk insandan günümüze kadar insanoğlu hayatını idame ettirebilme gayretinin yanında güzel konuşma, konuştuğunu anlama ve anlatabilme gayreti içinde olmuştur. Bu gayretlerin sonunda sistemli bir şekilde kaideler ve kurallar geliştirilmeye çalışılmış ve modern dillerin gelişmesinde rol oynamıştır. Güzeli konuşmanın, güzel yazmanın kaide ve kurallarını tespit çalışmalarının tarihi, bir diğer deyişle retorik tarihinin tarihi M.Ö. V. asra kadar çıkar¹. Tarihi arşivleri karıştırdığımızda ilk örneklerine Yunan edebiyatında karşılaşırız. Bu döneme ait retorik kitabı Aristoteles'e aittir. Aristo kitabının adını Retorika koyar.

Bu eserde önce kavramlar üzerine durulur. Kavramların sahası, faydası ve fonksiyonu açıklanır. Bir diğer bölümde ise retorik konusuna girecek mevzular ele alınır. Son bölümde ise üslup ve edebi sanatlardan söz edilir.

Daha sonraki dönemlere baktığımız zaman Nazari sahaya has olabilecek çalışmalar Arap Edebiyatında kendini gösterir. Arap Belagati o kadar ilerler ki güzel şiirler söyleyen kişiler panayırda şiirler söyler; güzel şiir söyleyen ve halkın beğenisini kazanan şiir altın yaldızlarla yazılarak Kâbe'nin duvarına asılır bir sonraki panayıra kadar asılı kalırdı. şiir söyleme o kadar ileri gitmiş ki savaşlar başlatır veya bitirir olmuştur. Böyle bir ortamda dünyanın gelmiş geçmiş en güzel kitabı her devre hitap eden Kur'an-ı Kerim inmiştir. Kur'an-ı Kerim ile birlikte Arap Belâgati had safhaya ulaşmış ve onu anlamak isteyen insanlar belâgat kurallarını öğrenmenin yollarını arar duruma gelmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'i anlamak isteyen âlimler onun belâgati ve içinde geçen söz sanatlarını ortaya çıkartmak için gayret göstermişlerdir. Gramer yapısı hakkında eserler vermişlerdir.

---

¹ YETİŞ, Kazım. "Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Milli Retorik Meselesi", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten (1985), Ankara, 1989, s. 199-210.

Türk edebiyatı sahasında bu tarz eserler ancak İslamiyetin kabulünden sonra kendini gösterir. Göçebe yaşam süren Türk boyları sınırlı sayıda yazılı kaynak bırakmışlardır. Yerleşik hayata geçen Türk boyları arasında nazariyat sahası içinde görebildiğimiz ilk eserler yine Kur'ân-ı Kerimi anlamaya yönelik olarak ortaya çıkar. Yüzyıllar boyunca bizde, belâgat-rhetorique ihtiyacını Miftâhü'l-Ulûm, Telhis, Mutavvel, Muhtasaru'l-Meânî gibi Arapça eserler cevap vermiştir. Bunda Arapçanın ilim dili olması gibi sebeplerle Türk sahasında kendi dilini anlamaya yönelik bir çalışmaya itmemiştir. Türklerin batıya açılma gayretlerinin olduğu dönemler olarak bilinen Tanzimat dönemi yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemle birlikte Türk dilinin önemi artmış, Arapçanın etkisi azalmıştır. Bu dönemden itibaren Türkçe telifât ve neşriyâtın başlayıp gelişmesi sağlanmıştır. Yeni açılan mekteplerde Türk belâgatini anlatmak için derslerde okutulmak üzere Belâgat, Kitabet gibi konularda eserler neşredilmeye başlanmıştır.

Mehmet Rifat'ın elimizde bulunan bu eseri yine aynı dönemdeki ihtiyacı karşılamak amacıyla hazırlanmış bir eserdir. Eserde bahsi geçen konuların daha iyi kavranması amacıyla Arapça, Farsça ve Türkçe örneklerle zenginleştirilmiştir. Yine eserde geçen örnekler hem eserin kaleme alındığı dönem müelliflerinin hem geçmiş yüzyıllarda eser vermiş müelliflerin hem de batılı tarzda eser veren müelliflerin kaynaklarından faydalandığını dile getirmektedir.

Tezimizin mevzuunu teşkil eden konu İlm-i Maânî bilimidir. Bu konu belâgat biliminin bir konusunu teşkil eder. En önemli noktalardan birini oluşturur. Eğer bir cümlede mânâ yoksa hiçbir şey anlaşılmaz. Anlamı olmayan bir cümle boşu boşuna harcanmış zaman demektir.

Yaptığımız çalışmanın hususiyeti hakkında ise şunu zikretmekte fayda görüyoruz. Tezimiz söz sanatlarına ya da gramer bilgisine yeni bir tanım, yeni bir tasnif veya farklı örneklerle yeni yorumlar getirme, veyahut da belâgat kitaplarında mevcut örneklerdeki eksiklik, fazlalık, yanlışlık bulma gibi bir gaye taşımamaktadır. XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinden beri hararetle tartışılan bir konu olan belâgat bilimi üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalara bir katkıda bulunabilme gayreti

amacıyla yola çıktık. Yapmış olduğumuz çalışma dikkatle incelendiği zaman bunun bir nebze de olsa başarıya ulaştığı görülebilmektedir. Aynı eser ve konular hakkında yapılan incelemelere göz önüne alındığında onlarda bir farkının olduğu ve mümkün olduğunca öznel bir yaklaşımla esere yaklaşıldığı görülmektedir.

MEHMET RİFAT'IN HAYATI

Mehmet Rifat'ın hayatı hakkında bilinenler kendi yazmış olduğu eserlerde ve yakın çevresinde yaşayan kişilerin anlattıklarından ibarettir. Türk dili ve edebiyatına, kendi milletine büyük hizmetler etmiş olan bu şahsiyet hakkında yeterli bilgilerin bulunmayışı üzüntü kaynağıdır.

Askerlik gibi kutsal bir görevde yıllarca hizmet etmiş olan Manastırlı Mehmet Rifat Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında yaşadığı eserlerinden anlaşılmaktadır.

1851(hicrî-kamerî 1267) yılında Manastır'da dünyaya gelir. Babası, alay kâtipliğinden emekli olmuş Raşit Efendi'dir. Babasında gördüğü askerlik yaşam felsefesi olarak ilerleyen yıllarda karşısına çıkar ve babasının gittiği yoldan gitmeye karar verir. İlköğrenimi ve gençlik yıllarına ait herhangi bir bilgi sahibi olamadığımız Rifat, Mekteb-i Hayriyye'ye girmesiyle değişim gösterir. Ve askerlik hayatı başlar. Bu dönemle birlikte hayatında üç kişi önemli rol oynar. Bunlar Hasan Bedrettin, Süleyman Paşa ve Namık Kemal'dir. Hasan Bedrettin ile tanışması gençlik yıllarına denk gelmesi ve samimiyetlerinin artması birçok icraatlarını birlikte gerçekleştirmelerine sebep olur. Süleyman Paşa'nın ilgi ve alâkasını kazanan Mehmet rifat ve Hasan Bedrettin okuldan mezun olunca hiç ara vermeden aynı okulda hocalık görevine getirilir.

Erkân-ı Harb Yüzbaşısı olduğu yıllarda bir yandan Harbiyye'de "Taksim-i Arazi" ve "İnşaat" hocalığı görevini yürütürken, bir yandan da edebî ve meslekî kitaplar hazırlayıp yayınlattır.

Osmanlı-Rus savaşında binbaşı göreviyle katıldığı savaşta (Kars Müdafaası) Ruslara esir düşmüştür.² Esirlikten kurtulup da memlekete geldiği zaman kendini

² Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Ektupları 11*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1969.

büyük bir soruşturmanın içinde bulur. Çileli yıllar bu dönemden sonra başlar. Bir daha İstanbul'a dönmek üzere sürgüne gönderilir.

30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına karıştıklarından dolayı önce Şam'a ardından Halep'e tayin edilir³, yani sürgüne gönderilir. Sürgün yıllarında kaleme aldığı Mecâmiü'l-Edeb isimli eseri hicrî-kamerî 1308 (1891) yılında hazırlamaya başladığını ve bir yıl sürdüğünü mukaddime kısmına düşmüş olduğu nottan anlıyoruz.

Yine aynı sürgün yıllarında dilbilgisi üzerine "Hace-i Lisân-ı Osmânî" isimli eseri ve dini içerikli Tuhfetü'l-İslam isimli eseri dini-felsefi içerikli "Tazarrunâme-i Sinan Paşa'dan Makâlât-ı Müntahabe" isimli eserlerini neşrederek sürgünde dahi olsa boş bırakmamış hep bir çalışma gayreti içinde olmuştur. Bunların haricinde yine tiyatro, tarih, retorik, dil bilgisi, matematik, mimarlık gibi birçok meslek grubunu ilgilendiren konuları kapsayan eserler meydana getirmiştir.

Hayatı hakkında daha fazla bilgiye ulaşılamayan Mehmet Rifat'ın ölüm tarihi de kesin olmamakla birlikte Namık Kemal'in şu sözleri ile 1907 (Hicrî-Kamerî 1325) yılında zahiren görevli, ama aslen sürgünde bulunduğu Halep'te hayata gözlerini kapamıştır.

---

³ Tansel, 1969; 98.

I. BÖLÜM
İNCELEME

İKİNCİ KİTAP

İLM-İ MAÂNÎ

Yazarımız Mehmet Rifat, Mecâmiü'l-Edeb adlı kitabının birinci cildinin ikinci kitabında Semantik ilminden bahsetmiştir. Bu eserde Semantik Biliminin hangi konuları kapsadığını belirterek eserin içerisinde yer alan konuları açıklamaya çalışacağız. Buradan hareketle çalışmamızda can alıcı olan ve çalışmamızın asıl yoğunlaşılacak noktası bu olacaktır diyebiliriz.

Mehmet Rifat kitabına Mânâ, Semantik Biliminin tanımını, açıklamasını yaparak başlar. Semantik Biliminin tanımını şöyle yapmaktadır:

Sözleri, durumun gereğine uydurarak, cümlenin yer, durum ve şartların gereklerine uygun şekilde kurallarla, yöntemlerle ifade edilmesini sağlayan bilimdir.

Yazarımız yaptığı bu tanımda kurallardan, yöntemlerden bahsetmiştir. Çünkü ilim, bilim denilince aklımıza kurallar, yöntemler gelir. Sözler, bizim içinde bulunduğumuz durumu ifade etmemizi sağlar. Sözlerle kendimizi ifade ederken, gelişigüzel ifade etmememiz gerekiyor. Bu konuşma eyleminin birtakım kural ve yöntemlere göre olması gerekiyor. Şimdi de semantik biliminin tanımını yazarımızın ifadeleriyle yapalım:

Elfâzı muktezâ-yı zâhire tevfiik ederek kelâmı îcâb-ı hâl ve mevkie ve muktezayât-ı ahvâle tatbîk kılan hâlât ü kavâid ve usûl ü fevâidden bahseden ilme denir.

Mânâ ilminin açıklamasını, tanımını yaptıktan sonra yazarımız kelâm ve nispetin ne anlama geldiğini açıklayarak özne ve yüklem tanımını yaparak bunlarla ilgili kendi görüşlerini ortaya koyar. Cümle denilince kelimeler arasındaki bağın tam olduğu ve karşıdakinin başka bir tamlamaya ihtiyaç duyulmaksızın tam bir fayda sağlamasıdır.

Cümleyi oluşturan sözcükler birbirinden kopuk olmamalı, sözcükler aynı zincirin halkaları gibi birbirine bağlı olmalıdır. İfade edilen sözcüklerle, cümlelerle anlatılmak istenen tam anlatılmalı, başka anlamlara açık kapı bırakılmamalıdır. Sözcüklerle ve cümlelerle yapılan bu iş gereksiz olmamalı ve karşı tarafa faydalı olmalıdır.

Bağlantı ve ilgi ile ilgili düşüncelerini açıkladıktan sonra özne ve yüklem tanımını yapar. Bu tanımlardan sonra açıklamaları ile ilgili örnekler verir.

Türkçe açıklamalarda bulunduğumuz kavramlarla ilgili ifadeleri şimdi de yazarımızın ağzından dinleyelim:

Bu nokta da “*Kelâm*” denilince; kelimelerin hâvî olduğu nisbetleri tam olup, muhâtabın başka bir terkibe ihtiyaç duymaksızın tamam bir fayda sağlamasıdır. “*Nisbet*” ise; *Bir şeyin ya sübûtu ya da selbî kasdından ibarettir* ki bunlara da “*Nisbet-i Sübûtiyye*” ile “*Nisbet-i Selbiyye*” adı verilir. Kelâmı terkip eden kelimelerden birinin bu ikisiyle başka bir kelimeye nisbet olunmasına “*İsnâd*” bu kelimelerden nisbeti içine alan kelimeye “*Müsned*” kendisi için nisbetin anlaşılması sabit ve selbolunmuş olan şeye “*Müsnedün-ileyh*” denir. Örnek olarak şu cümleleri verir;

- 1 - Ahmet geldi
- 2 - Gündüz aydınlıktır
- 3 - Ali gelmedi
- 4 - Gece aydınlık değildir.

Yüklem ve öznenin tanımını yapıp bu noktada Bağlantı ise bir şeyin ya olumlu ya olumsuz olarak belirtilmesidir. Bunlara da olumlu ya da olumsuz ilişki adı verilir. Cümleyi oluşturan kelimelerden birisinin bu ikisiyle başka bir kelimeye bağlanmasına da ilgi denir. Bu kelimelerden ilişkiyi içine alan kelimeye özne ve kendisi için ilişkinin anlaşılması olumlu ya da olumsuz şeye yüklem denir. Cümlelerini inceleyen Mehmet Rifat, geldi, gelmedi, aydınlıktır ile aydınlık değildir kelimelerinin *müsned* olduğunu, gelmek nisbetinin mefhûmu birinci de isbat ve üçüncü de selb; aydınlık nisbetinin mefhûmu ikinci de isbât dördüncü de selb olduğundan “Ahmet, Ali, Gündüz, Gece” sözleri de *müsnedün-ileyhtir*.

Burada söylenen sözlerden sonra cümlelerin yüklemelerine göre isim cümleleri ya da fiil cümleleri olarak ikiye ayrılır:

İsim cümlelerinde ilk gelenler öznedir, haberler ise yüklemdir. Fiil cümlelerinde isimler veya zamirler özne, fiiller yüklemdir. Yine nisbetin hariçte olup olmadığı durumlara göre, mutabık ya da gayr-ı mutabık olmasına göre “Haber”, “Cümle-i Haberiyye” ya da “İnşâ” ve “Cümle-i İnşâiyye” diye tanımlanır ki:

Yine ilişkinin dışarda olup olmadığı durumlara göre gerçekte uyumlu ya da uyumsuz olarak şu şekilde ayrılır: İsim soylu yüklem, isim cümlesi, ya da emir ve emir cümlesi diye tanımlanır.

Mehmet Rifat’ın yapmış olduğu tanımlar şu şekildedir.

Cümle-i ismiyyelerde mübtedâlar müsnedün-ileyh ve haberler müsned ve cümle-i fi'liyyelerde fâil veya naib-i fâiller müsnedün-ileyh ve fi'ller müsneddir.

İsim cümlelerinde başta gelenler öznedir, isim soylu kelimeler ise yüklemidir. Fiil cümlelerinde ise isimler ya da zamirler özne, fiiller ise yüklemidir.

Kelâmın medlûlü olan nisbetin hâricte mutâbık veya gayr-ı mutâbık olacağı bir nisbet var. Yani nisbet-i mevcûda sıdk u kizbi muhtemel ise o kelâma “Haber” ve “Cümle-i Haberiyye” denir. Ve eğer öyle bir nisbet-i hâriciyye bulunmaz yani sıdk u kizbe delâlet etmeyip nisbet kendi nefsiyle kâim olursa ona da “İnşâ” ve “Cümle-i İnşâiyye” denir.

cümlelerin ifade ettiği mananın, doğru ya da yanlış olması mümkün ise bu cümleye isim cümlesi denir. Oysa doğruluk ya da yanlışlık gibi bir durumu olmayan cümleye emir ve emir cümlesi denir. Haber cümlesine ve emir cümlesine örnek vermek gerekirse şu örnekleri vermemiz uygun olur:

“Hoca Efendi mekteptedir.” cümlesi ile Hoca Efendinin mektepte olup olmadığı ya doğrudur ya da doğru değildir. Yani bu nisbet ya harice mutabıktır ya da gayri mutabıktır. Eğer Hoca Efendi mektepte ise harice mutabık veya doğrudur eğer mektepte değil ise gayri mutabıktır yani yalan bir haberdir. Fakat *nisbet-i sübûtiyye* itibariyle “Önüne bak, uslu otur” ve nisbet-i selbiyye itibariyle “Oraya bakma, kapıyı açma” cümlelerindeki nisbetlerin doğruluğu veya yanlışlığı tasarlanmayıp nisbet kendi nefsiyle kâim olduğundan bunlar “İnşâ” nev‘inden birer *“Cümle-i İnşâiyye”* dir.

Mehmet Rifat’a göre; Hoca efendi mekteptedir isim cümlesinin doğruluğu ya da yanlışlığı ıspatlanır.Okulda ise dış gerçeğe uyumlu, okulda değil ise dış gerçeğe uyumsuzdur. Oysa olumlu ya da olumsuz emir cümlelerinin dış gerçeğe

uyumlu veya uyumsuz olduğu kanıtlanamaz. Önüne bak, uslu otur, oraya bakma, kapıyı açma cümlelerinde olduğu gibi.

Yazarımız Mehmet Rifat eserimizde **Fenn-i Maânî ilmini:**

1 - Müsnedün-ileyh	(Özne)
2 - Müsned	(Yüklem)
3 - Mütemmimât-ı cümle	(Cümledeki tümleçler)
4 - İsnâd-ı haberî	(İsim cümlesi)
5 - İnşâ	(Emir)
6 - Kasr	(Daraltma, Kısa kesme)
7 - Vasl	(Bağlama)
8 - Fasl	(Ayrırma)
9 - İcâz	(Kısa, manalı, derin söz)
10 - Itnâb	(Sözün uzatılması)
11 - Müsâvât	(Eşitlik)

isimleriyle sekiz maddeye ayırarak ardından bunların açıklamasını yapar. Şimdi yazarın sıralamasına uygun olarak yaptığı açıklamaları bizde maddeleyerek incelemeye çalışalım.

1. MÜSNEDÜN-İLEYH

Türkçemizde tam karşılığı “Özne”dir. Yazar ilk olarak Müsnedün-ileyhin durumunu incelemek için onun durumlarını ifade eden şu bölümlere ayırır.

- 1 – Takdîm ve Te’hîri
- 2 – Terk ve Zikri
- 3 – Ta’rif ve Tenkîri
- 4 – Tavsîfi

5 – Atf ve Te’kîdi

6 – Muktezâ-yı Zahire Muhalif îrâdı gibi özneyi bu şekilde başlıca altı maddede toplayan yazar daha sonra bunları ayrı ayrı incelemeye geçer.

1.1. MÜSNEDÜN-İLEYHİN TAKDİM VE TE’HİRİ:

(Öznenin başa ya da sonraya gelmesi.)

Arabî kaidesiyle olan cümlelerde müsnedün-ileyh mukaddem, müsned muahhar ve cümle-i fi’liyyelerinde müsned mukaddem, müsnedün-ileyh muahhar kuralı hâkimdir.

Arapça kurallara göre cümlelerde özne önce yüklem sonra ve fiil cümlelerinde yüklem önce, özne sonra gelir kuralı geçerlidir.

Farisî ve Türkî nahiv kaidelerine göre ise isim cümlesinde veya fiil cümlesinde müsnedün-ileyh mukaddem ve müsned muahhardır. Örnek olarak şu cümleyi verir. Türkî’den cümle-i ismiyyeye örnek “Ahmet zekidir.” Cümle-i fi’liyyeye örnek olarak ise “Kış geçti.” Ahmet ve kış kelimeleri mukaddem olarak müsned olan zeki ve geçti kelimeleri de muahhar olması gerektiğini söyler.

Farsça ve Türkçe dilbilgisi kurallarına göre ise isim cümlelerinde veya fiil cümlelerinde özne önce yüklem sonradır. Türkçeden isim cümlesine örnek: Ahmet zekidir. Fiil cümlesine örnek ise: Kış geçti cümlesini örnek verebiliriz. Ahmet ve Kış kelimeleri önce gelir yüklem olan zeki ve geçti kelimeleri sonra gelir.

Yukarıda söz edilen kurallara uygun olmayıp da önce olanın sonra, sonra olanın önce söylendiği birçok durum vardır. Burada birkaç açıklama yapmak uygun olacaktır.

Müsnedün-ileyhin takdîmi: Müsnedün-ileyh kelâmında önemli bir yere sahip olduğundan Lisân-ı Osmânî'yi terkip eden üç lisânın cümle-i ismiyyelerinde ve Farisî ve Türkî'nin cümle-i fi'liyyelerinde mukaddem olarak îrâd olunur. Bu îrâd olunan yerlerin en mühimleri ise sekiz maddede sıralanmıştır.

Özne cümlede, sözde önemli bir yere sahip olduğundan Osmanlı dilini oluşturan üç dilin Türkçe, Farsça, Arapça isim cümlelerinde ve Farsça, Türkçe fiil cümlelerinde ozne önce geldiğinden ilk söylenir. Öznenin önce gelip ilk söylediği sekiz maddeyi şöyle sıralayabiliriz:

A – Müsnedün-ileyh kelâmında asıl olduğu cihetle, müsnedin takdîmini makâm-ı iktiza etmedikçe ve bu asıldan udûlü îcâb edecek başka bir sebep bulunmadıkça müsnedün-ileyh daima mukaddem zikrolunur. Örneğin;

Dost bî-pervâ felek bî-rahm ü devrân bî-sükûn
Derd çok hem derd yok düşmen kavî tâli' zebûn

Beytinde ise udûl icab edecek esbâb olmadığı için kaide-i esâsiyye üzerine “Dost, felek, devrân, derd, hem derd, düşmen, tâli’” müsnedün-ileyhleri edat-ı haberi mahzûf olan “Bî-pervâ, bî-rahm, bî-sükûn, çok, yok, kavî, zebûn” müsnedlerine nesc-i tabî üzere takdîm edilmiştir.

Öznenin cümlede esas olması yönüyle, yüklemine öne alınması, başa getirilmesi durumu gerekmedikçe bu kuraldan vazgeçmeyi gerektirecek bir neden bulunmadıkça, özne her zaman önce söylenir.

B - Haberin dinleyicinin zihninde yerleşmesi için öznenin önce söylenmesi gerekir. Örneğin;

Haberin dinleyicinin zihninde yerleşmesi için öznenin önce söylenmesi gerekir.

Dâne dâne ol araklar turre-i pür-nâbda
Katre katre jalelerdir sünbül-i sîr-ab'da

beytinde müsnedün-ileyhleri hâvî olan mısra'ı evvelleri sem'î muhâtaba vâsıl olur olmaz nazar-ı dikkatini habere atf ile mısra'ı sânileri güzel dinler ve cihetle haber-i lazım onda takarrür eyler.

beytinde özneleri içine alan, kapsayan ilk mısraları, karşıdakinin işitmesine erişir erişmez dikkatli bakışlarına, yükleme bakış inceliğini ikinci mısra ile güzel dinler ve bu yönde gerekli olan haberi aklında kararlaştırır.

C – Sevinci çabuklaştırmak kasdıyla hüsn-i tefâül için müsnedün-ileyh önce zikrolunur. Sevinci hızlandırmak amacıyla, güzellik için, özne önce söylenir. Örneğin;

Kerem sâkî-i bî-minnet felek peymâne-i himmet
Ümîd ü kâm hem şöhbet emel-i bezm-i müheyyâdır

D - Ta'cîl-i mesâet kasdıyla ibrâz-ı şeâmet zımında müsnedün-ileyh önce zikrolunur. Fenalık etme amacıyla, kötülüğü açıklamak niyetiyle özneler önce söylenir. Örneğin;

Cefâlar ‘âkıbet gösterdi te’sîrîn
Hârâb-âbâda döndi beyt-i ma‘mûrum

E – İbhâm kasdıyladır ki müsnedün-ileyhin mazmûnu hatırda olup unutulmadığını beyândan ve ona îmâdan kinâye için müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunur. Belirsizlik niyetiyledir ki öznenin kalıbının hatırda olup unutulmadığını sözden benzetme için özne önce söylenir. Örneğin;

Nağd-ı vaqt oldu bize eşk-i sefid ü ruğ-ı zerd
Derd ü gam talibiyiz aqçe ve altunlar ile

F – Telezzüz için müsnedün-ileyhin mukaddem îrâdı lazımdır. Zevk almak için özne önce söylenir. Örneğin;

Çeşm-i mestî şarâb-ı nâb içmiş
Dil bir yândan kebâbdan ister

G – Kasr ve tahsis için müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunmasıdır ki buradaki kasr edatla olmayıp kasr-ı manevî kabîlinden olması şarttır. Anlamı ona mahsus kılmak için öznenin önce söylenmesidir, belirterek anlamı daraltmadır. Genel tabiriyle özele indirmediir. İnsan denince gönül aynası saf olandır, diye tanımlıyor.

Örneğin:

Kerem oldur ki bilâ-vasıta-i dest-i suâl
Sâiliñ kîse-i âmâlin ide mâl-â-mâl

H – Türkî’de her, hiç, birtakım ve bunlar gibi umûmîleştirme edatı olarak kullanılan edatlara ve kelimelere mukârin olan müsnedün-ileyhler takdîm olunur.

Türkçede her, hiç, bir takım ve bunlar gibi belgisiz edat olarak kullanılan edatlara ve kelimelere yakın olan özneler önce gelir. Örneğin;

Hiçbir kimse beni ağlatamaz
Meğer ol şu‘le-vere karşı başka

Müsnedün-ileyhin te’hîri: Yukarıda sayılan sekiz sebebe galebe edecek bir münâsebet gelirse müsnedün-ileyh te’hîr olunur. Lîsân-ı Osmânî şîvesinde müsnedün-ileyh kelâm-ı mensûrda te’hîri hemen caiz değildir denecek raddede muhalif usûl olup şiirde ise en fazla yedi sûrette caiz olur. Müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyhin te’hir olduğu şu durumlar:

Öznenin sona bırakılması: Osmanlıcada öznenin sona bırakılması uygun değildir.Şiirde ise öznenin sona bırakılması yedi durumda uygundur.

A – Vasfî takviye murâd olduğu zaman müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te’hir olur. Pekiştirme sıfatı istendiği zaman yüklem önce gelir, özne sonra gelir.

Maşrık fûrûz-ı feyzdir envâr-ı evliyâ
Sermâye-i şühûddur âşâr-ı evliyâ

B – İsnâdın hükmünü teşdîd için müsned önce zikredilip müsnedün-ileyh sonraya bırakılır. Özne – yüklem arasındaki bağ, ilişki, özneye yüklemi yakınlaştırma, araya başka öge almama ya da az alma durumu.

Jâlelerdir eşk-i çeşm-i hûn-feşânı bülbülün
Berg-i güldür penbe-i dâğ-ı nihânî bülbülün

C – Hükm-i İsnâdı te'mîn için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hir olur.

İlişkiyi sağlamak için yüklem önce gelebilir.

Münâfi-i edebdir her talebde şive-i ibrâm
Âniñçün cilve-gerdir şûret-i nehy üzre maṭlablar

D – Sebep beyânıyla isbât için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hir olur. İsbat etmek için yüklem önce gelir ve sebebi belirtir.

Ecrâm-ı bî-nihâye ile pürdür âsmân
Nisbet olunsa zerre değıldir bu hâkdân

E – Taaccüb ve terdîd mevki'inde müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hir olur. Şaşıрма, reddetme maksadıyla yüklem önce gelebilir.

Gönül bilmem ne şem'in pertev-efrûz oldu nûrundan
Ki fânûs-ı hayâl sineye sığmaz sürûrundan

F - Şiirde bir maddenin tanıtılması veya açıklanması için çoğunlukla yüklem önce söylenir, özne sonraya bırakılır. Bâkî'nin;

Ṭutuşdı 'aşk oduna şâd gördüğüñ göñlüm
Muqayyet oldı ol âzâd gördüğüñ göñlüm

G – İsnâddan sonra keyfiyeti tafsîl için müsned önce zikredilip müsnedün-ileyh sonraya bırakılır. İlişkiden sonra durumu açıklamak için yüklem önce söylenir özne sonraya bırakılır. Fuzûlî'nin;

Ne lütfdür yine kim hıttâ-i 'Irâk u 'Arab
Kemâl-i ma'rifet Kirdigâr'e oldı maḥal

Nişân-ı revnâk-ı Bağdâd'dır bu kim kılmış
Zuhûr-ı luṭf-ı mücedded Hudâ-yi 'azze ve cell

1.2. MÜSNEDÜN-İLEYHİN TERK VE ZİKİRİ:

(Öznenin atılması, belirtilmesi, gizli özne.)

Müsnedün-ileyhin terk ve zikri makâmâtı o kadar çoktur ki cümlesini derc-i zabt etmek müstahildir. Binâen aleyh bu keyfiyeti akl-ı selîm ve tab'-ı müstakim erbâbına havâle ederek en mühim cihetlerini irâd ile iktifâ eyledik.

Öznenin terk edildiği yerler çoktur, saymakla bitmez. Onun için önemli olanlardan bazılarını buraya aldık, seçtik.

A. Müsnedün-ileyhin Terki: Özne yedi önemli yerde terk edilir.

1 – Müsnedün-ileyhe delâlet olacak karîne aşırı derecede açıklorsa abesten sakınmak için o müsnedün-ileyh terk olunur. Örneğin “*Hoca Efendi geldi mi?*” sorusuna “*Hoca Efendi geldi*” yahut “*Hoca Efendi gelmedi*” şeklinde uzun uzadıya söz söylemektense müsnedün-ileyh olan “*Hoca Efendi*” *gayet açık olarak bilineceğinden* “*geldi*” ya da “*gelmedi*” şeklinde cevap verilmesi gibi.

Eğer özne çok açık ise boşu boşuna konuşmamak için yani israf-ı kelam etmemek için özne söylenmez. Arkasından Hoca Efendi geldi mi? Örneğini vererek örnekle ilgili açıklamalarda bulunur. Örnekte özne belli olduğu için soruya verilen cevaplarda özneyi tekrar söylemeye gerek olmadığını ifade eder. Sadece yüklemün söylenmesinin yeterli olacağını belirtir.

2 – Karînenin vuzûhu halinde mücerred ihtisâr için müsnedün-ileyh terk olunur.

Zaman ayş u şâdidir, dem ikbâl-i devrândır
Felek hep ettiği evzâ‘a şimdi pek pişimândır

beytinin mısra‘-ı evvelinde ma‘nen “Zaman, zaman-ı şâdidir, vakt-i dem ikbâl-i devrândır” iken karîne delâletiyle ihtisâr için “Zaman ile vakit” müsnedün-ileyhlerinin terki gibi.

Birden fazla özne varsa anlamı bunlardan birine yani öznelerden birine anlamı mahsus kılmak için diğer özneler terk edilir. Yukarıdaki örnekte de zaman ve dem sözcükleri terk edilmiştir.

3 – Ta'zîm kasdolunduğu ve müsnedden ma'nâ tam olarak anlaşıldığı takdir de müsnedün-ileyhin şânına ta'zîm ve saygı göstermek amacıyla terk olunur. Nâbî'nin:

Yüceltme ve saygı kastıyla kimden bahsedildiği yeterince açıksa o isim söylenmez.

Aceb vaz' eylemiş bu bâr-gâh-ı hikmet-âmîzi
 Ki kem-ter sun'unu derk eyleyince pîr olur bernâ
 Binâ-yı intizâm dîn ü dünyâyâ idüb âlet
 Zebâne nutk virmiş gûşa virmiş kuvvet-i ılgâ

kıtasında ism-i celfî-i hûdânın delâleti müsnedün-ileyh ile münfehim olması cihetle ta'zîmen lişânühü tezkîr olunmamış.

4 – Zemm ve tahkîr kasdıyla yani hor görme ve hakaret etmek amacıyla zikri kerîh addolunup müsnedün-ileyh terk olunur. Timur'u anlatan bir beytte;

Yerme ve hakaret manasıyla öznenin söylenmesi hoş değilse buradada özne terk edilir.

Ne şeâmet ile geldi gelemez olsaydı
 Yıkdı virâneye döndürdü bu ma'mûreleri

5 – Tahsîs içindir. Müsnedin anlaşılması müsnedün-ileyhe mahsûs olduğu zaman müsnedün-ileyh terk olunur. Bunun da iki şıkkı vardır.

- a) Husûsiyyetin hakîki olması.
- b) Husûsiyyetin iddiâ-i olmasıdır.

Yüklemin anlaşılması öznenin özel kılınmasına bağlı ise özne terk edilir.

6 - Mükâlemât ve muhâtabâtta lüzûm görüldüğü zaman müsnedün-ileyh terk olunur. Sözlü hitapta gerek varsa özne terk edilir. Bunu da yazarımız dörde ayırır.

6.1. Müsnedün-ileyhin işitilmesinden eğer muhâtabın kalbinde te'sirin artması talep edilmiyorsa o zaman müsnedün-ileyh terk olunur. Örneğin çok sevdiği bir yakınının öldüğünü bilmeyen bir kişiye “*Filan vefat etmiş*” demektense “*Biçâre hastamız âkıbet vefât etmiş*” demek gibi. Eğer özne işitildiği zaman karşımızdaki muahatap olan kişi etkilenecekse özne söylenmez.

6.2. Lazım olduğu zaman müsnedün-ileyhin mazmûnunu inkâr etmeyi kolaylaştırmak için müsnedün-ileyh terk olunur. Örneğin: Yanında bulunan kişilerden birinin kötü olduğunu bildiği halde oracıkta “*Şu âdem ne alçaktır*” diyecek yerde yalnız “*Ne alçaktır*” demek gibi. Gerektiği zaman özneyi inkar etmeyi kolaylaştırmak için özne terk edilir.

6.3. Müsnedün-ileyhin zikriyle fırsatın kaçacağı durumlarda da terk olunur. Örneğin: Bir hırsız takip eden adam başkalarından yardım istediği sırada “*Şu kaçan hırsızdır, tutunuz*” diyeceğine müsneüdün-ileyhi terk ederek “*Hırsızdır*” diye bağırması gibi. Özne söylendiğinde eğer fırsatlar kaçacaksa bu durumda da özne terk edilir.

6.4 – Zik-i makâm münâsebetiyle müsnedün-ileyh terk olunur. Yani Sıkışık durumlarda özne terk edilir. Mesela bir hastaya “*Nasılsın*” denildiği zaman yalnız “*Hasta*” demesi gibi.

7 – Ketm içindir yani bir sözü bir sırrı saklamak, gizli tutmak için müsnedün-ileyh terk olunur. Ortada olan sırları saklamak, muhafaza etmek için özne söylenmez.

Dedim bir iltifât eyle baña bari yüzüm gülsün

Dedi baş üstüne olsun duâ eyle rakîb olsun

Beytinde “*dedi*”nin fâili terk edilmiştir.

Faideleri 1; Bir ibarenin evvelinde zikrolunan müsnedün-ileyh, daha sonra gelen cümlelerde terk olunup müsned üzerine atfolunur veya haber-i ba‘de-l-haber usûlleriyle îrâd-ı kelâm etmek usûl-i edeb iktizâsındandır. Örnek olarak Kemal Bey merhûmun “*Devr-i İstilâ*” isimli eserinden alınan şu örnek;

Faydaları: Eğer iki cümlelerinde özneleri ortak ise bir ibarenin başında söylenen özne sonraki cümlelerde terk edilir.Geriye kalan cümlelerin öznesinin bu özne olduğu belli olur.)

*Sultan Selim: Kâmeti Tûle mâil, omuzlarının arası gayet vâsi‘
vücûdunun nısf-ı a‘lası nısf-ı evvelinden kısa, başı cesîm, kaşları
çatık, yüzü müdevver ve kırmızı bıyıkları çehresine garib bir hey‘et
verir halde büyük bir arslan gibi, ağzı iri, çene kemiği vâsi‘, vakur bir
kahraman idi.*

İbâresinde müsned üzerine atıf yapılmıştır.

2; Müsnedün-ileyh bir fiilin fâili olup da zikri istenilmediği durumlarda ma'lûm olan sîgası meçhûlle değiştirilir. Bu tarz yazılar daha çok mektuplar ile haberleşmeler gibi üst makama yazılan belgelerde kullanıldığını ifade eder. Örneğin;

Öznenin önemli olmadığı, yapılan işin önemli olduğu durumlarda, örnekte belirtildiği gibi önemli olan haydutun yakalandığı, haydutun kim tarafından yakalandığı önemli değildir.

- Haydutlar salb olundular
- Taraf-ı âlilerinden alınan emirle yapıldı.

gibi ki birinci de haydutların def'i mazarratı işaret olduğundan salb edenlerin kimler olduğunun bilinmesine ihtiyaç olmadığı, ikinci de ise isim zikretmemekte ta'zîm mevcûd olduğu için terk edilmelerine sebep olmuştur.

Müsnedün-ileyhin Zikrî: Müsnedün-ileyhin yukarıda sayılan terkinin icâb edecek yerlerin haricinde kelâmın aslîsinden olduğu için zikretmek en tabii bir haldir. Bununla birlikte şu sayılan sekiz yerde zikri önemli bir yere sahiptir:

Öznenin gelmesinin gerekli olduğu durumlar:

1 – Müsnedün-ileyh kelâmında asıl olduğu için zikri abes olmayan ve hazfını iktizâ edecek zarûrî bir durum olmadığı sürece her bir mahalde zikrolunur.

Söylenmesi uygun değilse, gizlenmesi gerekmiyorsa özne söylenir.

2 – İhtiyaten zikrolunur. Karîne delâletiyle terki kâbil olduğu halde terk edilmeyip iltizâmen zikredilmesi gibi. Örneğin bir sened hakkında “*Şu senede muharrer olan bin kuruş borcun mudur?*” sorusuna “Evet” ya da “Hayır” demek kâfi

iken takrîri takviye için “*Evet o senedde muharrer olan bin kuruş borcumdur yahut değildir*” şeklinde söylenmesi gibidir. Daha çok Şahadet, İstintak ve Takrîr için uygulanır.

Tedbir olarak, yanlış anlamaya mahal bırakmamak için özne söylenir. Daha çok şahitlik, sorgu ve mülk satışı için uygulanır.

3 - Ziyâde-i îzâh ve takrîr için zikrolunur. Açıklamayı artırma ve kuvvetlendirme için söylenir.

‘Ömer gerd İslâm râ âş-kâr

‘Ömer gerd binâyîş üstüvâr

4 – Bilhassa ta‘zîm için olur. Özellikle yüceltmek için söylenir.

Muhammed hâce-i ‘âlem çerâğ-ı dūd-ı ümmetdir

Vücūd-ı aqdesi bu kâinâta ‘ayn-ı rahmetdir

5 – Teberrüken zikrolunur. Uğurlu saydığı için söylenir.

Yâ Resûlüllah seni Allah lisân-ı kıuds ile

Medh idüb levlâke ile kılmış seniñ kadriñ ‘ıyân

6 – Tahkîr kasdıyla zikrolunur. Hakaret, küçümseme için söylenir.

‘Aceb er kalmadı mı ‘arşa-i ma‘nâ da daği

Her iki hamlede bir kaħbe çıkar meydâne

7 – Telezzüz için zikrolunur. Zevk için söylenir.

Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem

Şorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i-şeydâ nedir

8 – Muhabbet ve kaynaşmayı artırmak amacıyla zikrolunur.

Niçün böyle şararmışsıñ didi cânân didim ben de

Fıraķıñdan seniñ böyle şarardı ‘aşıkıñ rûyı

vcfdr

1.3. MÜSNEDÜN-İLEYHİN TA‘RÎF VE TENKÎRİ:

(Öznenin belirli ya da belirsiz olması.)

Müsnedün-ileyh îcâb-ı hâle göre ya ma‘rife olarak edâ olunur veyahut nekre olarak îrâd edilir.

Özne ya belirlidir ya belirsizdir.Cevap mı, el cevap mı? Öznenin belirli ve belirsiz olmasına göre ikiye ayrılır:

1.3.1. Müsnedün-ileyhin ma‘rife olması: Öznenin belirli olması “*Izmâr, tesmiye, sıla, işaret, izâfet*” gibi beş şekilde ortaya çıkar.

1.3.1.1. Izmâr ile ta‘rif: Öznenin zamir ile belirtilmesi.

Biz bu miñnetgeh-i hestîye küçükden geldik

Yoksa kim eyler idi terk-i kühen-cây-ı ‘adem

1.3.1.2 Tesmiye ile ta'rif: Müsnedün-ileyhin kendisine mahsûs isimle veya künye veya lakapla ma'rife kılınmasıdır. Kullanıldığı yere göre iki nev'e ayrılır. Bunlardan:

Öznenin ismi ile, künyesiyle ya da lakabıyla belirtilmesi.

Birinci nev'i: İsimle ta'rif ki bunlarında yine iki şikkı vardır.

I - Dinleyicinin tamamen aklına gelmesi için söylenir.

Gelüb Mûsâ 'asâ ilka idince
Ser-â-pâ sihr ü sâhir bâtıl oldu

II - Zevk almak için söylenir.

Billahi yâ-zabiyâtü'l-kâ'i kulne-lenâ
Leylâ-yı min küne Leylâ minel-beşer

İkinci nev'i: Künye ve lakapla belirtilmesidir. Türkçede künye yoktur. Yalnız Arapça'da vardır. Bu da üçe ayrılır:

- a) Lakap ve künyenin anlamına göre yüceltme için özne bununla belirtilir.
- b) Lakap ve künyenin anlamına göre küçümseme için özne o lakap ve künye ile belirli kılınır.
- c) Benzeyen ile benzetilen arasındaki ilişki gibi.

1.3.1.3. Sıla ile ta'rif: Türkçemizde bağ-fiil veya ulaç da denir.

- a) Özne zarf fiilden başka bir şeyle belirtilemiyorsa zarf fiille belirtilme yoluna gidilir.
- b) Eğer öznenin açıklanması ayıp ise yine özne bağ fiille tanımlanır.
- c) Çokça niteleme yapılarak benzetme murad olunuyorsa özne zarf fiille tanımlanır.
- ç) Karşıdakine tembihte bulunmak için özne zarf fiille tanımlanır.
- d) İsim cümlesinin yüklemine gramerinin düzgün olmasını sağlamak için özne zarf fiille tanımlanır.
- e) Öznenin şanını yüceltmek için özne zarf fiille tanımlanır.
- f) Başkasının şanını yüceltmek için özne zarf fiille tanımlanır.

1.3.1.4. İşaretle ta'rif: İşaret zamirinin birçok tanımı mümkün olmasına rağmen en önemlilerinden dört tanesinden burada bahsedilmiştir.

- a) Açıklamayı iyice ortaya çıkarmak için öznenin işaret zamiriyle tanımlanması yöntemi.
- b) Dinleyicinin anlayışsızlığına dokundurmak için müsnedün-ileyh ism-i işaretle ma'rife kılınır. Nâbî'nin;

Özne işaret zamiriyle belirli kılınır.

Ꞑâşıdı müjde-i bîmâri-i aĝyâr âverd
Âgeh ey yâr ki ne müjdest ü veli dâ mest îñ

- c) Durumu açıklamak için özne işaret zamiriyle belirli kılınır.
- d) Bahsedilen kişinin bazı sanatlarla nitelenmesinden sonra onu ima için özne işaret zamiriyle yerine getirilir.

1.3.1.5. İzâfetle ta‘rif: Tamlama ile belirtme:Özneyi bir şeye bağlamak için tamlamayla belirtmek usulü ifade yönteminin gereklerindedir. Beş şekilde açıklanır:

a) İzâfetten başka bir sûretle ifadesi mümkün olmayan mahaldir. “*Bugün kim geldi?*” sorusuna “*Fılanın oğlu geldi*” demek gibi ki burada filanın oğlu isim tamlamasıdır yani izâfî’dir.

Tamlamadan başka bir şekilde, ifadesi mümkün olmayan yerdur.

b) İhtisâr için yani sözü kısaltmak için izâfetle tariftir. Tekeline alma, kısaltma için tamlama ile belirtme.

c) Tafsîli müteazzer olan şeyi icmâl için izâfetle ta‘rif etmektir.

Açıklanması zor olan şeylerin kısaltılması için tamlamayla tarif etme yöntemi.

d) Muzâf ve muzâfun-ileyhten (belirten veya belirtilenden) birinin şânına ta‘zîm için olur. Tamlayan veya tamlanandan birinin yüceltilmesi için.

e) Muzâfun-ileyhten birini tahkîr için olur.Tamlayan ya da tamlanandan birini küçük görmek için.

B - Müsnedün-ileyhin tenkîri: Öznenin belirsiz kılınması Arapçadaki belgisiz sıfat ile Türkçedeki belgisiz sıfat birbirine uymaz.

Arapçadaki belgisiz sıfat ile pek çok anlam verilir: Küçümseme, yüceltme gibi anlamlar verilir.Türkçede böyle bir şey yoktur.

Arapçadaki tenvin ile belirsiz kılma özelliği Farçada yoktur.

1.4. MÜSNEDÜN-İLEYHİN TAVSÎFİ:

(Öznenin nitelenmesi.)

Müsnedün-ileyhi açık ve parlak göstermek için evsâf ve levâhikâtıyla beraber zikretmek dahi usûl-i edeb iktizâsındandır ki bununda en mühim cihetleri ber vech-i âtû beyân edilen beş sûretten ibaret olup bunlardan

Özneyi belirgin ve açık göstermek için sıfatla beraber belirtmek edebi usulün gereklerindedir. Bunun en önemli yönleri ileride belirtilen beş biçimden ibarettir.

A) Özneyi açıklamak için sıfatla beraber anmak.

Elel mu ‘îyyü’l-lezî yezünnü bike-z-żan
Nü kâne ¼ad reayâ ev ¼ad semi ‘â

B) Özgün kılmak için özne bir şeyle nitelenir.

Hâkân-ı ‘Oşmânî neseb-i fermânda Rûm u ‘Arab
Şâni Meħmed Hân ki hep dünyâya virdi intizâm

C) Övme için öznenin nitelenmesi.

Ol Őehen-Şâh-ı ‘adâlet-pîŐe kim
Eyledi ihyâ bu mülk ü milleti

D) Yerme, kınama için öznenin nitelenmesi.

Aldı hamd olsun ‘arîşîñ kal‘asın ehl-i cihâd
Münhezimdir “ceyş-i mel‘ûn” kaçdı gelmez ba‘d-ezîn

E) Kuvvetlendirme için öznenin nitelenmesi.

Dünki gün bayram idi ‘âşıklara
Hamd ola gördük o şevketli günü

Aşağıda sayılan maddeler Cevdet Paşa’nın Belâgât-ı Osmâniyye isimli eserinden alınmıştır.

I - Vasf-ı zâtî yani mevsûfun kendi sıfatıdır. Üç şikkı vardır. Bunlar;

Sıfat olan –ki’nin kullanımı: Burada –ki ‘nin kullanımı konusunda sıfat ve zamir ayırımı yapılmamıştır.

1. Bâlâda mesbûk âdî sıfatlardır. Yukarıda geçen sıradan sıfatlardır.

2. Zamîr-i Vasfî kullanılmasıdır. “Evdeki Pazar çarşıya uymaz” misâlinde olduğu gibi. İlgî zamirinin kullanımı.

3. Fer‘-i fiil kullanılmasıdır. “Rüzgârın önüne düşmeyen adam yorulur” cümlesindeki düşmeyen sıfat fiili gibi. Sıfat fiilinin kullanımı.

II - Vâsîf-ı sebepî'dir. Mevsûfun kendi sıfatı olmayıp belki bir sıfat-ı i'tibariyyedir ki bu dahi iki sınıftır

1. Bir şeyi muzâfının vâsîfıyla tavsîf etmektir. İki şikkı vardır.

a) Âdî sıfatların kullanılmasıdır. “*Yüzü kara herif*” burada kara kelimesi yüze ait olması gerekirken onun sebebiyle sahibi olan herif tavsîf olunmuştur.

Sıfat tamlamasında sıfat ile ismin yer değiştirilip sıfatın ilk ismi değilde ikinci ismi niteler hale gelmesidir.

b) Fer'-i fiil ile tavsîfidir ki “*Tüyleri kıvırcık köpek*” ve “*Kuyruğu kesik kedi*” terkiplerinde olduğu gibi.

(-ık, -ik ekini de sıfat fiil eklerinden kabul ederek örnek vermiştir.)

2. Fâili müteallikât-ı fi'l'den birinin vâsîfıyla tavsîf etmektir. Bu da sîga-i sıla yani bağ-fiil, ulaç kullanmakla olur. “*Bildiğim zât, Oruç tuttuğumuz ay*” gibi terkiplerde olduğu gibi.

Bağ fiille tanımlamaktır diye geçmektedir. Ancak verilen örneklerdeki bildiğim, tuttuğumuz gibi kelimeler bugünkü usûlde sıfat fiil olarak kabul edilir.

1.5. MÜSNEDÜN-İLEYHİN ATF U TE'KÎDİ:

(Öznenin bağlaç kullanılarak pekiştirilmesi.)

Muktezâ-yı hâle göre müsnedün-ileyhi bazen atıf ve bazen te'kîd iktizâ eder:

1.5.1. Müsnedün-ileyhin te’kîdi: Dinleyicinin gaflete düşmesini def’ etmek ve takviye-i ma’nâ zımında müsnedün-ileyhi te’kîd iktizâ eder. Başlıca beş vecihten ibarettir.

Manayı kuvvetlendirmek niyetiyle özneyi pekiştirmek gerekir. Başlıca beş yönü vardır.

1.5.1.1. Müsnedün-ileyhin delilini sağlamlaştırmak için te’kîd edilir.

Özneyi vurgulamak için tekrar etme.

Çiçekler açtı bülbüller terennüm eyleyüb derler
Bahar irdi bahar ey âşık-ı şûrîde çık seyre

Türkî’den olan bu beyitte geçen ikinci “bahar” ile müsnedün-ileyh te’kîd olunmuştur.

1.5.1.2. Mecâz-ı tevehhümünün def’i için müsnedün-ileyh ism-i tecrîd ile te’kîd olunur.

Anlamda tereddüt kalmasın diye öznenin “kendi” dönüşlülük zamiri ile pekiştirilmesi.

Nasıl inkâr edecek ülfetini âhar ile
Anı ağyâr ile ben dün gece kendim gördüm

beytinde geçen müsnedün-ileyh “kendim” ism-i tecrîdiyle te’kîd olunmuştur.

1.5.1.3. Sehvi def’ ile adem-i şümûlü için te’kîd olunur.

Karıştırılmasın diye ve genel mana çıkmasın diye.

“Bugün bizim komşu Ali Efendi Hicâz’a gidiyor” terkindeki *“Ali Efendi”* ile olan te’kîd gibi.

Sadece Ali Efendi ya da sadece bizim komşu dense karışıklık olabilir. Yani sadece Hicaz’a gidecek olan kişinin Ali Efendi olduğunu kuvvetlendirerek söylemesi.

1.5.1.4. İzâh içindir ki müsnedün-ileyh başka bir sûretle zikrolunduktan sonra ismi de zikredilmektir. “Biraderiniz geldi. Sevdiğiniz filan gitti” demek gibi.

Açıklama için öznenin iki farklı şekilde tanımlanması.

1.5.1.5. Müsnedün-ileyhi zikrettikten sonra (yani) ile tefsîr ederek te’kîd etmektir kudemâdan bir şâirin:

Yani ile öznenin iki defa zikredilip pekiştirilmesidir.

Şâh-ı Ali-i zaman yani Cenâb-ı Mahmud
Eyledi devleti ihyâ yaşasun çok yıllar

1.5.2. Müsnedün-ileyhin atfı: Sözü kısaltmak ve güzel bir düzene koymak için bir müsnele birkaç müsnedün-ileyhi atfetmek usûl-i edeb iktizâsındandır. Bunda da: “Ve, dahi, de, hem” gibi edatlar kullanıldığı gibi bazen bir şey kullanılmayarak ma‘nen atfolunurlar. Birkaç örnek vermek gerekirse;

Bağlaç kullanılarak kelimelerin birleştirilip hepsinin birden özne olması :

“Bugün hoca ve muavin efendiler bize geldiler”

“Dün hoca efendi de muavin efendi de derste bulundular”

“Bu sene hem buğday hem çavdar hem arpa çok oldu”

Edatsız atf ise ekseriyâ muhâtabalara emir vermede kullanılır. Ahmet, Mehmet, Ali gidecek, Ömer, Hilmi, Selim kalacak anlaşıldı mı? cümlesinde olduğu gibi.

(Öznelerin bağlaçsız olarak peş peşe gelmesi.)

1.6. MÜSNEDÜN-İLEYHİN MUKTEZÂ-YI ZÂHİRE MUHÂLİF İRÂDİ:

(Öznenin görünürde söylenmemesi daha uygun gibi dursa da söylendiği durumlar vardır.)

Bazı yerlerde muktezâ-yı hâl muktezâ-yı zâhire muhalif olup kelâmı muktezâ-yı hâle tevfiik icâb eder ki o vakit müsnedün-ileyhi muktezâ-yı zâhire muhalif ve muktezâ-yı hâle muvâfik olarak irâd etmek lazım gelir. Yani anadan doğma kör bir adama bir şeyi işâret edip “Şunu görüyor musun?” demek muktezâ-yı zâhire muhalif söz söylemek ise de o a‘mâ istihzâya şâyân adamlardan olurda bir şey hakkında inât ederse orada muktezâ-yı hâl ona böyle bir söz söylenmesini icâb ettirir.

Bazen durum, dil kurallarına göre söylenmesi uygun olmayan şeylerin dile getirilmesini gerekli kılabilir. Örnek: Fakat kör kişi alay edilmeye layık ise neden olmasın ki.

Burada önemli olan durumları açıklamaya çalışmıştır.

1.6.1. Azamet-i şânına mebnî mütekellimin müfred mütekellim zamîri yerinde cem‘-i mütekellim zamîrîni ve kezâ âhara yani muhâtaba ızhâr-ı ta‘zîm için müfred muhâtab zamîri yerine cem‘-i muhâtap zamîrînin kullanılması gibi.

Yüceltme maksadıyla konuşanın kendisine ben yerine biz ya da muhatabın karşısındakine sen yerine siz denmesi.

Fermanlarda “Ben” yerine “Biz” zamirinin kullanılması bu türdendir.

1.6.2. Kelâmın sonunun dinlenmesine şevk hâsıl etmek için müsnedün-ileyhi açıklamayıp saklamaktır.

Sözün sonunun dinlenmesini teşfik için öznenin sona saklanması.

Hak bana benden karîb ama ben ondan pek baîd

Mısrasını şu: Merak et acaba onun kim olduğunu, isim yerine zamirin kullanıldığına örnek.

Ol bana benden karîb ama ben ondan pek baîd

1.6.3. Zâhir muktezâsıyla müsnedün-ileyhin saklanması gerekirken izhâr etmektir.

Durumun gerektirmesiyle saklanması gereken öznenin ifade edilmesidir.

1.6.4 İstihzâ için müsnedün-ileyh muktezâ-yı zâhire muhâlif îrâd olunur ki bir a‘mâ’ya “Gördüğün şey pek güzeldir” veyahut sağır adama “İşittiğin ses ne muhrik-i âvâzdır” demek gibi.

Alay için öznenin zikredilmesi. Ama bir adama gördüğün şey ne güzel denmesi gibi.

1.6.5. Dua ve taleb-i merhamette mütekellimin nefsinin gâib makamına tenzîl ile kelâmı eda etmesidir. Fuzûlî'nin;

Dua ve merhamet talebinde, konuşanın kendini belirsiz hale getirmesidir.

Ya Rab belâ-yı kayda Fuzûlî esîrdir
Ol bî-dili bu dam-ı kudûretten et rehâ

Beytinde olduğu gibi.

2. MÜSNED

(Yüklem)

Kelâmın iki rükn-i aslîsinden biri olan müsned, müsnedün-ileyh de olduğu gibi gruplandırılmıştır. Türkçemizde tam karşılığı “Yüklem”dir.

Cümlelerin iki asli ögesinden biri olan yüklem gruplandırılmıştır.

Evvelen – Takdim ve Te’hîri

(Birinci başa ve sona gelmesi.)

Sâniyen – Terk ve Zikri

(İkinci söylenmemesi ya da söylenmesi)

Sâlisen – Te’kîd ve Tavsîfi

(Üçüncü pekiştirilmesi ve nitelenmesi.)

Râbian – Ta’rif ve Tenkîrî

(Dördüncü belirli ya da belirsiz kılınması.)

Hâmisen – İsim ve Fi’l olması

(Beşinci isim yada fiil olması.)

2.1. MÜSNEDİN TAKDÎM VE TE’HÎRİ

(Yüklemin Başa Ya Da Sona Gelmesi)

Mehmet Rifat der ki : Arapça isim cümlelerinde Farsça ve Türkçe hem isim hem fiil cümlelerinde yüklem daima sonda olduğunu, ancak birtakım hallerde bu kuralın bozulduğunu söyler ve en önemlilerini açıklar.

2.1.1. Müsnedin Takdîmi, Yüklem başa gelmesini gerektiren sebepler.

Kimdir bu rûzgârda âsûde hâl olan

Târîh-i ser-güzeşt-i selef ezberimdedir.

2.1.1.1. Soruya bir kere de işaret etmek için yüklem başta söylenir.

2.1.1.2. Yüklemi özneye mahsus kılmak için yüklem başta söylenir.

2.1.1.3. Öznenin işitilmesini teşfik etmek için yüklem başta söylenir.

Örneğin Nev’î’nin şu beyti;

Nâz ider gelmez kenâr-ı âşığa ol dil-rübâ

Söylenür dillerde amma bir dil-ârâdır gider

2.1.2. Müsnedin Te'hîri: Kelâmın tertîb-i tabîsi üzere müsned denilen rûkn-i kelâm herhalde muahhar olduğundan bunun önce gelmesi yahut müsnedün-ileyhin te'hîrini mûcib olup bundan evvelki madde de açıklanan mecbûri haller tahakkuk etmedikçe müsned daima sonra ortaya çıkar.

Yüklemin sona bırakılması: Cümlelerin doğal dizilişinde yüklem sona geldiğinden bundan evvelki maddede açıklanan mecburi haller gerçekleşmedikçe yüklem daima sona gelir.

2.2. - MÜSNEDİN TERK VE ZİKRI:

Kelâmın mühim bir rûknü olan müsnedin zikrolunması tabii olup bazı durumlarda terkini îcâb ettiren sebepler ortaya çıkar. Mehmet Rifat bu başlık altında müsnedin terk ve zikredildiği yerleri tedkîk ve tahrîr edeceğini söyler. Yüklemün söylenmesi doğaldır. Fakat bazı durumlar terk edilmesini gerektirebilir.

2.2.1. Müsnedin terki: Kelâmda ve hâl ve makâmda karîne mevcut olduğu zaman iki yerde müsned terk olunur. Cümlede durum ile ilgili ipucu var ise yüklem söylenmez.

Birincisi, Karînen pek ziyâde açık olduğu durumlarda müsnedin tekrarı abes olacağından sözü ya da yazıyı kısaltmak için müsnedin terk olunacağını söyler. Örnek olarak şu; “Bunu kim yazdı” sualine “Ben yazdım” demek lazım iken karînenin ziyâdesiyle açıklığından yalnız “Ben” demekle yetinilmesi gibi.

İkincisi, Zik-i makâm yani makâmda darlık olmasından dolayı müsned terk olunur.

Terk olunmasının faydaları: İki veya daha fazla cümlelerde yüklem aynı olması lazım gelirse cümlenin birinde söylenip, diğerlerinde terk olunması muktezâyı usûl-i belâgattandır. Örneğin şu mısra da geçen:

Yüklemler ortak ise biri söylenir biri söylenmez.Yani yüklem iki defa söylenmesine gerek yoktur.

Dil bülbüle bülbül güle gül hâre dolaştı

mısrasında olduğu gibi ki bu mısra'da esâsen “Dil bülbüle dolaştı. Bülbül güle dolaştı. Gül hâre dolaştı” sûreti lazım iken iki yerde ki dolaştılar terk edilmiştir.

Bir başka faydası ise: Bazı yerlerde karînenin delâletiyle yalnız müsned veya müsnedün-ileyh değil her ikisi birden terk olunarak mütemmimât-ı cümleden birinin îrâdıyla edâ-yı merâm olunur. Örneğin;

Bazen de önceki cümle sayesinde sonraki cümlenin hem öznesi hem yüklemi rahatlıkla anlaşıldığından sadece nesne ve tümlecini söylenmesi yeterlidir.Bu durumda hem özne hem de yüklem terk edilir.

“Bu iş ne ile hâsıl olur” suâlinin cevabı “Bu iş himmetinizle hâsıl olur” suretinde olmak lazım gelirken karîne pek ziyâde vâzıh olduğundan hem müsned ve hem müsnedün-ileyh terk olunarak yalnız “Himmetinizle” demek kâfi olduğu gibi.

2.2.2. Müsnedin zikri: Müsnedin zikri tabii ise de şu beş yerde mutlaka zikrolunması gerektiğini ifade eder:

(Yüklemin söylenmesi.)

2.2.2.1. Kelâmda asıl olduğu için zikri abes olmayan ve hafzına lüzûm görülmeyen her bir mahalde zikrolunmasıdır.

Cümlelerin asli olduğu içinsöylenmemesi gereken bir durum yoksa mutlaka söylenir.

2.2.2.2. Hafzına karîne var iken ihtiyaten zikri lazım gelen mahallerde mezkûr olmasıdır. Çoğunlukla istintâk ve istişhâdatta buna dikkat olunur.

Aslında söylenmemesi de mümkün olsada ihtiyaten söylenmesi icap eden yerlerde söylenmesidir. Örnek: Sorgu ve şahitlik gibi.

Bir şâhide “Filanı kim cerh etti” suâli îrâd olundukta şâhid dahi cârihi bilirse “Filan” demesi kâfi iken ihtiyâten o şâhide “Filanı filanı cerh etti” dedirtmek lazım olduğu gibi.

(Filanı kim yaraladı yerine filanca demek yeterlidir. Ama filanı, filanca yaraladı diye söylenir.)

2.2.2.3. Tehdit için müsnedin zikri lazımdır. Tehdit için yüklem söylenmesi gereklidir.

Mesela: “Bu adamı kim dövdü” suâline dârib tarafından yalnız “Ben” demek kâfî iken îkâ‘-i tehdit için “Ben dövdüm” demek gibi ki “Ne yapabilirsin işte ben dövdüm” ma‘nâsını işrâb ile îkâ‘-i tehdid edilmiş olur.

2.2.2.4. Tebrik ve yüceltme için.

Mesela: “Dünyayı kim yarattı” suâline yalnızca “Allah” demek kâfî iken teberrüken ve ta‘zîmen “Dünyayı Hakk-ı Celle ve Alâ Hazretleri yarattı” demek gibi.

2.2.2.5. İftihâr için müsned zikrolunur. *Mesela: “Bu şakîyi kim tuttu” suâline yalnızca “Ben” demek tutan adam için kâfî iken ibrâz-ı iftihâr için “Ben tuttum” demesi gibi.*

(Övünç göstermek için yüklem söylenir.)

2.3. MÜSNEDİN TE’KÎD VE TAVSÎFİ:

(Yüklemin Pekiştirilmesi Ve Nitelenmesi)

2.3.1. Müsnedin te’kîdi: Yüklemin pekiştirilmesi: Özne gibi yüklemde dört şekilde pekiştirilir.

2.3.1.1. Müsnedin ism-i tecrîd ile te’kîdidir. Nitekim “Buna sebep o’dur” denecek yerde “Buna sebep onun kendisidir.” denip te’kîd ile takviye olunur.

Yüklemin dönüşlülük zamiri (kendi) ile kuvvetlendirilmesidir. Buna sebep o’dur denecek yerde buna sebep onun kendisidir. Bu isim cümlelerinde olur.

2.3.1.2. Müsned “Aynı” kelimesiyle te’kîd olunur. Nitekim “*O budur*” deneceği zaman denilmeyip “*O bunun aynıdır*” denir.

Yüklemin aynı kelimesiyle pekiştirilmesi.

2.3.1.3. Bedelle te’kîd etmektir. “O gelen zât biraderinizdir” yerinde “O gelen zât biraderiniz Ali Efendidir” demek gibi.

Yüklemin iki farklı şekilde ifade edilmesidir.

2.3.1.4. Yani getirilerek beyânla tefsîr etmektir. “Bu müsvedde başkâtibin yani filan efendinindir” demek gibi.

Yani sözcüğü getirilerek açıklamak. Tamamı isim cümlesinde nitelemedir.

2.3.2 Müsnedin tavsîfi: Müsned isim olduğu yerlerde müsnedün-ileyh gibi cereyân eden ahvâl burada da cârî olur. Yazar böyle bir açıklamada bulunarak detaylı bir incelemeye gerek olmadığı belirterek konuyu burada bitirir.

Yüklemin nitelenmesi: Yüklem isim olduğu zaman özneye yapılan niteleme gibi yüklemde aynı niteleme yapılır.

2.4. MÜSNEDİN TA‘RÎF VE TENKÎRİ:

(Yüklemin belirli ya da belirsiz olması)

Kelâmda husûsiyyet ne kadar ziyâde olursa fâide o kadar tamam olacağından müsned ekseriyâ ma‘rife olarak îrâd olunur. Bazı kere nekre olarak îrâdına mecbûriyet görülür.

Yüklemin belirli ya da belirsiz kullanılması:Cümlede belirlilik ne kadar çok olursa amaç o kadar iyi ifade edilmiş olur.

2.4.1. Müsnedin ma‘rife olması: Müsned ya edatla ma‘rife olur veyahut vasf-ı izâfetle tahsîs edilerek ta‘rîf olunur.

Edatla olan ma‘rifeler zamîr ve ism-i işaretle ta‘rîf olunanlardır “Bunu yazan o zâttır” “Yeni gelen mektûpçu şu efendidir” terkiplerinde olduğu gibi.

Yüklemin belirli olması:Yüklem ya edatla belirli olur ya da işaret sıfatıyla nitelenmiş olur.

2.4.2. Müsnedin nekre olması: Ta‘rîf-i hasra delâlet edeceğinden bu delâletin mevcûd olmadığını beyân yani adem-i hasrı irâe mevki‘inde müsned nekre olarak îrâd olunur. “Filan şâirdir.” “Filan kâtiptir.” gibi.

Öznenin belirli olduğunu delili yoksa cümle belirsiz olarak kullanılır.

2.5. MÜSNEDİN İSİM VE FİİL OLMASI:

(Yüklemin isim ve fiil olması)

Cümlede özne yüklem ilişkisine göre ya eylem ya da durum belirtilir.İşte buna göre cümle isim ya da fiil cümlesi olur.

Kelâmda ya müsnedin müsnedün-ileyhe isbâtı veya bu isbât ile berâber teceddüd ve zaman hudûsü iş‘âr olunur ki birinci hâle göre müsned isim ve ikinci hâle göre fi‘l olarak îrâd olunur.

Yüklem isimse genellikle süreklilik anlamı kastedilir.

Mehmet Rifat “Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye” isimli eserinin sarf kitabında kelimenin kısımlarını Arabî kaidesine uyarak “*İsim, fîl, edât*” olmak üzere üç kısma tatbik ettiğini söyler.

Buradan çıkardığı sonuçla ismin kısımlarını “Mutlaka isim, sıfat, zamîr, ism-i işâret, ism-i mevsûl, ism-i tecrîd, kelime-i istifhâm, masdar” şeklinde ayrıldığını ifade eder.

Yüklemin isim türünden bir sözcükten meydana gelmesinin gerektiği sekiz durumu şöyle sıralar:

a) Müsnedin mutlaka isim olmasıdır ki Nâbî’nin:

Cem‘-i siyehe nev‘i nebâtâd ne kâdir
Ancak kalem ol rütbe-i ulyâde ilimdir

İlm ismi gibi.

b) Müsnedin sıfat olmasıdır ki Nâbî’nin:

Daha kimden ümîd-i sıdk idersin Nâbîyâ bilmem
Sabâhın bir nefesde nısf-ı kâzib nısf-ı sâdıktır

Beytinde olan “sâdıktır” kelimesi gibi

c) Müsnedin zamîr olmasıdır ki

Gayrisinden derdime itmem devâyı ben ümîd
Var ise eyler devâ bu derdime ancak o'dur.

Beytinin nihayetindeki (o) gibi

d) Müsnedin ism-i işâret olmasıdır ki Nâbî'nin:

(Yüklem in işâret zamiri olmasıdır.)

Geh bülendi pest ider gâhî ider pestî bülend
Muktezâ-yı gerdeş dolâb-ı âlem böyledir.

Beytinde geçen “böyle” sözü gibi.

e) Müsnedin ism-i mevsûl olmasıdır. Kâzım Paşa'nın:

Yüklem in –ki bağlacı olmasıdır.

Kerem oldur ki bilâ vasıta-i dest-i suâl
Sâilin kîse-i âmâlin ide mâl-â-mâl

Beytinde geçen “ol” sözü gibi.

f) Müsnedin ism-i tecrîd olmasıdır. Türkî'den:

Yüklem in dönüşlülük zamiri olmasıdır.

Nushum ısgâ etmemekten düştü dâma âkibet
Anladı zannım ki bu ahvâle bâis kendidir

Beytinde vaki ‘ “kendi” gibi.

g) Müsnedin kelime-i istifhâm olmasıdır ki Es‘ad Bağdâdî’nin:

Yüklemin soru kelimesi olmasıdır.

Baňa cevr âhara lütfun kayırmam fark edin tek
Seni cândan gönülden sevmeyen kimdir seven kimdir

Beytindeki “kim” gibi.

h) Müsnedin masdar olmasıdır ki Türkî’den:

Yüklemin –mek, -mak olmasıdır.

Hünerden addolunmaz def‘aten pervâne-veş yanmak
Hüner bezm-i hakîkate çerâg-ı rûşen olmaktır.

Müsnedin fiil olarak îrâdın da fiilin mutazammın olduğu ma‘nâ-yı hudûsün sübûtuyla beraber ezmine-i selâseden hangisinde vaki‘ olduğunu işaret eder mesela: “Dersimi okudum. Mektup yazıyorum. Hükümete gideceğim” cümleleri gibi ki birinci de mâzî ikinci de hâl üçüncü de istikbâl zamanlarında okumak yazmak gitmek ma‘nâları sâbit olmuştur. Arabî ve Fârisî’den daha geniş bir fiillere sahip olan Türkçe daha mükemmel olduğundan şuraya tedkîk ettiği söyler. Türkçede müsnedin fiil olması “Mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, hâl, istikbâl, muzâri” nâmlarıyla beş sîgada gerçekleşir. Bunlar üzerine verilen örnekler şunlardır:

Yüklemin fiil olduğu durumlarda belirttiği zamanın üç vakitten (Arapçada mazi, müzari, istikbal) olmak üzere üç zaman vardır. Hangisinde olduğunu belirtmek için yükleme zaman eki getirilir. Yazar burada Türkçenin Arapça ve Farsçadan daha geniş bir fiil çekimine sahip olduğunu ve daha mükemmel olduğunu belirtir. Görülen

geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman olmak üzere Türkçede fiiller beş şekilde çekilir.

1. Müsnedin mâzî-i şuhûdî olmasındır ki Nef'î'nin:

Yüklemin görülen geçmiş zaman olması.

Yaktı beni kül etti o mâhın güneş yüzü
Oldu dil-i zaîf ve şikeste gül öksüzü

Oldu, yaktı fiilleri gibi

2. Müsnedin mâzî-i naklî olmasındır ki Fuzûlî'nin:

Yüklemin öğrenilen geçmiş zaman olması.

Ezel kâtibleri uşşâk-bahtın kara yazmışlar
Fuzûlî nâmını zannım ser-i tûmâra yazmışlar

Beytindeki “yazmışlar” gibi

3. Müsnedin fi'î-i hâl olmasındır:

Yüklemin şimdiki zaman olması.

Firkate düştü gönül derdi ile cân veriyor
O inanmak dilemez durmuş uzaktan gülüyor

Beytindeki “veriyor, gülüyor” gibi

4. Müsnedin fi‘l-i istikbâli olmalıdır:

Yüklemin gelecek zaman olması.

Verâ-yı perde de esrâr var zuhûr idecek

5. Müsnedin fi‘l-i muzâri‘ olmasıdır ki Yahyâ’nın:

Yüklemin geniş zaman olması.

Zevâlî gussasın çeksün diye ni‘met verir yoksa
Felek ehl-i dilin zânnetme kim şâd olduğun ister

Beytinde vâki‘ “verir, ister” muzâri‘leri gibi.

6. Müsnedin fi‘l-i iktidârî olmasıdır ki Nâbî’nin:

Yüklemin kurallı bileşik fiillerden yeterlilik fiili olması.

Vermez sühan-ârâlık ile kimseye nevbet
Nâbî dehen-i hâme-yi hâmûş edebilse

Beytindeki “edebilse” gibi.

7. Müsnedin fi‘l-i ta‘cîli olmasıdır:

Yüklemin kurallı bileşik fiillerden tezlik fiili olması.

Fırsat düşürüp dün gece bir yerde bu âşık
Ol kamet-i mevzûnu der-âgûş ediverdi

Beytindeki “ediverdi” gibi

8. Müsnedin fi‘l-i hikâye olmasıdır:

Yüklemin ek fiillerden hikaye bileşik çekiminde olması.

Gelmiş idi bir hoş haber ey dil bize ondan
Bilmem ki neden şimdiye dek çıkmadı fi‘le

Beytindeki “gelmiş idi” gibi.

9. Müsnedin fi‘l-i rivâyet olmasıdır. Asım Çelebî’nin:

Yüklemin ek fiillerden rivayet bileşik çekiminde olması.

Dürüst-gûy olanın kimse yârı olmaz imiş
Nifâk bilmiyenin i‘tibârı olmaz imiş

Beytindeki “olmaz imiş” ler gibi.

10. Müsnedin fi‘l-i şartî olmasıdır ki Fasîh Dede’nin:

Yüklemin ek fiillerden şart bileşik çekiminde olması.

Baht ister ise subh-ı kıyamette göz açsun
Biz kat‘-ı nazar eylemişiz matlabımızdan

Beytindeki “ister ise” gibi.

Ef‘âl-i şartiyye’nin beş sîgâsı vardır. Bunlar eserde şu şekilde verilir.

Şart kipinin beş çekimi vardır.

a) Şart cezâya kayd olup kelâm bu iki cümle ile tamam olur. “Güneş doğar ise gündüz olur” misâlinde olduğu gibi. Bir başka olayın meydana gelmesinin bir başka olayın meydana gelmesine bağlı olduğu cümleler.

Birinci kısım ikinci kısmın şartı ise.

b) Sîga-i şartiyyenin vuku‘u meşkûk olan şartlara isti‘mâl olunmasıdır. .
“Bugün yağmur yağar ise sana şunu veririm” demek gibi

Şart kipinin olması şüpheli işler için kullanılması.

c) Meczûmu‘l-vukû‘ olan şartların bazısında tecâhül gibi bir nükte ibrâzı lazım gelirse yine sîga-i şartiyye isti‘mâlidir. Mesela: Bir konağa bir misafir gelip de uşağa “Efendi içeride midir?” sorusuna uşağın içeride olduğunu bildiği halde “Evet” diyeceği yerde ihbâr-ı sahih olarak “Bakayım içeride ise haber veririm” demesi gibi. Gizleme ya da bilmezden gelme için şart kipinin kullanılması.

d) Muhâtabın cezmi olmadığına mebni mütekellim kendisince meczûm olan şartın ifadesinde sîga-i şartiyye isti‘mâlidir. Mesela: Kendisinin sadâkatine inanmayan bir kimseye “Eğer sâdık çıkar ise bana ne yolda mükâfât edersin” denildiği gibi. Şart cümlesinde belirtilen ifadenin gerçek olmama ihtimalinde şart kipinin kullanılmasıdır.

e) Şart, gerçek olmasına rağmen karşıdaki kişi bu şarta uygun davranmıyorsa. Şartın vukû'unu cezm eden muhâtap ilmiyle âmil olmadığından mütekellim onu câhil menzilesine tenzîl ile sîga-i şartiyye isti'mâl etmesidir. Mesela: Biraderine cefâ eden bir kimseye (Eğer biraderiniz ise böyle cefâ etmeyiniz) yolunda idâre-i lisân etmesi gibi.

11. Yüklemin gelecek zaman kipinde olması ama burada şart anlamı kast edilir. Bu olmazsa bu olmayacak manasında kullanılmıştır. Müsnedin sîga-i ta'kîbiyye olmasıdır ki şart makamında müsta'meldir. Haşmet'in

Çekilen bâr-ı hicâb dilimizdir yoksa
Rû-yi rahat görünür perde-i âr olmayacak
“olmayacak” sözü

12. Müsnedin sîga-i tevkitiyye olmasıdır ki Emrî'nin

Yüklemin zaman kipiyle kullanılması.

Gördükçe gülü bülbül-i zâr eyler elinde
Âvâz ile efgan ederek giryeler eyler

Beytindeki “gördükçe” gibi.

13. Müsnedin sîga-i istimrârî olması, Yüklemin süreklilik kipinde olmasıdır.

Ben sıdk ile sa'y ittim o gezdi hevesinde
Ben vâsıl-ı câh oldum o bed-hû bakakaldı

Beytindeki “bakakaldı” kelimeleri gibi.

3. MÜTEMMİMÂT-I CÜMLE

(Cümledeki Tümeçler)

Bu bölümde üç konunun belirtileceğini söyleyen Manastırlı Mehmet Rifat, bunların “Hâl, Temyîz, Müteallikât-ı Fi‘l” olduğunu açıklar.

(Burada durum, açıklama, fiil grubundan behsedilir)

3.1. HÂL

İlk olarak Hâl bahsine girer ve şu maddeleri açıklamaya çalışır.

3.1.1. Hâl fâilin durumunu açıklar. Örneğin; ““Filan yağmurdan ıslanmış olduğu halde geldi.” Cümlesinde özne olan filan kelimesinin durumunun yağmurdan ıslanmış olduğunu görebiliriz. Ki bunda dahi üç şık olduğunu söyler.

3.1.1.1. Fâilin durumunu Türkçe hâl terkîbi sîgasıyla veya edatla edasıdır “Filan yağmurdan ıslanarak geldi” ve “Henüz vakt-i muayyen gelmemiş iken geldi” gibi. Kararlaştırılan zaman gelmediği halde geldi demektir.

3.1.1.2. Bir ism-i Arabî'nin âhirine tenvîn-i meftûh ilavesiyle hâl terkîbi makamında isti‘mâlîdir “Filan zât mahzûnen geldi ve mahzûnen gitti” gibi.

3.1.1.3. Türkçe fi‘l-i iltizâmî müfred gaibinin mükerrer olarak isti‘mâliyle hâl terkîbi ma‘nâsını verdirmektir “Filan zât güle güle geldi ağlaya ağlaya gitti” gibi.

3.1.2. Hâl mef‘ûlün durumunu mübeyyin olmaktır. “Ben onu sarhoş olduğu halde gördüm” cümlesinde geçen onu mef‘ûlünün durumunu açıklayan sarhoş olduğu halde ifadesi gibi ki bunda da üç şık vardır.

3.1.2.1. Mef‘ûlün hey’etini açıklayan hâlin Türkçe hâl terkîbi sîgasıyla edâsıdır “Filan efendi sevinerek geldi” gibi.

3.1.2.2. Mef‘ûlün hey’etini açıklayan hâlin bir ism-i Arabî âhirine tenvîn-i meftûha ilavesiyle îrâdîdir. “Filan efendi alacağını nakden aldı” gibi.

3.1.2.3. Bazı münâsip kelimelerin mükerrer îrâdıyla hâl terkîbi ma‘nâsını verdirmektir “Bu kitabı cüz’ cüz’ bastıracağım” denildiği gibi.

3.2. TEMYÎZ

(Sebebin Açıklanması)

Temyîz kelâmında bir kayd-ı mahsûstan ibarettir ki esâsen üç sûretle eda olunur.

(Özne yüklem ilişkisini belirtmek için kullanılır.)

Birincisi – İsnâdın kaydı olmak üzere îrâdîdir ki bununda iki şikkı vardır:

İkincisi – Bir nisbet-i takyîdiyyenin kaydı olmasıdır

Üçüncüsü – Cümlelerin sîga-i sıla ile temyîz makamında îrâd olunmasıdır.

3.3 MÜTEALLİKÂT-I Fİ'İL

Müteallikât-I fi'îl fâiller ve mef'ûllerden ibâret olduğundan burada onların terk ve zikirleriyle takdîm ve te'hirlerini gerektiren durumları tedkîk edeceğini söyleyen Mehmet Rifat ilk olarak terk ve zikirlerini anlatır.

Fiil ailesi manasına gelmekle birlikte Arapça kurallar, Türkçeye uyarıldığından bir miktar tutarsızlık olmuştur. Fail derken fiil cümlesinin öznesi mef'ul derken nesne kastedilir.

Mef'ûllerin terk ve zikri: Mef'ûller, sarîh ve gayr-i sarîh olarak iki sûrette vâki' olup bunlardan:

Mef'ûlün sarîhler: Arabî'de birçok yerde zikrolunmazlar ise de Türkî'de en mühim olan yerleri aşağıda belirtilmiştir.

1. Karîne-i zâhireye mebnî zikri abes görülen mef'ûlün hazfıdır. “Bağdat’ı gördün mü?” suâlinin cevabı görmüş ise “Bağdat’ı gördüm” ve görmemiş ise “Bağdat’ı görmedim” sûretlerinde iken karîne-i vâzıha cihetiyle “Bağdad’ı” mef'ûlün sarîhini zikretmek abes olacağından terk ile yalnız “gördüm” yahut “görmedim” denildiği gibi. Nesnenin ne olduğu açıksa nesne belirtilmeyebilir.

2. İbhâmdan sonra beyân için terk olunur. “Ben emrettim o yazdı” gibi ki ibhâmı yazdı beyânı ta’kîp ettiğinden “Ben yazmayı emrettim” denilmeyip “yazmayı” mef'ûlü hazfolunmuştur. Birinci cümledeki nesnenin ne olduğu ikinci cümleden anlaşılıyorsa ilk cümledeki nesne terk edilir.

3. İnkâr gibi bazı nikâne mebnî olursa yine hazfolunur. “Allah kahretsin” demek gibi ki burada “Fılanı” mef'ûlü hazfolunmuştur. Nesnenin söylenmesi hoş değilse. Kimi kahrettiğini söylemiyor.

4. İstihcâni def' için hazfolunur. Mesela münasebetsiz bir şeyden suâl olduğunda onu zikretmeyerek yalnız “görmedim” demek gibi. Çirkin görünen şeyi belirtmeme.

Mef'ûl-ün-gayr-i sarîhler: Mef'ûl-ün-gayr-i sarîhlerin hazfolunmaları dahi aynı şekillerde ve daha bazı husûsâtta terk olunur. Mesela “Odaya ne çok girip çıkıyorsun” cümlesinde “çıkıyorsun” fi'linin mef'ûl-i minhi olan “odadan” sözünün terki gibi. Dolaylı tümleçlerin atılması.

Müfâ'ilin takdîm ve te'hîrleri Lisân-ı Osmânî'nin şive-i tabîsınca evvelâ mef'ûlün sarîh ba'dehü gayrî sarîhler sonra fâil daha sonra fi'l zikrolunmak yani:

Yardımcı öğelerin başa ya da sona gelmesi Osmanlıcanın tabii akışında şöyledir: İlk önce belirtili nesne sonra dolaylı tümleç sonra özne sonra da yüklem şeklindedir.

“Beni bu işe o ta'yîn etti” sûretinde

evvelâ	beni	mef'ûlün sarîhi (nesne)
sâniyen	bu işe	mef'ûlün gayr-i sarîhi (dolaylı tümleç)
sâlisen	o	fâili (özne)
râbian	etti.	(yüklem)

Fiilin zikrolunması umûr-ı tabîyyeden olduğu halde îcâb-ı hâle göre yekdiğerlerine takdîm olunur. Bunun da en mühimleri beş sûretle olur.

Fakat duruma göre sıralama değışir. En mühimi beş şekilde yapılır.

1. Fâilin zikri bir dereceye kadar mühim olduğu halde onun mef'ûlâta takdîm olunmasıdır. Öznenin zikri önemliyse yardımcı öğelerden önce gelmesidir.

“Şevket-meâb Efendimiz, Gazi Paşa'ya bir seyf ihsân buyurdular” cümlesinde fâil olan “Şevket-meab Efendimiz”in takdîmi gibi.

2. Fiilin zikri ehemmiyetli ise mufâile takdîm olunmasıdır ki bu husûs müsnedin takdîmi demek olduğundan daha önce zikredildiği için tekrar etmeye gerek olmadığını söyler.

Fiilin söylenmesi önemliyse öznedenden önce gelmesidir ki bu husus yükleminden önce gelmesi manasına gelir ki daha önce belirtildiği için tekrarına gerek yoktur.

3. Kasr için yani sözü kısaltma için mef'ûlün sarîh "nesne" ler te'hîr olup gayr-i sarîh "dolaylı tümleç" in takdîmidir. "Ben sana bunu verdim." demek gibi. "Sana verdiğim ancak budur." Ma'nâsını işaret eder.

4. Mef'ûl-i sarîhde mef'ûl-i gayr-i sarîhe ait bir nisbet bulunursa sarîh te'hîr olup gayr-i sarîh takdim olunur. Belirtili nesnede dolaylı tümleç'e ait bir bağ bulunursa belirtili nesne dolaylı tümleçten sonra gelir.

"Filana işlemediği cürmü azv etmişler" ve "Filana kabahatinin afv olduğunu tebşîr ettiler" cümlelerinde olduğu gibi.

5. Vezin ve kafiye gibi zarûret-i şiiirden dolayı takdîm ve te'hîr vaki' olmasıdır. Asım Çelebî'nin:

(Şiiirdeki zorunluluklardan dolayı öne alma veya sona bırakma.)

Pîrlikte âteş fakrın olur te'sîri saht

Gör çenâr-ı köhnenin hâlin nîce sûzân olur

Beytinde olduğu gibi.

Yazarımız buraya kadar sayılan yerlerin dışında iki yerde daha takdim ve te'hîrleri olduğunu açıklar. Bunları şöyle sıralar:

Elfâzın maânî üzerine delâletine mahsûs olup mukaddimin te'hîri veya muahharın takdîmiyle ma'nânın değişmeyeip aksine kuvvet bulması olarak açıklar. Bunları da yine kendi arasında iki kısma ayırarak takdîmde belâgat ve te'hîrde belâgat diye isimlendirir. Vurgu maksadıyla anlam değişmeyecek olsa bile öğelerin yerinin değiştirilmesi.

İkinci nev'î ise icâb-ı hâle göre zikrin derece-i takaddüme mahsûs olanıdır ki mukaddem te'hîr olursa ma'nâ yine bozulmaz fakat letâfet zâil olur. İşte bu husûsta çoğunlukla “Sebebin müsebbibe, ekserin akla, efdalin mefdûle, müsebbibin sebebe, ekallin eksere, mefdûlün efdale takdîmiyle olur.

4. İSNÂD-I HABERÎ

(İsim Cümlesi)

İsnâd-ı haberî: Bir kelimenin başka bir kelimeye kavâid-i mevzû'a ile bağlanmasıdan ortaya çıkan terkîb-i tâm da bir kelimenin diğeri için ve kezâ bir cümlenin başka bir cümleye irtibâtından mütehasıl kelâmında, bir cümlenin başka cümleye mefhûmunu sâbit veya meslûb edecek sûrette bir hükmü müfîd olan isnâddan ibârettir. Kelimenin başka bir kelimeye bağlanmasıyla ortaya isim cümlesi çıkar. Örneğin;

1 – Ahmed evdedir.

2 – Hasan evde değildir

cümleleriyle:

3 – Ahmed evde oturmuş dersine çalışıyor

4 – Hasan eve gelmemiş nerede olduğu bilinmiyor

İsnâd-ı haberî ile ilgili şu üç maddeye dikkat olunmak lazımdır ki bunlar:

- A. Keyfiyet-i isnâd (cümlelerin niteliği)
- B. Kasd-ı Haber (isim cümlesi)
- C. Envâ'-i Ahbâr (isim cümlelerinin çeşitleri)

4.1. KEYFİYET-İ İSNÂD

(Cümlelerin Niteliği)

Kelâmın rükn-i ma'nevîsi ya hakîki veya mecâzî olur. İsnâd-ı hakîkî denilen şey müsnedi doğrudan doğruya müsnedün-ileyhe isnâd etmektir. “Bu kasrı filân nakkaş boyadı” cümlesinde olduğu gibi. İsnâd-ı mecâzî denilen şey ise Müsnedi müsnedün-ileyhin gayrisine yani keyfiyet-i fâile isnâd olunacağı yerde mef'ûle veya zaman, mekân veya başka bir sebebe isnâd etmeye denir. “Gül Câmî'ini Hasan Paşa yaptı” cümlesinde Cami'yi yapan ameleler olduğu halde yapmak isnâdı müsnedün-ileyhe değil karîne-i âdiye ile müsnedün-ileyhin melâbisine isnâd olduğundan isnâd-ı mecâzî olarak isimlendirilir.

Cümle bazen gerçek durumu bazen mecazi bir durumu ifade eder.Örneğin bu kasrı filan nakkaş boyadı cümlesinde olduğu gibi.Gül camiini Hasan Paşa yaptı cümlesinde yapan aslında Hasan Paşa değil işçilerdir.Ama burada mecaz-ı mürsel sanatından faydalanılmıştır.

4.2. KASD-I HABER

(İsim Cümlesi)

Cümle bazen bilinmeyen bir şeyi bildirir, bazen de bilinen bir şeyi hatırlatır:

Mesela: Hoca'nın mektepte olup olmadığını bilmeyen bir şâkirde hitâben "Hoca Efendi mekteptedir" yahut "Hoca Efendi mektepte değildir" demek fâide-i haber ve servetini bildiği bir zâta "Siz zenginsiniz" demek "Senin zengin olduğunu bilirim" ma'nâsına olduğundan bu lazım-ı fâide-i haber nev'indedir.

4.3. ENVÂ'-İ AHBÂR

(İsim Cümlelerinin Çeşitleri)

Söz eksik olursa ifade kusurlu olacağından ve ziyâde olursa haşv ve lağv bulunacağından bir haberin hükmünü veyahut lazımını ihbâr edecek olan zât herhalde muhâtabın haline riayet edip sözü ona göre edâ etmesi lazım gelir. Söz eksik olursa veya fazla olursa cümle kusurlu olur. Bunun için karşıdakinin durumuna göre konuşulmalıdır. Üç çeşidi vardır:

Birincisi; Muhâtabın daha önce söylenecek habere vâkıf olmadığından tereddüd ve inkâr göstermemesidir.

İkincisi; Muhâtabın hüküm-i haberde tereddüd izhâr eylesesidir. Cümlenin anlamında tereddüt belirtilmemesidir.

Üçüncüsü; Muhâtabın hüküm-i haberi inkâr eylesesidir ki ısrar etmesi ya da etmemesi üzerine iki çeşit olduğunu ifade eder. Muhâtabın ısrar etmesi te'kîd gerektirir. Te'kîd denilen şey edevât ve elfâz ile edâ olunur ki beş sûrette beyân olunmuştur.

Muhatabın cümleinin anlamını inkar etmesidir ki ısrar etmesi ya da etmemesine göre ikiye ayrılır. Muhatabın ısrar etmesi pekiştirmeyi gerektirir. Bu pekiştirmede edatlarla ya da bazı kelimelerle yapılır. Buradan kastedilen ek fiildir.

1. “Dır” haber edatının te’kîd ifade etmesidir. “dır” edatının pekiştirme ifade etmesidir.

“Filan zât gelmiştir.”, gelecek yerine “gelecektir” kullanılması, gelmeli yerine “gelmelidir” kelimelerinin kullanılması hep bu türdendir. Genellikle müsned olan var, yok lafızlarına (dır) ilave edilerek te’kîd’in zuhûrudur. “Bu evde düğün vardır” cümlesinde olduğu gibi.

2. â ve yâ harflerinin kelâmın sonuna getirilerek te’kîd ma’nâsının zuhûrudur. “O seni hayli üzdü yâ” cümlesinde olduğu gibi.

a ve ya harflerinin cümleinin sonuna getirilerek pekiştirme anlamının ortaya çıkmasıdır.

3. Tembih edâtının kelâmı müekked olmasıdır. “İşte sözün doğrusu budur” gibi. Tembih sözcüğünün pekiştirme yapmasıdır.

4. Haber cümlesinin tekrar ile kelâmı te’kîd etmesidir. “Rüzgâr eksiklidir rüzgâr eksikliği “ mısrasında olduğu gibi. İsim cümlesinin tekrar edilmesiyle pekiştirme yapılmasıdır.

5. Te’kîd kelimeleri olan “Elbette, şüphesiz, bî-şüphe, mutlaka, muhakkak, tahkikan, tahkîk, ale-t-tahkîk, hakîkat, hakîkaten, sahîh, sahîhan, doğrusu” ve emsâli sözler ile kasemlerin ve nefy-i müekked olan “Asla, kat’â” lafızlarının ilâvesiyle te’kîd etmektir:

Peliştirme kelimeleri olan elbette şüphesiz mutlaka gibi, olumsuz pekiştireçlerden olan “Asla, kat‘â” kelimelerinin eklenmesiyle pekiştirme yapılması.

Elbette bu halimden o yârin haberi var

Bir gün elbette yâd idersiñ ‘âşık-ı dîrîneyi

Çok arar bulmazsıñ ey âşûb-ı devrân bilmiş ol

beytinde “elbette, elbet” ile te’kîd olunduğu gibi

gibi daha birçok yerde olabileceği hakkında örnekler olmasına rağmen burada en mühim olanlarını aldık. Daha tafsilatlı olarak incelemek isteyenlerin Saîd Paşa’nın Mizânü’l-Edeb isimli eserinin ilgili bahsine bakmaları gerektiğini ifade ederek bu mebhase son verir.

5. İNŞÂ’

(Emir)

Kelâmda bir harîci nisbet bulunmaz yani sıdk ve kizbe delâlet etmeyipte nisbet kendi nefsiyle kâim olursa o kelâma “İnşâ” denir. “Sokağa çıkma” sözü gibi.

Öznesi olmayan cümleler emir cümlesidir. Doğruluğu ya da yanlışlığının kanıtlanması söz konusu olmayan cümlelerdir.

İnşâ: Bir şeyin hasıl olmasını yalvararak isteme veyahut herhangi bir istekle ilişkisi olmayan bir şeyi var etmek için olmasıdır ki talebî ya da gayri talebî diye ikiye ayrıldığını Mehmet Rifat aşağıdaki şekilde ifade eder. Emir, rica, istek. Bir şeyin meydana gelmesini, olmasını yalvararak isteme durumudur.

Ya bir şeyin husûlünü istid'â için veyahud bir talebe taalluk etmeyerek mevcûd olmayan bir ma'nâ-yı îkâ' için olur ki bunun evvelkisine "Talebî" ikincisine "Gayr-i Talebî" denir.

Ya bir şeyin olmasını dilemek veya bir taleple ilişkisi olmayan, var olmayan bir anlamı vermek için söylenir.

5.1. İNŞÂ-İ TALEBÎ: (İstek cümlelerinin çeşitleri)

Yazarımız istek cümlelerini şu şekilde sıralamıştır:

Temennî
İstifhâm
Emir
Nehy
Nidâ

5.1.1. Temennî: Bir şeyin husûlü gerek mümkün gerek mümtenî' çekingen olsun umûmiyetle o şeyin olmasını arzu etmeye denir. Lisân-ı Osmânî'de temenni ifade eden kelimeler "Kâşkî, bâri, tek" gibi edatlarla fi'l-i iltizâmînin rivâyet ve hikâye sîgaları ve fi'l-i iltizâmî-i şartî sîgası kullanılır. (Fi'l-i iltizâmî ise emir kipinin sonuna -elim, -esin, esiniz katılarak yapılan fiil, dileme kipi sevelim, çekesin, yeresiniz gibi.) Mîzânü'l-Belâga'da muharrer olan şu beyt güzel bir örnektir:

Dilek: Keşke, bari, tek gibi edatlarla görülen geçmiş zaman ve gereklilik fiili kullanılarak yapılır.

Tenimde rûh olaydı kâşkî keyfiyyet-i mestîf

Haberdâr olmayaydım tâ hayât-ı müsteârımdan

5.1.2. İstifhâm: Bir şeyi öğrenmek için onu sormaktan ibaret bir tarîk-i inşâ'dır. İki sûretten hâli olamaz yani: Bu iki şey beyninde nisbet-i tâmmeye müstenîd ise "Tasdîki" değil ise "Tasavvurî" olur.

Soru: Emir cümlesi doğruluğu ya da yanlışlığı söz konusu olmayan cümle olarak tanımlandığından cevabı bilinen soru cümleleri buraya alındı.

Tasdîki talep için olan istifhâmdan murad mes'ûlün anha taallük edecek sübût ve nefyden birine isnâd ve ta'yinini istemektir. "Yağmur yağıyor mu?" sualinden maksat yağmurun yağıp yağmadığını anlamaktır.

Tasavvurî talep için ise istifhâmdan murad mes'ûlün anha taallük eden sübût ve nefyin ta'yin ve isnâdı olmayıp sübût ve nefyden her birisinin iki şeyden hangisine isnâd olunacağını öğrenmektir. "Yağmur mu yağıyor kar mı? Sorusundan öğrenilmek istenilen şey burada yağmanın muhakkak olduğundan, yağın şeyin ne olduğunu öğrenmeye yöneliktir.

Lisân-ı Osmânîde (mi) edatıyla "*Ne, kim, kaç, kaçan, hangi, hani*" lafızları istifhâma delalet ettiklerinden özellikleri üzerine bir iki söz söylemeyi ve örneklerle çeşitlendirmeyi uygun gördüğünü ifade eder.

5.1.3. Emir ve Nehy: Üstünlük yoluyla bir işin olmasını talep etmeye "Emir" yok olmasını talep etmeye "Nehy" denir. Örneğin; "Şu kitabı ver. Mektebe git" sözleri emir ve "Fena söyleme. Kalp kırma" sözleri de nehy olarak isimlendirilir. Emir sîgâları bazen üstünlük haricinde de kullanılabilir ki beş sûreti vardır:

Emir ve yasaklama: Emir kipleri bazen üstünlük dışındada kullanılabilir. Beş biçimi vardır:

5.1.3.1. Taleb-i isti'lâ ile değil acz ve huzû' ve niyâz ve huşû' ile olursa ona "Duâ ve niyâz" denir. Üstünlük değilde alçak gönüllülük ve acziyet için kullanılan emir cümlesine dua ve niyaz denir. Leylâ Hanım'ın:

Bir mücrim ve âsî kulunum rûy-i siyâhım
Afvınla nazar kıl bu günahkâra ilahi

5.1.3.2. Taleb-i isti'lâ ile değil eşiklik yoluyla olursa ona "İltimâs" denir. Fuzûlî'nin:

Seyr kıl gör kim gülistânın ne âb u tâbı var

5.1.3.3. Zikrolunan ma'nâların gayri ma'nâ zuhûrudur ki bunda da beş vecih vardır.

Söylenen bir cümlede bahsedilen manadan başkasının kastedilmesidir.

İbâha (müsâmaha) için, tenbih için, tehdit için, temenni için, hitâb için olur.

5.1.4. Nidâ: Hurûf-ı Nidâ vasıtasıyla muhâtabın teveccüh ve ikbâlini talep etmek nidâdır ki her lisânda çeşitli suretleri vardır.

Ünlem : Ünlem ile karşıdakinin dikkatini çekmektir.

5.2. İNŞÂ-İ GAYR-İ TALEBÎ

İnşâ-i Gayr-i Talebî: Umma ve şaşırma konusunda kullanılan cümleler olarak tanımlar.

5.2. 1. Tereccî: Ummak, ümit etmek ma'nâsıdır. Yani husûlü muhakkak ve mevsûk olmayan emr-i mergûbe müterakkıb ve muntazır olmak demektir. Türkçede kullanılan şu kelimeler “Umarım ki, olur ki, ümid ederim, ümid olunur ki, ihtimâl ki, muhtemel ki, me'mûl ki, şâyed ki, ola ki” tereccî ma'nâsına veren kelimelerdir.

Ortaya çıkması kesin olmayan fakat olması istenen işlerin umut edilmesi talep edilmesidir.

5.2.2. Taaccüb: Garip muhtevalı işler karşısında ortaya çıkan şaşkınlık halidir. “Ne, aceb, âyâ, ne güzel, ne çirkin, ne hoş, ne fena, acaib, zihî” gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Şaşırma: Gariplik içeren işlerin insana verdiği durumun ifadesidir.

6. KASR

(Daraltma, kısa kesme)

Yazar, bir şeyi diğer şeye tahsîs etmekten ibâret olup esâsen ya fehvâ-yı kelâmın delâletiyle veyahud delâlet-i vaz'ıyye ile bilinir bir madde olarak tanımlar.

Daraltma: Bir şeyi başka bir şeye özgün kılmaktır. İkiye ayrılır.

6.1. Kasr-ı Zevkî: Müsnedün-ileyhin ve hakk-ı takaddümü olan bazı muteallikât-ı fi'lin te'hîrlerinden dolayı kelâmdan ma'nâ-yı kasr-ı zuhûrudur.

Öznenin ve öne gelmesi gereken diğer öğelerin sonraya bırakılmasından dolayı cümlede özgün kılma anlamının ortaya çıkmasıdır.

6.2. Kasr-ı vaz'î: Edevât-ı mahsûsâsıyla kasrın isbâtı veyahut nefy ve isbât tarîkiyle kasrın zuhûrudur.

Bir kısım özel edatlarla özgün kılmanın olumlu ya da olumsuz şekilde ortaya çıkmasıdır.

Neyledim bilmem ki hakkında ne takşîr eyledim
İtmedi cânân baña şefkat rakîbe eyledi

beytinde “etmedi ve etti” fi’llerinin nefy ü isbâtından

Lisân-ı Osmânî de kasr ma’nâsını veren edatlar “Ancak, sâde, yalnız” edat-ı hasrlarıyla “Başka, mâ’ada, gayri, ilâ, meğer” edat-ı istisnâları ve “Belki” edat-ı ızrâbıyla “değil” edat-ı nefyidir.

Bülâga-yı ulemâlardan birçoğu kasrı “Bir mevsûfu sıfatına veya bir sıfatı mevsûfuna hasr ve tahsis etmedir” şeklinde tarif etmişlerse de Hamza bin Durgut Nureddin’in İlm-i Belâgata dair yazmış olduğu “*Mesâlik-ül-Beyân*” isimli eserinde Kasr:

Hitabet alimlerinden çoğu özgün kılmayı niteleyeni nitelenene ya da niteleneni niteleyene özgün kılmaktır şeklinde tarif etmişlerdir.

Mensûbun mensûbun-ileyhe veya mensûbun-ileyhin mensûba hasr ve tahsîsinden ibârettir. Yolunda ta’rîf edilip kayd-ı âhar ile istisnâyı redde hâcet kalmadığı için Hamza’nın bu ta’rîfi daha muvâfık görülmüştür.

Tamlayanın tamlanana veyahut tamlananın tamlayana özgün kılınmasından ibarettir şeklinde tanımlayıp başka kural ile istisnayı redde gerek kalmadığı için Hamza bin Durgut Nureddin'in bu tanımını daha uygun görülmüştür.Şeklinde bir açıklama yaparak göreceli ve mutlak olduklarını söyleyerek bu konuya son verir. Şeklinde bir açıklama yaparak kasrın izâfî ve hakîkî olduklarını söyleyerek bu konuya da hitâm verir.

7. VASL U FASL

(Cümleleri Bağlama Ya Da Ayırma)

Mehmet Rifat şu şekilde bir açıklama yaparak bu konuya girer.

Kelâmı teşkîl eden kelimelerle cümleler yekdiğerlerine ya atf olunarak vasl sûretiyle veyahut atf olunmayarak fasl tarîkiyle îrâd olunurlar ki bu husûs İlm-i Maânînin en mühim bir mebhasıdır. Hatta talebe-i ulûm miyânında “İlm-i Maânî nedir?” suâline “Ma‘rifet‘ül-vasl ve‘l-fasl” cevabı verilmesi bu ehemmiyeti irâeye kâfîdir. Binâen aleyh bu bâba o sûretle ehemmiyet vermek lazımdır.

Sözü oluşturan kelimelerle cümleler birbirine ya bağlaçlarla bağlanır ya da ayrı cümleler şeklinde söylenir ki bu konu semantik biliminin en mühim konusudur.Hatta öğrenciler arasında semantik bilimi nedir sorusuna bağlama ya da ayırma bilgisidir cevabı verilmesi bu önemi belirtmeye yeterlidir.Bu yüzden bu konuya o suretle önem vermek gerekmektedir

Vasl: Atf u rabt ile hâsıl olacağı cihetle evvel be-evvel edevât-ı atıfla şerâit-i atfın ahkâmı bilirse vasl u fasl husûsâtı bi't-tab‘ zâhir olacağından bu bâbı:

Bağlama: Bağlama bağlaç ile olacağından önce bağlama edatları ve bağlamanın hükümleri bilinirse bağlama ya da ayırma konuları doğal olarak ortaya çıkacağından bu konuyu ilk olarak bağlama şartı ile bağlayan ile bağlananın bir hükümde ortaklığı yahut aralarında birleştirici yönün bulunmasıdır.

Evvelâ: Şerâit-i atfa: Bağlamanın şartları

Sâniyen: Esbâb-ı usûl-i atf u rabt: Bağlama yöntemleri

Sâlisen: Tatbîkât-ı vasl u fasldan ibâret olan usûl-i sebke taksîm ile üç fasl üzerine tahrîr eyledik. Bağlama ya da ayırmada öne geçme yöntemi olarak üçe ayrıldı.

A) ŞERÂİT-İ ATF

(Bağlamanın Şartları)

Atfin şartı ma'tûf ile ma'tûfün aleyhin bir hükümde iştiraki yahut beyinlerinde cihet-i câmia bulunmasıdır. Nitekim: "Ali ve Hasan geldiler". "Ali'de Hasan'da şâirdir". "Ali hem şâir hem kâtiptir" cümlelerinin birincisinde ma'tûf ile ma'tûfün aleyhin gelmek fi'linde ve ikinci şâirlikte ittihâdları ve üçüncü de şiir ile kitâbetin bir yerde iştirâki olduğundan o vecihle atıfları câiz olur. Fakat: "Ali geldi ve çalgı çalıyor". "Hasan şâirdir ve kısa boyludur" sûretlerinde mezkûr münâsebetler olmadığından vav ile olan atıflar câiz değildir yani böyle yerlerde atıf câiz olamaz.

Şeklinde örnekler verdikten sonra cihet-i câmia konusuna giren Mehmet Rifat "Aklî, vehmî, ve hayâlî" olmak üzere üçe ayırır:

1. Cihet-i câmia-yı aklî'yi de yine kendi arasında üç kısma ayırır: Bunlar da; "Temâsül, tezâd, tezâyüf" şeklindedir.
(Akli birleştirici yönüde üçe ayırır: Benzeme, zıtlık, zayıflık.)

Temâsül: Eşyanın nev'inde olan ittihadıdır. Ya doğrudan doğruya ma'nâ ile münfahim olan “Şevk ile zevk, neşât ile safâ, zülf ile kâkül, elem ile dert, keder ile esef” kelimelerindeki temâsül gibi olur.

Benzeme: Eşyanın türünde olan birliktir. Doğrudan doğruya anlam ile anlaşılın şevktir.

Tezâd: İki şey beyninde zıddiyet bulunmasıdır. Beyaz ile siyah, yer ile gök, acı ile tatlı gibi. **Zıtlık:** İki varlık, kavram, nesne arasında karşıtlık ilişkisidir.

Tezâyüf: Birinin olması diğerini çağrıştırmasına bağlı olan kelimelerdir. Baba ile oğul, ekall ile ekser gibi. **Zayıflık:** Birinin olması diğerini çağrıştırmasına bağlı olan sözcüklerdir.

2. Cihet-i câmia-yı vehmiyye yine üç kısma ayırılır ki bunun tarifini de şu şekilde ifade eder; Eşyanın zihinde vehm tarîkiyle ictimâidir ki bu da “Şibh-i temâsül, şibh-i tezâd, şibh-i tezâyüf” den ibarettir.

Kuruntu eseri olan birleştirici yönüde üç kısma ayırır, şöyle tanımlar: Eşyanın zihinde varsayma yoluyla birleşmesidir ki bu da benzetme gibi olma, zıtlık gibi olma ve zayıflık gibi olmadan ibarettir.

Şibh-i temâsül: Akıl ile tezâdına hükmolunan iki şeyi vehmin mümâsil zannetmesinden ibâret bir cihet-i câmiadır. Mesela: Akıl siyah ile beyazın zıt olduklarına hükmettiği gibi başlı başına bir renk olan sarıyı dahi zıt olarak algılamasıdır.

Benzetme gibi olma: Akıl ile zıddına hüküm olunan iki şeyi kuruntunun benzer zannetmesinden ibaret olan bir birleştirici yöndür.

Şibh-i tezâd: Aklın mütemâsil hükmettiği iki şey hakkında vehmin tezâda zâhib olmasından tevellüd eden cihet-i câmiadır. Mesela: Akıl defterle kitabın mümâsil olduğuna hükmettiği halde vâhime bunların ma'nâ-yı örflerine bakarak tezâd nev'inden addeder.

Zıtlık gibi olma: Aklın benzer olduğuna hükmettiği iki şey hakkında kuruntunun bunların zıt olduğunu düşünmesidir.

Şibh-i tezâyüf: Aklın gösterdiği tezâdı vehm ile tezâyüf-i menzilesine indirmekten ibâret bir cihet-i câmiadır. Mesela: Tatlı ile acı beyinde aklen tezâd mevcûd ve birinin vücûdu diğerinin vücûduna gayr-i mütevakkıf iken vehm alâka-i nisbiyyeyi bertaraf ederek tatlı denildiği anda acının hatıra geleceğini tasavvurla beyinlerinde tezâyüfün vücûduna hükmeder ki bu halde tezâda ait olan misâl vehme nazaran şibh-i tezâyüfe misâl olur.

(Zayıflık gibi olma: Aklın gösterdiği zıtlığı kuruntu ile zayıflık yerine indirmekten ibaret olan bir birleştirici yöndür. Mesela tatlı ile aç arasında aklen zıtlık var ve birinin varlığı diğerinin varlığına bağlı değil iken kuruntu bu ilişkiyi yok eder.)

3. Cihet-i câmia-yı hayâliyye Çağrışım, eşyaların düşünmesinden dolayı akılda kalmış olan suretleridir.

B - VESA'İT Ü USÛL-İ ATF U RABT

(Bağlama Yönteminin Araçları)

Kelâmda yâ müfred müfrede, ya müfred cümleye, ya cümle müfrede, ya cümle cümleye, ya cümleler cümlelere atf u rabt olunur ki müfredin müfrede, müfredin cümleye, cümlelerin müfrede, atfında bâlâda beyân olduğu üzere ma'tûf ile ma'tûfün aleyh beyninde iştirâk veya cihet-i câmianın bulunması ve cümlelerin cümleye yahut cümlelerin cümlelere atfında bi-eyyi-hâl cihet-i câmianın vücûdu şart olduğundan bu şartlara muvâfık olunca atf sahîh olacağından ve evvelki fasılda zikrolduklarından başka bir şey demeye hâcet yok gibi ise de birkaç cümleden mürekkebe olan bir kelâmın diğer böyle bir kelâma atfından ibâret olup Lisân-ı Osmânide (vav) ile bunun yerini tutan (hem, dahi, de) ve terdîd için olan (yahut, ya) ile bunların yerlerini tutan “Yohsa, yoksa” ve terki için olan “hatta” ve edat-ı ızrâb olan “belki” ve terâhî için olan (sonra, ba'de) ile (yine) edatları ve sîga-i atfiyye müfred ve cümleleri atf âlâtı oldukları gibi edat-ı tafsîl olan (imdi) ve edât-ı istidrâk olan (lâkin) ve buna müşâbih olup yalnız eski şiirlerde görülen ve halen isti'mâlden sâkit olan (lîk, velî) bazen istidrâk ma'nâsını veren (ancak, fakat, ama) ve tefsîr için olan (şöyle ki) edatlarıyla (zira, çünkü, nâşî, bu cihetle, mebnî, binâen, binâen aleyh, mademki, öyle ise, diye) elfâzı ile sîga-i sılalar dahi rabt edatları olduklarından bunların tamamını birer birer ta'rîf iktizâ etmekle yani bunların tafsîlâtından hem vesâit-i atf u rabt bilinmiş hem de usûl-i atf u rabt lâyıkıyla anlaşılabilir. Diyerek tafsilatına girer.

Cümle ya tekil tekile, ya tekil çoğula, ya çoğul tekile, ya çoğul çoğula, ya çoğullar çoğullara bağlanır ki tekilin tekile, tekilin çoğula, çoğulun tekile bağlanmasında yukarıda belirtildiği üzere bağlanan ile bağlayan arasında ortaklık yada birleştirici yönün bulunması ve çoğulun çoğula ya da çoğulların çoğullara bağlanmasında her durumda birleştirici yönün varlığı şart olduğundan bu şartlara uygun olunca bağlama sağlıklı olacağından ve önceki kısımda bunlardan bahsedildiğinden başka bir şey demeye gerek yok gibi ise de:

Vav: Arabî'de olduğu gibi Farisî'de ve Türkî'de de atf harfi olarak kullanılır. Daha önceleri bunlardan bahsedildiği için burada tekrarına lüzum olmadığı söyleyen Mehmet Rifat sadece Atfin gayet açık olarak anlaşılabilir yerlerde hazfolabileceğini

ifade etmekle yetinmiştir. Örnek olarak “Halit, Mâcid, Nâşid Efendiler geldiler” cümlesinde olduğu gibi.

u, vü, ve : Arapçada oldu gibi Farsçada ve Türkçede de bağlama harfi olarak kullanılır. Mehmet Rifat sadece bağlamanın gayet açık olarak anlaşılabilir yerlerde gizlenebileceğini ifade etmekle yetinmiştir.

Ayrıca öznelerin tekiliği ve çoğulluğu bakımından yüklemelerin tekil veya çoğul olarak ifade edilebilecekleri de îrâd olunur. Örneğin: “Filan ve filan geldi” denilebileceği gibi “Filan ve filan geldiler” şeklinde de söylenebileceğini buraya derc ettiğini ifade eder.

Hem: Muhâtab ma‘tuf ile ma‘tûfün aleyhin ittihâd ve ictimâında mütereddüt veya münker ise vav yerine hem gelir. Nitekim iki zâttan birinin geldiğine inanan ve diğerinde tereddüde düşmüş olan muhâtaba her ikisinin de geldiklerini açıklamak için “Hem Hasan hem Hüseyin geldi” denilmesi gibi. Karşıdaki kişi bağlayan ile bağlananın birliğin ve beraberliğinde tereddüt içerisinde ise ya da inkar ediyorsa vav yerine hem gelir.

Dahi: Vav yerini tutup kezâlik ma‘nâsını verir. Örneğin “Filan Efendi dün buraya geldi bugün dahi filan yere gitti” gibi cümlesinde “ve bugün” ma‘nâsında kullanıldığını ifade eder. Arapçada de, da, daha sonra manasına gelir.

De: Dahi'nin muhaffefi olarak kullanılır ki Lisân-ı Osmânî'de kullanılmasına göre üç vechi vardır.

1. Dahi gibi vav yerini tutup kezâlik ma‘nâsını vermesidir. Örneğin “Filan Efendi dün geldi bugün de gidecek” cümlesinde olduğu gibi.

2. Hem makamında kullanılmasıdır. “Hem Hasan geldi hem Hüseyin geldi” denecek yerde “Hasan da Hüseyin de geldi” denilmesi gibi.

3. Fiillere lahik olup terâhî ma'nâsına gelerek sonra, ba'dehü makamında bulunmasıdır. "İşimi göreyim de gelirim" denir ki "İşimi göreyim sonra gelirim" demektir.

Hatta: Osmanlı lisânında kullanılan hatta Arabî lisânında kullanılan ilâ ma'nâsına olan hatta değil, atıfa olan hattasıdır. Türkî ma'nâsıyla kavîden zayıfa ve zayıftan kavîye intikal eder. "Filan hastanın ziyaretine pek çok kişi hatta vükelâdan bazıları da gitti" cümlesinde olduğu gibi.

Belki: Kelâmın hükmünü ma'tûfun aleyhten sarf ile ma'tûfa nakleden edât-ı ısrâbdır. "Havanın serinliğine bakılırsa etrafa yağmur belki dağlara kar düşmüştür."

Yahut: Arabî'nin "ev" harfine karşılık gelen edatımızdır. "Karşıdan bir asker yahut bir zabtiye geliyor" gibi.

Ya: Yahutun muhaffefi olup onun gibi kullanılırsa da çoğunlukla tekrarlanarak kullanılır, bu şekliyle Arabî'nin "amma"sına daha çok benzer.

Yoksa yohsa: Müellifimiz bunlar için Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmâniyye'sinde söylediği şu notu verir: yoksa kelimesi fi'l-asıl yok ise demek olarak "Ve illâ makamında kullanıldığını, yohsa kelimesi ise Arabî'nin "em" muttasılası makamında kullanılmasıdır. "Kışlada ferîk borusu çalınıyor bak piyâde ferîkimi yohsa süvârî ferîkimi geldi" cümlesinde kullanıldığı gibi.

Sonra: Hükm-i teşrîk ile atıf edatıdır. "Ahmet Efendi sonra Mehmet Efendi geldi" cümlesinde olduğu gibi. Ortaklık yönünden bağlar.

Ba'dehü: Ondan sonranın Arabî'sidir. Lisânımız da bu şekilde kullanılır.

Yine: Fiillerin atfında tertîb-i beyân eden edattır. "Filan Efendi geldi yine gitti" cümlesinde olduğu gibi.

Fiillerin bağlanmasında sözü düzenleyendir.

Bunların haricinde eserde kullanılan edatları şu şekilde sayabiliriz; “İmdi, Şöyle ki, Bir de, Lâkin, Zirâ, Çünkü”

USÛL-İ SEBK

(Sözün Düzenindeki Yöntem)

Yazar bu maddeyi şöyle açıklar: Cümlenin görünen gerekçeler ve yer, durumun icabına göre isim ya da emir cümlelerinin dizilişidir. Cümleler ya bağlanır ya da ayrı ayrı yazılır. Sözün düzenindeki yöntem bundan ibarettir. Eğer cümleler bağlanırsa bağlı düzen, ayrılırsa ayrı düzen, her ikisi var ise karma düzen olur. Bu açıklamayı yaptıktan sonra yazarımız Usûl-i Sebk’i üçe ayırır:

1. Sebk-i mevsûl: Cümleler ihbâriyyet ve inşâiyyette müttehid olmak ve sıfat-ı fâil de iştirak ile beyinlerinde cihet-i câmia bulunmak ve kaydların ittihadıyla nefis’ül-emre muvafık olmak üzere ibarenin birazını atıf edatlarıyla veya ef’âl-i rabıta ile terkibinden ibaret bir usûldür. Örneğin:

Bağlı düzen: Cümlelerin isim, fiil ya da emir cümlesi olması bakımından bir olması durumunda ifadenin bağ edatları veya bağ fiilleri ile birleştirilmesinden ibaret bir yöntemdir.

“Ahmed Efendi güzel kitâbet eder ve güzel şiir söylerse de nazmı nesrine galip olmakla kâtib denilmekten ziyâde şâir tesmiye olunmaya lâyıktır” gibi.

2. Sebki mefsûl: Cümleler ihbâriyyet ve inşâiyyette muhtelif olup arada cihet-i câmia dahi olmadığı halde kelâmın bir cüz'ü yalnız nefis'ül-emre uygunluğuyla ma'nen münasebetleri gözetilerek kelâmın mefsûl olarak îrâdıdır. "Ben pek beğendim, sende oku, nasıl bulduğunu bana söyle" gibi ki bunda cümlelerin kimi ihbârî, inşâî olup arada münâsebetten başka râbıta yoktur.

Ayrı düzen, sıralı cümle: Cümleler isim, fiil, emir cümlesi olması bakımından birbirinden farklı isede fakat aralarında konu bütünlüğü var ise cümlelerin sıralı olarak belirtilmesidir.

2. Sebki mürekkebi: Kelâmın bir kısmı mevsûl bir kısmı da mefsûl olarak îrâd edilmesidir.

Karma düzen: Cümlelerin bir kısmı bağı, bir kısmı da sıralı olarak ifade edilmesidir.

8. İCÂZ, İTNÂB, MÜSÂVÂT

A - İCÂZ: Kısa mânâlı derin söz olarak kullanılan icâz, Kelâmda bazı sözlerin hafzedilerek veyahut lafzın ma'nâyâ eşit olmasından dolayı takdir veya ma'nânın lafız üzerine ziyâdeliğiyle hükmün kasredilmesine denir. Yani bu hallerde ya az kelime ile çok ma'nâ ifade edilmek gerekir ki pek makbûl görülmüştür veya ma'nâ-yı matlûbun beyânına kelâmda kifâyet kalmadığından dolayı medhûl olur ki bunun evvelkisine "İcâz-ı makbûl" ve diğerine "İcâz-ı muhill" denir.

a) İcâz-ı muhill: İrâd olunan kelâmın kasdedilen ma'nâyı ifade etmeye yeterli olmayarak eksikliğinden dolayı kasdedilenin karışmış olmasıdır. Belâgat-ı Osmâniyye'den şu beyt:

Cühelâ ve humekâca yaşamak

Keder ile yaşamaktan yegdir

Beyti gibi ki bu beyit de maksad-ı aslî “Cehl ü hamâkat ile rahat yaşamak dûr-endişâne ve âkilâne mükedder yaşamaktan evlâdır“ demek olduğu halde ibâre bu ma‘nâ-yı ifâdeden kâsır olduğundan îcâz-ı muhill nev‘inden sayılmıştır.

b) Îcâz-ı makbûl: İfadeyi anlatmak için kelime sayısı az ve ma‘nâsı fazla olan ibareler söylemektir. Türkçe de buna az sözle çok ma‘nâ ifade etmek denir ki iki şekli vardır. “Îcâz-ı bi-t-tazammun ve icâz-ı bi-l-hazf” şeklindedir. Îcâz-ı bi-t-tazammun dahi Îcâz-ı bi-t-takdîr ve Îcâz-ı bi-l-kasr olarak ikiye ayrılır.

b.a) Îcâz-ı bi-t-tazammun:

b.a.a) Îcâz-ı bi-t-takdîr: Kelâmda lafzın ma‘nâya eşit olmasıyla birlikte fazla olarak etraflı ma‘nâların ortaya çıkmasıdır. “Elçiye zevâl yoktur.” cümlesinde olduğu gibi.

Cümlede ifadenin anlama eşit olmasıyla birlikte fazla olarak daha kapsamlı anlamların ortaya çıkmasıdır.

b.a.b) Îcâz-ı bi-l-kasr: Kelâmda ma‘nânın lafız üzerine ziyâdeliğidir ve en ziyâde belîğ olan kelâmlar nev‘indedir. Kur‘an-ı Kerîm‘de geçen şu meâldeki ayeti kerîme bunun en güzel örneklerindedir. “Kıyasda hayat vardır.” Âyetinde anlatılmak istenen “İnsânın ne vakit kâtil olursa katlolunacağını bilmesi katle cesâret etmemesine bâdî olur bu cihetle pek çok kimseler katl‘den kurtulur ve kâtilin katli başkalarının mücib-i hayâtı olur” ma‘nâları anlaşılmiş olur ki kendisinde hazfolmadığı halde bu kadar güzel bu kadar çok ma‘nâları müfiddir. Cümlede anlamın ifadeden fazla olması ve en belîğ olan cümleler bu şekildedir.

b.b.) Îcâz-ı bi-l-hazf: Mahzûf üzerine fehvâ-yı kelâmın delâletiyle müfred veya cümle hazf olunarak kelâmı muhtasar kılmaktır ki şu ta‘rîfe göre bu da “Îcâz-ı bi-l-müfred” ve “Îcâz-ı bil-cümle” olmak üzere iki nev‘idir.

Sözün manasının gizlemeye işaret etmesiyle tekil ya da çoğul olan kelime gizlenir ve cümle kısaltılmış olur. Tekil ve çoğul olmak üzere ikiye ayrılır.

b.b.a) İcâz-ı bi-l-müfred: Beş maddeden ibarettir.

1. Mufâ‘il delâletiyle asıl fiilin hazf olmasıdır. “Kâh nalına kâh mihına ne ise becerdi” cümlesinde asıl fiil olan “vurarak” mahzûftur. Yapılan işten dolayı fiilin belirgin olmasından dolayı fiilin yeniden belirtilmeyerek gizlenmesi şeklinde de ifade edilebilir..

2. Mef‘ûl hazfıdır “Ahmed Efendi yazar, bozar, çizer” gibi ki burada “yazdığını“ mef‘ûlü mahzûftur. Yani nesnenin gizlenmesi. Burada ”Yazdığını” nesnesi gizlenmiştir.

3. Muzâfun-ileyhin hazfıdır “Ahâlî kâffeten kıra çıktılar” gibi ki burada “ahâlî-i belde” demek olduğundan “belde” muzâfun-ileyhi mahzûftur. Tamlayanın gizlenmesi. Bu gizleme şekli bir tür mecaz- ı mürseldir.

4. Muzâfın hazfıdır “Kasabanın nüfûsu tamamen yazıldı” gibi ki “ahâlî-i kasaba” demek olduğundan “ahâlî” muzâfı mahzûftur. Tamlananın gizlenmesidir.

5. Mevsûfun hazfıdır nitekim birkaç atı olan bir Efendi, seyisine “Bugün âla bineceğim” der de “at” mevsûfunu hazfeder. Sıfat tamlamasındaki nitelenen ismin gizlenmesi.

b.b.b) İcâz-ı bil-cümle (Çoğul icaz): Bu da altı maddeden ibarettir.

Şart cümlesinin gizlenmesidir diye açıklamada bulunarak itnâba geçer.

B - ITNÂB: Sözü uzatma lüzumsuz tafsilât ile haşve boğma olarak ifade edilen itnâb'ı tam olarak şu şekilde ifade eden Mehmet Rifat muhill ve makbûl olarak ifade eder ki;

Nutk-ı ibâreyi usûl-i müteâriife dairesinden hâric ve ondan ziyâde elfâz ile edâ etmek yani îcâbına göre elfâz ü cümel ilâve ederek kelâmı uzatmak husûsuna “İtnâb” denir ki bu da îcâz misillû “Muhill” ve “Makbûl” olur.

Söylenen sözü bilinen yöntemlerin dışında ve ondan daha fazla ifade ile yapmak.Yani duruma göre ilaveler yaparak cümleyi uzatmak konusana Itnap denir.Buda ikiye ayrılır:

a) Itnâb-ı muhill: Kelâmlar ve cümleler ile faydası olmayan kelimelerle nutuk ve ibareyi haşv ve tatvîle uğratmadır. Örneğin: Pederiniz nereye gitti” suâline “filan yere” cevabı kâfî iken böyle demeyipte sözü uzatarak “Dün hareket eden Şirket-i Hayriyye vapuruna râkiben ve Bursa’ya müteveccihen der-saâdetten hareket eyledi” demek gibi.

b) Itnâb-ı makbûl: Husûsî bir faide için kelâmı uzatmaktır. Bir cümlede veya cümel-i müteaddide’de olur.

b.a) Cümle-i vâhide de olan itnâb: Bir şeyin ortaya çıkmasını büyütüp te’kîd ederek kasdolunan ma’nâyı daha fazla ziyâdeleştirmek için kullanılır. “Kendi elimle tuttum” “Kendi gözümle gördüm” . “Kendi kulağımla işittim” gibi ki Yavuz Sultan Selim’in:

Kendi elimle yâre kesüb virdiğim kalem

Fetvâ-yı hûn-ı nâ-hakk mı yazdı ibtidâ

Beyti dahi bu kabîldendir.

b.b.) Cümel-i müteaddide de olan itnâb ise Altı şekilde olduğunu söyleyerek devam eder.

C - MÜSÂVÂT: Denk olma: İfade edilmek istenilen konunun öğelerini ve kısımlarını tamamıyla belirtip, söyleyip özlü ve fazla söz söylememeye denk olma denir.

II. BÖLÜM
METİN AKTARIMI

TEDRİSÂT-I İ‘DADİYYE KÜTÜPHÂNESİ
ONUNCUSU
MECÂMIÜ’L-EDEB

(Usûl-i fesâhat, ‘ilm-i maânî, İlm-i beyân, İlm-i bedî‘, İlm-i arûz, İlm-i kafiye, Aksâm-ı şi‘r, Usûl-i tahrîr. Usûl-i kitâbet ü hitâbet. Usûl-i tenkîd) gibi fenleri hâvî on kitâb-ı aslî ile tercümelerden mürekkebe diğere dört kitâb-ı fer‘i’den ibarettir.

İKİNCİ KİTAP

İLM-İ MAÂNİ

MUHARRİRİ

ERKÂN-I HARBİYYE KAİMAKAMLARINDAN MANASTIRLI
MEHMET RİFAT

MAÂRİF NEZÂRET-İ CELİLESİNİN RUHSATIYLA TAB‘ OLUNMUŞTUR

DERSAÂDET

(KASBAR) MATBAASI – BÂB-I ÂLÎ CADDESİ NUMARA 25

SÂHİB VE NÂŞİRİ: KİTABÇI KASBAR

1308

MİFTÂH-I KÜNÛZ U DEKAYIK-I LİSÂN BU KİTABIN HÂVÎ OLDUĞU
İLM-İ MAÂNÎDİR.

ÜSS'ÜL-ESÂS-I EDEB BUDUR

MECÂMİÜ'L-EDEB'İN BİRİNCİ CİLDİ OLAN İLM-İ BELÂGATTAN

İKİNCİ KİTAP

İLM-İ MAÂNÎ

MUKADDİME

33 – İLM-İ MAÂNÎ: Elfâzı muktezâ-yı zâhire tevfiik ederek kelâmı îcâb-ı hâl ve mevkîe ve muktezayât-ı ahvâle tatbîk kılan hâlât ü kavâid ve usûl ü fevâidden bahseden ilme denir.

Elfâzın muktezâ-yı zâhire muvâfakatı ile kelâmın îcâb-ı hâle mutâbakatını görmek için

Kudemâ-yı şuarâmızın fahri merhûm Fuzûlî'nin Bağdad vasfı hakkında olan şu:

Ḥabbezâ Bağdad-ı ḥayr-encâm-ı cem'iyet eşer
Kim olubdur mazhar-ı âşâr-i lütf-i Kirdigâr

Evliyâ burcu dirim⁴ zîrâ ki ḥâk-i eşrefi
Buḳ'a buḳ'a evliyâu'llaha olmuşdur mezâr

Bunda bâkîdir nişân-ı mu'ciz-i faḥr'ül-beşer
Ṭâḳ-ı Kısra nüşâ-i mülk-i mülûk-i kâm-kâr

Bunda bağlanmış gazâ şem-şîrini Sulṭan-ı Rûm
Bunda şalmış sâye-i iḳbâl Şâh-ı zülfeḳâr

⁴ Fuzûlî Divanı'nda "dirim" kelimesi demiş olarak yazılmıştır. Ve yine "Bunda bâkîdir..." ile başlayan mısra şu şekilde geçmektedir: "Bundadır bâkî nişân-ı mu'ciz-i Hayrû'l-beşer"

Bunda kılmış sırr-ı Hâk zâhir şehîd-i Kerbelâ
Bundadır taḥkîk-i şıdk ü kizb için dârü'l-'iyâr

Bunda olmuş münteşir feyzi İmâm-ı A'zam'ın
Bunda bulmuş behre-i 'ilm-i şerî'at intişâr

Şahn-i şahrâsında biñ Leylî vü Mecnûn cilve-ger
Kûh-sârı üzre biñ Ferhâd ü Şirin bâde-ḥâr⁵

Ebyât-ı dil-nişînine atf-ı nazar edip hâl ü şâna muvafık olduğunu görmek kifâyet eder.

34 – Kelâm: Hâvî olduğu kelimelerin nisbetleri tâm olup muhâtaba tamam bir fayda vererek başka bir söze intizardan müstağnî kılan terkidenden ibarettir.

35 – Nisbet: Bir şeyin ya sübûtu veya selbî kasdından ibarettir ki “nisbet-i sübûtiyye” ve “nisbet-i selbiyye” nâmlarıyla yâd olunur.

Kelâmı terkîb eden kelimelerden birisinin gerek Nisbet-i Sübûtiyye ile olsun gerek Nisbet-i Selbiyye ile olsun diğer bir kelimeye nisbet olunmasına “İsnâd” ve bu kelimelerden nisbeti hâvî olan kelimeye “Müsned” ve kendisi için nisbetin mefhûmu sabit ve meslûb olan şeye “Müsnedün-ileyh” denir ki:

- 1 – Ahmet geldi.
- 2 – Gündüz aydınlıktır.
- 3 – Ali gelmedi.
- 4 – Gece aydınlık değildir.

⁵ Akyüz, v.d. 1990: 51; Cemil Yener, Fuzûlî, *Yaşamı, Yeri ve Değeri, Dili ve Şiiri, Yapıtları ve Seçmeler*, Çağdaş yayımları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1995. s. 138.

cümlelerinden birincide “geldi” üçüncüde “gelmedi” kelimeleri vürûd nisbetini ve ikincide “aydınlıktır” ve dördüncüde “aydınlık değildir” sözleri tenvîr nisbetini hâvî olduklarından işbu “geldi, gelmedi, aydınlıktır, aydınlık değildir” sözleri müsned olup gelmek nisbetinin mefhûmu birincide isbât ve üçüncüde selb, aydınlık nisbetinin mefhûmu ikincide isbât dördüncüde selb olduğundan “Ahmet, Ali, Gündüz, Gece” sözleri de müsnedün-ileyhdır.

Yani: Cümle-i ismiyyelerde mübtedâlar müsnedün-ileyh ve haberler müsned ve cümle-i fi’liyyelerde fâil veya naib-i fâiller müsnedün-ileyh ve fi’ller müsneddir.

36 – Kelâmın medlûlü olan nisbetin hâricte mutâbık veya gayr-ı mutâbık olacağı bir nisbet var. Yani nisbet-i mevcûda sıdk u kizbi muhtemel ise o kelâma “haber” ve “cümle-i haberiyye” denir. Ve eğer öyle bir nisbet-i hâriciyye bulunmaz yani sıdk u kizbe delâlet etmeyip nisbet kendi nefsiyle kâim olursa ona da “inşâ” ve “cümle-i inşâiyye” denir.

Mesela nisbet-i sübûtiyye i’tibâriyle “Hoca Efendi mekteptedir” denildiği zaman kelâmın medlûlü olan hoca efendinin mektepte bulunması ya doğrudur yahut yalandır yani bu nisbet ya harice mutabık veya gayri mutabıktır ki eğer fi’l-vaki’ Hoca Efendi mektepte ise harice mutabık yani sâdık, değil ise gayri mutabık yani kâzib olacağından ve bil-akıs nisbet-i selbiyye itibariyle “Ahmet evde değildir” denildikte ister gerçek olsun ister yalan olsun ifadece harice bir nisbeti olduğundan bu cümlelerin ikiside haber nev’inden birer cümle-i haberiyyedir.

Fakat nisbet-i sübûtiyye itibariyle “önüne bak, uslu otur” ve nisbet-i selbiyye itibariyle “oraya bakma, kapıyı açma” cümlelerindeki nisbetlerin sıdk u kizbi mutasavver olmayıp nisbet kendi nefsiyle kâim olduğundan bunlar da “inşâ” nev’inden birer “cümle-i inşâiyye”dir.

İşbu ta’rifâtan müstebân olur ki kelâmın mutazammın olduğu isnâd dahi “isnâd-ı haberî” ve “inşâ” nâmlarıyla iki nev’dir.

37 – Ta‘rifât-ı sâbıkaya nazaran kelâmın erkân-ı asliyyesi müsned ve müsnedün-ileyhten ibaret ise de “hâl, temyîz, müteallikât-ı fi‘l” denilen “mütemmimât-ı cümle” dahi müsnedin teferruatından olduklarından müfredât itibariyle evvel be-evvel müsned ve müsnedün-ileyh ile mütemmimât⁶-ı cümleyi nazar-ı itibara aldıktan sonra isnâd-ı haberî ve inşâ ahvâlini bilmek lâzımeden olduğu gibi kelimelerle cümlelerin yek-diğerine olan “atf ve rabt” meselesinden zuhûr eden “vasl ve fasl” maddesini ve kelâmın îcâbına göre bir şeye tahsîs edilmesindeki “kasr” usûlünü ve kelâmın uzun veya kısa olacağına göre lâ-büdd olan “îcâz ve itnâb” ve bunlar miyânında bulunan “müsâvât” sebklelerini taallüm lazım geldiğinden işbu fenn-i maânî “müsnedün-ileyh, müsned, mütemmimât-ı cümle, isnâd-ı haberî, inşâ, kasr, vasl, fasl, îcâz, itnâb ve müsâvât” nâmlarıyla sekiz bâb üzerine tedvîn olundu.

BÂB-I EVVEL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN AHVÂLİ

38 – Müsnedün-ileyhe ârız olan ahvâl:

Evvelen – Takdîm ve Te’hîri

Sâniyen – Terk ve Zikri

Sâlisen – Ta‘rîf ve Tenkîri

Râbian – Tavsîfi

Hâmisen – Atf ve Te’kîdi

Sâdisen – Muktezâ-yı Zahire Muhalif Îrâdı

gibi başlıca altı şeyden ibaret olduğundan her biri birer fasl-ı mahsûsa idhâlen ber vech-i âtî tahrîr olundu.

⁶ Bu kelimeye aynı zamanda “cümle-i mütemmeme” dahi söylendiğini ifade edelim.

BİRİNCİ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN TAKDİM VE TE'HİRİ

39 – Lisânın tabiatı iktizâsına ve şivesi icabıyla nahvi kavâidine göre Arabînin cümle-i ismiyyelerinde müsnedün-ileyh mukaddem müsned muahhar ve cümle-i fi'liyyelerinde müsned mukaddem ve müsnedün-ileyh muahhar yani “Zeydün kaimün” cümle-i ismiyyesinde müsnedün-ileyh olan “Zeyd” mukaddem ve müsned olan “kaim” muahhar olup ancak “kâme Zeydün” cümle-i fi'liyyesinde müsnedün-ileyh olan Zeydin muahhar ve müsned olan kâmenin mukaddem olması ve Fârisî ile Türkî’de gerek şive-i lisân gerek kavâid-i nahviyye muktezayâtı hem cümle-i ismiyye, hem fi'liyyelerde müsnedün-ileyh mukaddem ve müsned muahhar yani gerek “în merd hû-best” ve “Ahmet zekidir” cümle-i ismiyyelerinde gerek “Bahar âmed” ve “Kış geçti” cümle-i fi'liyyelerinde müsnedün-ileyh olan “Merd, Ahmed, bahar, kış” kelimelerinin mukaddem ve müsned olan “hûb, zeki, âmed, geçti” kelimelerinin muahhar olması yani nahiv kavâidiyle bunların bu sûretle îrâd edilmeleri lazımdır. Ancak bazı maânî-i dakikanın irâdı zımında şu nesc-i tabîye bakılmayarak mukaddem muahhar ve muahhar mukaddem olur ki bu gibi haller îcâb-ı hâl ile iktizâ-yı makama göre pek çok ise de en mühimleri ve Lisân-ı Osmanîde de cârî olanları ber vech-i âtî beyân olunur.

30-⁷ -**Müsnedün-ileyhin takdîmi:** Bâlâdaki maddede ta‘rif olunduğu vecihle müsnedün-ileyh kelâmıda ehemmiyeti için Arabînin cümle-i fi'liyyesinden başka Lisân-ı Osmânîyi terkîb eden üç lisânın cümle-i ismiyyelerinde ve Fârisî ile Türkînin cümle-i fi'liyyelerinde mukaddem olarak îrâd olunur. Ve bu takdime sebep birçok şeyler var ise de en mühimleri ve Lisân-ı Osmanîde de cârî olanları âtîde münderic-i zikr-i hâlden ibarettir ki işbu hâlâtta:

Birincisi: Müsnedün-ileyh kelâmıda asıl olduğu cihetle Arabînin cümle-i ismiyyesiyle Fârisî ve Türkînin her iki türlü cümlelerinde müsnedün-ileyhin te'hirini

⁷ Normal sıralamada 40 olması gerek ama dizgi hatasından dolayı 30 yazılarak devam etmiş.

ve müsnedin takdimini makâm-ı iktiza etmedikçe ve bu asıldan udûlü îcâb edecek başka bir sebep bulunmadıkça müsnedün-ileyh daima mukaddem zikrolunur.

Mesela: “Racülün kâimün, şâh-ı âdilest, hocam âlimdir” cümlelerinin îrâdı sırasında hâl ve makâm başka bir şey iktizâ etmediği ve müsnedün-ileyh olan “racül, şâh, hoca” kelimelerinin te’hirini mûcib bir hâl olmadığı sûrette “kaimün racül, adilest şâh, alimdir hocam” demek caiz olamaz. İşbu:

Dost bî-pervâ felek bî-rahm ü devrân bî-sükûn
Derd çok hem derd yok düşmen kavî tâli‘ zebûn⁸

beytinde ise udûl icab edecek esbâb olmadığı için kaide-i esâsiyye üzerine “dost, felek, devrân, derd, hem derd, düşmen, tâli’” müsnedün-ileyhleri edat-ı haberi mahzûf olan “bî-pervâ, bî-rahm, bî-sükûn, çok, yok, kavî, zebûn” müsnedlerine nesc-i tabîî üzere takdîm edilmiştir.

İkincisi: Haberin zihn-i sâmi‘de takarrür etmesi maksadıyla müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunmak lazımdır. Arabî‘den Ebu’l-alâ el-Maarrî‘ nin

Vellezi hâreti’l beriyyetü fîhi
Hayvânün müstahdeşün min cemâdi

beytiyle Farisî‘den (Kâânî) nin:

Ân behişt-i cihâniyân ki cahîm
Z’âteş-i saṭvet-i ô yek şerer est

beytinde ve Türkî‘den :

Dâne dâne ol ‘araḳlar ṭurre-i pür-nâbda

⁸ Akyüz, v.d. 1990: 243.

Kaatre kaatre jâlelerdir sünbül-i sîr-ab'da

beytinde müsnedün-ileyhleri hâvî olan mısra'-ı evvelleri sem'i muhâtaba vâsıl olur olmaz nazar-ı dikkatini habere atf ile mısra'-ı sânileri güzel dinler ve cihetle haber-i lazım onda takarrür eyler.

Üçüncüsü: Ta'cîl-i meserret kasdıyla hüsn-i tefâül için müsnedün-ileyh mukaddem zikrolunur. Kur'an-ı azîm-üş-şân'da:

Selâmün kavlen mir-rabbi-r-raḥîm⁹

Âyet-i kerîmesiyle bür'e-i şerifeden:

Büşrâ lenâ ma'sere'l-İslâmi inne lenâ
Mine'l-'inâyeti rûknen ğayra münhedimi

beytinde ve şâirin :

Selâmün 'alâ selmâ ve men ḥalle bil-ḥimâ
Ve ḥuḳḳa limişlî riḳḳaten an yüsellime

ve Farisî'den Sohbeî'nin:

Dûst ender reh muvâfıḳ şüd dilâ
Şâd mî bâyed şeved der-în sefer

beytinde ve Şeyh Sa'dî merhûmun :

Peyġâm-ı âşinâ nefes-i rûh-ı perver est
Mektûb-ı hoş peyâm nîm-vaşl-ı dilber est

⁹ Kur'an-ı Kerîm, Yâsin Sûresi, Cüz: 23, Ayet: 58. s. 443.

beytinde ve Türkîden:

Sevdiğîñ geldi yine müjdeler olsun â gönül
Bu bahar ‘âlemini zevk ü şafâlarla geçir

beytinde ve şu:

Kerem sâķî-i bî-minnet felek peymâne-i himmet
Ümîd ü kâm hem şöhet emel-i bezm-i müheyyâdır

beytinde ve Riyâzî’nin:

Rûh-ı ma‘nâ ğıdâ-yı cânımdır
Feyz-i kudsî tufeyl-i hânımdır.

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Ta‘cîl-i mesâet kasdıyla ibrâz-ı şeâmet zımında müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunur. Kur‘ân-ı azîm-üş-şân’da:

Vaylü’l-lil-mükezzibîn
İle
Vaylü’l-lil-muṭaffifîn

Âyet-i kerîmeleriyle Ebi Semmâm’ın:

Nifâkuke fi’l-ḥuşûneti ‘anke yünebbi
Bienneke testeṭlü bi-ḥüsni şabrin

beytinde ve yine müşârün-ileyhin:

Rüvayüdeke inne cehleke sevfe yeclû
Leke-z-zelmâe ‘an hizyin tavîli

beytinde ve Farisî’den (Felekî) nin:

Kažâ-zi cüsten-i tenhâ ne rûy-ı dâned ü ne reh
Ecel bi-bürden-i cihânihâ ne kef-i dâned ü ne kem

beytinde ve Türkî’den:

Cefâlar ‘âkıbet gösterdi te’sîrîn
Hârâb-âbâda döndi beyt-i ma‘mûrum

beytinde ve Bâkî merhûmun:

Cür‘a-i câm-ı belâ encâm-ı gam bî-hûş idüb
‘Âkıbet kıldı humâr-ı derd ü miñnet-i ser-girân

beytinde ve Şeyhülislâm merhûm Arif Hikmet Beyin:

Behîmiyyet çerâ-gâh-ı şafâdır
Gam-ı ‘âlem beni âdem içündür.

beytinde ve Riyâzî’ nin:

Kevkeb-i naħs-ı ekber-i tâli‘
Bağ-ı iqbâle dîde-bânımdır.

beytinde ve şâirin:

Halka ğadr eyleyenîñ ‘âkıbeti hayr olmaz

Kendi bulmazsa da birgün olur evlâdı bulur

beytinde olduğu gibi.

Beşincisi: İbhâm kasdıyladır ki müsnedün-ileyhin mazmûnu hatırda olup unutulmadığını beyândan ve ona îmâdan kinâye için müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunur. Arabî'den “Baha Züheyr“in:

Şevkî ileyke şedîdü

Kemâ ‘alemte ve ezyedü

Ve keyfe tünkirü ħubben

Bihi zamîrûke yeşhedü

kıt‘asıyla yine müşârün-ileyhin:

Ve ħâcetî fe‘asâ mevlâya yezkürühâ

Feinnenî litteķâzî minke ħaclânü

beytinde ve Farisî'den Reşit Vatvat'ın:

Baĥşîş-i tû birûn-şude zi-beyân

Ĥâcet-i men füzûn şude zi-meķâl

beytinde ve Türkî'den Bâkî'nin:

Naķd-ı vaķt oldu bize eşk-i sefid ü ruĥ-ı zerd

Derd ü ģam ŧalibiyiz aķçe ve altunlar ile

beytinde ve diğer bir şâirin:

İĥtiyâc insanı yer yer gezdendirir

Gezmez Âdem olmasaydı ihtiyâc

beytinde olduğu gibi.

Altıncısı: Telezzüz için müsnedün-ileyhin mukaddem îrâdı lazımdır. Arabî'den Kâili ma'lûmumuz olmayan şu:

Yâ leylü inne'l-ḥabîbe ve âfâ
Fe şüdde ya leylü dühme haylik

beytinde ve Farisî'den Şeyh Sa'dî merhûmun:

În-i ḥatt-ı şerîf ez-ân benân est
V'în naql-i ḥadîş ez-ân dehân est

beytinde ve Türkî'den Hilâlî'nin:

Çeşm-i mestî şarâb-ı nâb içmiş
Dil bir yândan kebâbdan ister

beytinde ve Riyâzî'nin:

Bûse-i lâ'li şâhid-i i'câz
Vaḳf-ı câvîd âsmânımdır

beytiyle şu:

'Aksiniñ âyinesi sîneñdir
'Aksiniñ sînesi âyîneñdir.

beytinde olduğu gibi.

Yedincisi: Kasr u tahsîs için müsnedün-ileyhin mukaddem îrâd olunmasıdır ki burada olan kasr edatla olmayıp kasr-ı manevî kabîlinden olması şarttır. Nitekim Arabî'den Baha Züheyr'in:

Ve eḥûke men şehide'l-vefâü bûviddihi

Ve şekâlimâ neşkü mine'l-ħadde-şâni

beytinde ve Farisî'den Kaânî'nin:

Saħâber dest-i tû ħatmest

Süħan ber nuḡk-ı men ħatmest

beytinde ve Türkî'den Kâzım Paşa'nın:

Kerem oldur ki bilâ-vasıta-i dest-i suâl

Sâiliñ kîse-i âmâlin ide mâl-â-mâl

beytiyle mezkûr Farisî beytin tercümesi olan şu:

Saħâvet sende ħatm olmuş

Süħanda bende ħatm olmuş

beytinde ve Bâkî'nin:

İnsân odur ki âyine-veş ħalbi şâf ola

Sîneñde neyler âdem iseñ kîne-i peleng¹⁰

beytinde olduğu gibi.

Sekizincisi: Türkî'de “her, hiç, birtakım” ve bunların emsâli ta‘mîm-i edat ve kelimâtına mukârin olan müsnedün-ileyhler takdîm olunur.

Es‘ad Muhlis Paşa'nın:

Herkesiñ ‘âlemde biñ mâ-fevki, biñ mâ-dûnu var.

mısra‘ıyla

Bir şâirin:

Hiçbir kimse beni ağladamaz

¹⁰ Timurtaş, 1987, Bâkî Divanı'ndan Seçmeler s. 38.

Meger ol şu‘le-vere karşı bamka¹¹

beytinde ve kezâ:

Bir takım yolcu bugün geldi bu câya oradan
 Hamd ola ‘âfiyetiñden haber aldım hele ben

beytinde olduğu gibi.

31 – Müsnedün-ileyhin te’hîri: Hâl ve makâm müsnedin takdimiyle müsnedün-ileyhin te’hîrini iktizâ ettirir. Yani bundan evvel beyân olunan sekiz sebebe galebe edecek bir münâsebet gelirse müsnedün-ileyh te’hîr olunur. Fakat Lisân-ı Osmanî şivesinde müsnedün-ileyhin kelâm-ı mensûrda te’hîri hemen caiz değildir denecek raddede muhalif usûl olup şiirde ise en ziyâde yedi sûrette caiz olur ki o sûretlerin:

Birincisi: Vasfı takviye murâd olunduğu zamanda müsned mukaddem zikronulup müsnedün-ileyh te’hîr olunmaktır. Nâbî’nin:

Nûr-ı Hudâdır âyine-i cân-ı enbiyâ
 Ahkâm-ı şer‘dir güher-i kân-ı enbiyâ

beytiyle yine müşârün-ileyhin şu:

Maşrıq fûrûz-ı feyzdir envâr-ı evliyâ
 Sermâye-i şühûddur âşâr-ı evliyâ

beytinde ve yine müşârün-ileyhin şu:

Sırmadır hâk-i dürri Hazret-i Muhyiddin’iñ
 Kimyâdır nazarı Hazret-i Muhyiddin’iñ

beytlerinde olduğu gibi.

¹¹ Eserde kelime “bamka” şeklinde yazılmış ama doğrusu başka şekilde olmalıdır. Dizgi hatası olduğu kanaatindeyiz.

İkincisi: İsnâdın hükmünü teşdîd için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hîr olunur. Rûhî-i Bağdâdî'nin:

Ma'rifetdir faşl iden 'âlemde cinsinden seni
Ey diyen insanım evvel bil ki insanlık nedir

Rızq-ı maqsûme kanâ'atdır meâli hikmetiñ
Kâh hırş-ı nev-şikâr ile şikâr elden gider

beytinin ve Asım Çelebi'nin:

Qâbiliyetdir huşûl-i maţlabiñ sermâyesi
Elde isti'dâd olunca kâr kendin gösterir

beytinin ve Vâsıf'ın:

Mihneti kendine zevk etmedir 'âlemde hüner
Gam u şâdî-i felek böyle gelür böyle gider

beytinin mısra-ı evvellerinde ve Hayâlî'nin:

Jâlelerdir eşk-i çeşm-i hûn-feşânı bülbülüñ
Berg-i güldür penbe-i dâğ-ı nihânî bülbülüñ

beytinin ve Nâbî'nin:

Reşk ider beyzâsına Beyza-i Tâvus Behişt
Bend olur zülfesine 'uqde-i zülf-i havrâ

beytinin ve yine müşârün-ileyhin:

Görmedi tarzını tuğrâ-keş eyvân-ı felek
Çekmedi resmini tevqî'î divân-ı kazâ

beytinin ve yine müşârün-ileyhin:

Döşedi mihr-i felek yolları dîbâlar ile

İtdi teşrîf-i çemen mülkünü sulţan-ı bahâr¹²

beytinin her iki mısralarında olduğu gibi.

Üçüncüsü: Hük-m-i isnâdı te'min için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hîr olunur.

Şâd ider gamgîn dili Allah bir yüzden dağı
Feth ider her müşkili Allah bir yüzden dağı

beytiyle Râgıb Paşa merhûmun:

Münâfi-i edebdir her talebde şive-i ibrâm
Âniñçün cilve-gerdir şûret-i nehy üzre maţlablar

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Sebep beyânıyla isbât için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh muahhar îrâd olunur:

Ecrâm-ı bî-nihâye ile pürdür âsmân
Nisbet olunsa zerre degildir bu hâkdân

beytindeki gibi.

Beşinci: Taaccüb ve terdîd mevki'inde müsned mukaddem ve müsnedün-ileyh muahhar zikrolunur:

Göñül bilmem ne şem'iñ pertev-efrûz oldu nûrundan
Ki fânûs-ı hayâl sineye şıgmaz sürûrundan

¹² Timurtaş, 1987, Bâkî Divanı'ndan Seçmeler, s. 18.

beytinde olduğu gibi.

Altıncısı: Şiir bir maddenin târif ve beyânına veya saffına mahsûs olursa ekser müsned mukaddem müsnedün-ileyh muahhar zikrolunur. Bâkî'nin:

Urunur farkına bir tâc-ı mücevher sünbül
Oldu iklîm-i çemen tahtına server sünbül¹³

beytinde ve Riyâzî'nin:

Olmasaydı mülk-i Şâm'a Şâh-ı Cem miqdâr-ı şem'
Ferağına giymezdi dâim efser-i zergâr şem'

beytinde ve Âkif Paşa'nın:

Cân virir âdeme endîşe-i şahbâ-yı 'adem
Cevher-i cân mı 'aceb cevher-i mînâ-yı 'adem

beytinde ve Necâtî'nin:

Âşüfte olub sünbül-i dil-dâra benefşe
Yüz sürdi yire derd ile bî-çâre benefşe

beytinde ve Nef'î'nin:

'Uğde-i ser-rişte-i râz nihânîdir sözüm
Silk-i tesbîhdir seb'al-meşânîdir sözüm¹⁴

beytindeki matla'larıyla ibtidâ eden kasîdelerinde ve Reşid Paşa'nın:

Haste-i nâtıkaya rûh-fezâdır hâmem
Zât-ı 'İsî gibi i'câz-nümâdır hâmem

¹³ Timurtaş, 1987, *Bâkî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 28.

¹⁴ Karahan, (1992) *Nef'î Divanı'ndan Seçmeler*, s.20.

ve Cevdet Paşa'nın:

Cism-i elfâza revân baħş-ı edâdır hâmem
Mehd-i 'ulyâyâ şuver-zâ-yı edâdır hâmem

ve Fuzûlî'nin:

Ṭutuşdı 'aşk oduna şâd gördüğüñ gönlüm
Muḳayyet oldı ol âzâd gördüğüñ gönlüm¹⁵

ve Tayyâr Paşa'nın:

Âşaf'ıñ miḳdârını bilmez Süleymân olmayan
Bilmez insan ḳadrini 'âlemde insan olmayan

ve Nâbî'nin:

İnşirâh-ı sînedir gül-geşt-i sahrâdan murâd
İnkişâf-ı 'uḳde-i dildir temâşâdan murâd

ve yine müşârün-ileyhin:

Gerçi zindân-ı girtengi meclis-i tendir göñül
Şeh-nişîn-i 'arş ile revzen be-revzendir göñül

ve Haşmet'in:

Ḥaḳâyıḳ-ı âşinâ-yı 'âleme bî-gânedir dünya
'Îmâret-yâb-ı istiğnâya bir vîrânedir dünya

ve yine müşârün-ileyhin:

Virgidir nuṭḳ-ı seħar-ı sazımıza hüsni edâ
Yaraşır şîve-i âvâzımıza hüsni edâ

ve Belîğ'in:

Ḳalıb her sühân-ı dil-keşe cândır ma'nâ
Şi'r ü inşâ da ḥafî rûh-ı revândır ma'nâ

¹⁵ Akyüz, v.d. 1990: 229.

ve yine müşârün-ileyhin:

Tehîdir bâr-i ğamdan bezmde pür bâdedir mînâ
Mişâl-i serv seng-i ta'ndan âzâdedir mînâ

ve yine müşârün-ileyhin

Fürûğ-ı bedr-i ruhsârîñla bedr-i tâmdır mir-ât
Cihânda yoksa hem renk-i sevâd-ı şâmdır mir-ât

ve yine müşârün-ileyhin:

Cândır ma'nî-i rengin oña tendir elfâz
Neşve-i rûh mezâmîne bedendir elfâz

matla'larıyla ibtidâ eden gazellerinde hep böyledir.

Yedincisi: Keyfiyyeti ba'de'l-isnâd tafsîl için yine müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hîr olunur.

Fuzûlî'nin:

Ne lütfdür yine kim hıttâ-i 'Irâk u 'Arab
Kemâl-i ma'rifet Kirdigâr'e oldı maħal

Nişân-ı revnâķ-ı Bağdâd'dır bu kim kılmış
Zuhûr-ı luţf-ı mücedded Hudâ-yi 'azze ve cell

Muşavver eyledi naķş-i sa'âdet-i ebedî
Bisât-ı buķ'a-i Bağdâd'a naķş-bend-i ezel

Münevver eyledi 'adliyle Evliyâ Burcu'n
Hümâ-yi evc-i hüner kuţb-i a'del ü ekmel

Mübîn¹⁶-i şer‘i şerîf-i Nebî (Meħemmed Beg)

Ki zikridir sebab zıkr-i Aħmed-i Mürsel¹⁷

ebyâtında olduğu gibi.

İKİNCİ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN TERK VE ZİKRİ

32 – İlm-i maânî ve beyân da imâm olan sâhib-i “Telhîs” Hatîb-i Dimaşkî Hazretleri Telhîsi îzâh için “Îzâh” nâmıyla yazdığı bir eser-i nefîsinde (müsnedün-ileyhin terk ve zikri makâmâtı o kadar çoktur ki cümlesini derc-i zabt etmek müstahildir. Binâen aleyh bu keyfiyyeti akl-ı selîm ve tab‘-ı müstakim erbâbına havâle ederek en mühim cihetlerini irâd ile iktifâ eyledik) buyurmuş olduğuna mebnî bizde bu mebhasda şâyân-ı ehemmiyet olan cihetlerini tefrîk ederek tahrîr eyledik.

33 – **Müsnedün-ileyhin terki:** Zâhir-i hâlin göstereceği iktizâ üzerine ve kelâm ve makamda karîne bulunmak şartıyla müsnedün-ileyh yedi mühim mevki‘de terk olunur ki ol mevki‘lerden:

Birincisi: Müsnedün-ileyhe delâlet edecek karîne pek ziyâde vâzıh olursa abesten ihtirâzen o müsnedün-ileyh terk olunur. Meselâ: “Hoca Efendi geldi mi?” suâlinin cevabı kaide üzere “Hoca efendi geldi” yahut “Hoca efendi gelmedi” sûretlerinden ibaret ise de müsnedün-ileyh olan “Hoca efendi” gayet vâzıh sûretle bilineceğinden burada tekrarı abes olacağı cihetle mezkûr suâle cevaben yalnız “geldi” yahut “gelmedi” denildiği ve kezâ taâma hazırlanan bir cem‘iyyette sâhib-i hâne uşağına hitâben “yemek hazır mı?” dedik de uşak kaide üzere “yemek hazırdır” yahut “yemek hazır değildir “ demek lazım ise de yemek müsnedün-ileyhini

¹⁶ Fuzûlî Divanı, 1990: 85 ’de bu kelime “mu’în” şeklinde yazılmıştır. Bir düzeltilmeye gidilmeyerek eserde geçtiği şekliyle verildi.

¹⁷ Fuzûlî Divanı, (1990), Hazırlayanlar: Prof. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Doç.Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 85.

zikretmek abes olacağından cevaben “hazırdır” yahut “henüz hazır değildir” diye cevap verdiği gibi.

İkincisi: Karînenin vuzûhu halinde mücerred ihtisâr için müsnedün-ileyh terk olunur: Arabî’den Züheyr’in

Mevlen terâ beyne’l-enâmi ve beynehü
Fi’l-ğadri mâ-beyne-ş-şüreyyâ ve’ş-şerâ

beytinin ibtidasında olması lazım gelen “hu” müsnedün-ileyhi”

Ve Farisî’den:

Şâhib-i tiğ ü kalem mâlik-i câm ü hâtem
Âşaf-ı Cem-i ‘azamet dâver-i Cemşîd ü Cem est

beytinde memdûh olan müsnedün-ileyhin terki ve Türkî’den Riyâzî’nin:

Zamân ‘ayş u şâdîdir, dem iğbâl-i devrândır
Felek hep itdigi evzâ’a şimdi pek pişîmândır

beytinin mısra’-ı evvelinde ma’nen “zaman, zaman-ı şâdîdir, vakt-i dem iğbâl-i devrândır” iken karîne delâletiyle ihtisâr için “zaman ile vakit” müsnedün-ileyhlerinin terki gibi.

Üçüncüsü: Tanzîm kasd olunduğu ve müsnedden tamâmî-i ma’nâ münfahim olduğu takdirde müsnedün-ileyhin şânına ta’zîm ve ulüvv-i ka’bine tekrîm için o müsnedün-ileyh terk olunur. Arabî’den Şeyh Sa’dî merhûmun Mukaddime-i Gülistân’ında vaki’:

Şefî’ün muğâ’ün nebiyyün kerîmün
Kasîmün cesîmün besîmün vesîmün

beytiyle müşârün-ileyhin:

Beleğa'l –'ulâ bikemâlihi
 Keşefe'l-lidücâ bicemâlihi
 Hâsünet cemî'ü hisâlihi
 Şallû aleyhi ve âlihi

kıt'asında Hazret-i Fahr-i Kâinâtın ism-i saâdetlerinin ve Farisî'den yine Şeyh Sa'dî merhûmun:

Gâhi zi-senk çeşme-i âb âvered bedîd
 Gâhi ziâb çeşme küned seng-i zerre-sâ
 Gâhi bi-sun'ı mâşıta ber rûy-i hûb-ı rûz
 Gülgüne-i şafağ küned ü sürme-i recâ

Kıt'asıyla Türkî'den Cenab Nâbî'nin:

'Aceb vaz' eylemiş bu bâr-gâh-ı hikmet-âmîzi
 Ki kem-ter şun'unu derk eyleyince pîr olur Bernâ
 Binâ-yı intizâm dîn ü dünyâya idüb âlet
 Zebâne nuḡk virmiş gûşa virmiş kuvvet-i işğâ

kıt'asında ism-i celîl-i hûdânın delâleti müsnedün-ileyh ile münfehim olması cihetle ta'zîmen lişânühü tezkîr olunmamış olduğu gibi.

Dördüncüsü: Zemm ü tahkîr kasdıdır ki müsnedün-ileyhin fezâhat ve şenâatinden veya sâir bir halden dolayı zikri kerîh addolunup tahkîr için o müsnedün ileyh terk olunur. Arabî'den bir fena kabîle hakkında olan şu:

Ḳuvmün izâ ekelü aḥfav kelâmehüm
Vestevteḳu min zetâci'l-bâbi ve-d-dâri

beytinde müsned olan kabile isminin ve Fârisî'den:

Hezârân fitne mi-âverd zamanrâ
Ki net-vâned yekîrâ çâre âlem

beytinde müstehak-ı hicv olan zât isminin ve Türkî'den Timurlenk hakkında söylenmiş olan şu:

Ne şeâmet ile geldi gelemiz olsaydı
Yıkıldı virâneye döndürdü bu ma'mûreleri

beytinde müsnedün-ileyh olan ism-i Timur'un terkî gibi.

Beşincisi: Tahsîs içindir ki müsnedin mefhûmu ancak müsnedün-ileyhe mahsûs olduğu sûrette o müsnedün-ileyh terk olunur. Ve bunda iki şikk vardır:

Şikk-ı evvel: Husûsiyyetin hakîki olmasıdır. “Ḥâliḳün limâ yeşâ'ü” ve “Fe'âlü'n-limâ yürîd¹⁸” gibi ki bu husûsiyyetler Cenâb-ı Hakk'a muhakkak olduğundan buralarda müsnedün-ileyh îrâdına hacet yoktur.

Şikk-ı sâni: Husûsiyyetin iddiâ olmasıdır ki muhbirin zannına göre o şey ona mahsûs demektir. Bu halde müsnedün-ileyh terk olunabilir. Arabî'den Ebu-t-Tamhâ'nın :

Ezâetlehüm aḥsâbühüm ve vücûhühüm
Nücûmü semâin küllemâ enfe'at kevkebü

¹⁸ Kur'an-ı Kerîm, Hud Sûresi, Cüz 11, Ayet: 107. s.234.

beytinin ikinci mısra‘-ı evvelinde müsnedün-ileyh olan kabile isminin terki ve Farisî‘den Unsurî‘nin:

Halk-ı ‘âlem ser-te-ser dânenend hemîn
Râst mî-gûyed hemîşe ‘âdilest

beytinde müsnedün-ileyh olan memdûhun isminin terki ve Türkî‘den:

Yegâne menba‘-i lütf u ‘inâyet, merhâmetdir kim
‘İbâdullahâ âbâsıyla ecdâdından eşfağdır

beytinde yine müsnedün-ileyh olan memdûhun isminin terki bu kabîldendir.

Altıncısı: Mükâlemât ve muhâtabâtta hasb‘el-lüzûm müsnedün-ileyhin terkidir ki bunda da başlıca dört şıkk vardır.

Şıkk-ı evvel: Müsnedün-ileyhin istimâ‘ından muhâtabın kalbinde te‘sir artmaması matlûb olan mahalde o müsnedün-ileyh terk olunur. Meselâ birine sevdiği bir zâtın vefatı söylendiği sırada “Filan vefat etmiş” demekten ise “Biçâre hastamız âkıbet vefât etmiş” demek ve buna müşâbih tarzda irade-i lisân eylemek gibi.

Şıkk-ı sâni: Hîn-i hacette müsnedün-ileyhin mazmûnunu inkâr kolay olmak için o müsnedün-ileyh terk olunur. Mesela: Huzzârdan birine dair iki kişi beyinde zemm sözü geçtik de ” Şu âdem ne alçaktır” diyecek yerde yalnız “ne alçaktır” demek gibi ki:

Neler itdi baña görseñ
Utanmaz alçağ ‘arlanmaz

nişîdesi de bu kabîldendir.

Şıkk-ı sâlis: Müsnedün-ileyhin zikriyle fırsatın fevti lazım gelen mevki'de o müsnedün-ileyh terk olunur. Mesela: Bir hırsız ta'kîb eden bir zât diğerlerinden istiâne için “Şu kaçan hırsızdır tutunuz” diyecek olsa vakt-i zâyi' etmiş olacağından “şu kaçan” müsnedün-ileyhinden terk ile “hırsızdır” diye feryâd etmesi gibi.

Şıkk-ı râbi': Zik-i makâm münasebetiyle müsnedün-ileyhin terkidir. Mesela bir hastaya nasılsın denildikte yalnız “hasta” demesi gibi ki Arabî'den:

Qâlelî keyfe ente kıltü 'alîlü
Seherün dâimün ve hüznün tavîlü

beyti güzel bir misâldir ki “ene alîl” diyecek yerde “ene”yi hafz etmiştir.

Yedincisi: Ketm içindir ki müsnedün-ileyhin hâzirûndan ihfâsı lazım geldik de o müsnedün-ileyh terk olunur. Arabî'den:

Qâlet litirbin maaha câliseten
Livaķfetî heze'l-lezi erâhü men
Qâlet feten yeşkü'l-garâme 'âşıkun
Qâlet limen qâlet limen qâlet limen

kıt'asının mısra'ı evvelindeki galetin fâili olan müsnedün-ileyhin ve Farisî'den Hoca Hafız'ın:

Güftem âh ez dil-i dîvâne-i hâfız bi-tu
Zîr-leb hânde zenân güft ki dîvâne-i kîset

beytinin ikinci mısra'ındaki güftün fâili ve Türkî'den:

Didim bir iltifât eyle baña bâri yüzüm gülsün
Didi bâş üstüne olsun du‘â eyle rakîb olsun

beytinde dedinin fâili terk edilmiştir.

34 – Faide 1: Bir ibarenin cümle-i ûlâsında mezkûr olan müsnedün-ileyh cümle-i sâniyede ve sâirede terk olunup atf-ı ale’l-müsned veyahut haber-i ba‘de-l-haber usûlleriyle îrâd-ı kelâm etmek usûl-i edeb iktizâsındandır ki Kemâl Bey merhûmun “Devr-i İstilâ” nâm eserinde vaki‘ şu:

“Sultan Selim: Kâmeti Tûle mâil, omuzlarının arası gayet vâsi‘ vücûdunun nısf-ı a‘lası nısf-ı evvelinden kısa, başı cesîm, kaşları çatık, yüzü müdevver ve kırmızı bıyıkları çehresine garib bir hey‘et verir halde büyük bir arslan gibi, ağzı iri, çene kemiği vâsi‘, vakur bir kahraman idi.

ibaresinde atf-ı ale’l-müsned ve Riyâzî’nin şu:

Riyâzi sen ne lâzım tâ bu deñlü ğod-fürûş olmak
Şeh-i ‘Âli meniş hem nükte-dândır hem sũhan-dândır

beytinde haber-i ba‘de’l-haber usûlüyle cümel-i sevânîdeki müsnedün-ileyhler terk olunmuştur.

35 – Faide 2: Müsnedün-ileyh bir fi‘lin fâili olup da zikri istenilmediği halde ma‘lûm sîgası meçhûle tebdil olunur ve bu sebebe mebnî makâmât-ı âliyyeye yazılan muharrerât ve onlarla edilen muhâberâtta ve bu misillü âli maddelerin şifâhen veya tahrîren tahkiyesinde ta‘zîmen lişânehüm fi‘llerin fâillerinden ibaret olan müsnedün-ileyhler terk olunarak ef‘âl-i mechûl sîgalarıyla îrâd edilir ve bu sebebe mebnîdir ki makâmât-ı âliyyeye yazılan muharrerâtın bâlâlarıyla elkâbına ve zarfları üzerlerine isim yazılmayıp gaib sûretinde edâ olunur. Meselâ:

- 1 – Haydûtlar salb olundular
- 2 – Taraf-ı âlîlerinden alınan emirle yapıldı
- 3 – Huzûr-ı âli-i riyâset-penâhîlerine
- 4 – Devletlü Efendim Hazretleri

gibi ki bunlardan birincide haydutların def‘i mazarratı işrâb olduğundan salb edenlerin zikrine hacet olmadığı ve ikincide (sizden) demek sû-i edeb olacağı cihetle onun îrâdı istenilmediği ve üçüncü ile dördüncüde isim zikr etmemekte ta‘zîm mevcûd olduğu için onlar terk edilmiş ve suver-i mezkûre ile edâ âdet olmuştur.

36 – Müsnedün-ileyhin zikrî: Müsnedün-ileyh kelâmın erkân-ı asliyyesinden olduğundan terkini mûcib olan ve bundan evvel beyân edilen ahvâlden başka her bir yerde zikri tabiidir. Ancak bâlâdaki otuz ikinci maddede beyân olduğuna vecihle zikri lüzûm-ı kat‘îsi; hazfî, ahvâli gibi tamamen takdîr edilemediğinden burada zikrini mucib olan ahvâl-i mühimmeden ehemm olan sekiz sûret ber vech-i âtî beyân olundu.

Birincisi: Müsnedün-ileyh kelâmında asıl olduğu için zikri abes olmayan ve hazfî iktizâ edecek zarûret-i kat‘iyye bulunmayan her bir mahalde zikr olunur.

İkincisi: İhtiyâten zikrolunur yani karîne delaletiyle terki kâbil olduğu halde terk edilmeyerek iltizâmen zikredilir ki bu da (şahâdet, istintâk, takrîr) misillû yerlerde icrâ olunur. Mesela: (Şu senedde muharrer olan bin kuruş borcun mudur?) suâline (evet) yahut (hayır) demek yahut (borcumdur) veya (borcum değildir) cevabı kâfi iken takrîri takviye için (evet o senette muharrer olan bin kuruş borcumdur yahut değildir) sûretinde mücîbe söyletmek lazım olduğu gibi.

Üçüncüsü: Ziyâde-i îzâh ve takrîr için zikrolunur.

Kur‘an-ı azim-üş-şân‘da:

Ülâike ‘alâ hüdem-mir-rabbihim ve ülâike hümü’l-müflihûn¹⁹

âyet-i kerîmesinde vaki‘ ikinci üleike ve Farisî’den Firdevsî’nin:

‘Ömer gerd İslâm râ âş-kâr
‘Ömer gerd binâyîş üstüvâr

beytinde ikinci (ömr)ün zikri gibi

Dördüncüsü: Bilhassa ta‘zîm için zikr olunur. Kur’an-ı azîm-üş-şânda:

İnnallahe ye’mürü bi’l-‘adli ve’l-ihsâni²⁰

âyet-i kerîmesindeki ism-i celâlin ve Farisî’den Şeyh Sa‘dî’nin:

Peygamber âf-tâb-ı münîr-est der-cihân
V’aşhâb-ı sîregân büzürgend ü muqtedâ

beytinde peygamber ve Türkî’den bir Na‘at-ı Şerife’deki:

Muhammed hâce-i ‘âlem çerâğ-ı dûd-ı ümmetdir
Vücûd-ı aqdesi bu kâinâta ‘ayn-ı rahmetdir

beytinde ism-i mukaddes nebevî mâ-kablinin delâletiyle tasrîh olunmayarak edâ-yı kelâm kâbil iken bilhassa ta‘zîm için zikr olunmuşlardır:

Beşincisi: Teberrüken zikrolunmasıdır. Arabî’den İmam Zeyn-el-Âbidin Hazretleri için şâir-i şehir Ferezdâk’ın kaside-i meşhûresindeki:

Allahü fazzalehü kıdmen ve şerrefehü
Cerâ bizâkelehü fî levhisi’l-ķalemü

¹⁹ Kur’an-ı Kerîm, Bakara Sûresi, Cüz 1, Ayet: 5. s. 2.

²⁰ Kur’an-ı Kerîm, Nahl Sûresi, Cüz 14, Ayet: 90. s.278.

beytinde ism-i celâl ve Farisî'den Asacî'nin:

Hudâ âyât-i furkânra bi-Cibrîl
Firistâd ü Peyemberra vahy gerd

beytinde ism-i hüda ve Türkî'den:

Yâ Resûlullah seni Allah lisân-ı kuds ile
Medh idüb levlâke ile kılmış seniñ kadriñ 'ıyân

beytinde yine ism-i celâl teberrüken zikrolunmuştur. Çünkü maksatta bu teberrük olmasaydı onları tezkâr etmeyerek yine aynı ma'nâda ifade-i merâm kâbil idi. Fakat bu sûretle hem teberrük edilmiş hem de meâller takviye olunmuştur.

Altıncısı: Tahkîr kasdıyla zikrolunur. Arabî'den:

Temîmün bi-Turki'l-lü'ûmi ehdâ mine'l-kaḫâ
Velev seleket suble'l-mekârimi zallanî

beytinde temîm ve Farisî'den Firdevsî'nin:

Meniş kerde emm Rüstem-i dâstân
Ve ger ne ḫarî beved der-Sistân

beytinde Rüstem ve Türkî'den Nef'î'nin Sihâm-ı Kaza'sında vaki' ebyâttan şu:

'Aceb er ḫalmanı mı 'arḫa-i ma'nâ da daḫi
Her iki ḫamlede bir ḫaḫbe çıkar meydâne

beytinde kahbenin zikri mahza tahkîr içindir.

Yedincisi: Telezzüz için zikrolunur. Arabî'den Mecnûn'un:

Billahi yâ-zabiyâtü'l-kâ'î kılne-lenâ
Leylâ-yı min küne Leylâ minel-beşer

beytinde ikinci leylâ ve Farisî'den Sahbaî'nin:

Peyâm âmed zi-kûy-ı cân u cân-âmed
Peyâm inest ki bâ ô mârvân âmed

beytinde ikinci peyâm ve Türki'den Fuzûlî'nin:

Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem
Şorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i-şeydâ nedir

beytinde ikinci cânân mahzâ telezzüz için mezkûrdur.

Sekizincisi: Muhabbet ve müvânesede itâle-i hitâb ile şeref-i lezzeti temdîd için zikrolunur ki böyle yerlerde müsnedün-ileyhi levâhikiyle berâber zikredip sözü uzatmak umûr-i müstahsenedendir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de

“Kâle ve mâ tilke biyemînike ya mûsâ kâle hiye ‘aşâye²¹”

âyet-i kerîmesinde hitâb cenâb-ı izzete yalnız “aşây” demekle i'tâyı cevâb Hazret-i Musa aleyhisselam için kâbil iken şeref-i muhâtabayı temdîd ile tezyîd-i telezzüz için “hîye” müsnedün-ileyhini ve teferruâtını âverde-i zebân-ı mefâheret eylemiştir.

²¹ Kur'an-ı Kerîm, Tâ-hâ Sûresi, Cüz 16, Ayet: 17-18. s.314.

Farisî'den Molla Fahir'in:

Hemândem hâtırem pürsîd yarem güfitem ez şevkî
Egerçi hâste bûdem 'afiyet mî dâd îñ pürsiş

beytiyle Türkî'den:

Niçün böyle şararmışsıñ didi cânân didim ben de
Fırağıñdan seniñ böyle şarardı 'âşığıñ rûyı

beytinde olduğu gibi.

ÜÇÜNCÜ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN TA'RİF VE TENKİRÎ

37 - Müsnedün-ileyh icab-ı hâle göre ya ma'rife olarak edâ olunur veyahut nekre olarak îrâd edilir ki Arabî'nin elif-lam ile ta'rîfi ve tenvîn ile tenkiri gibi hâlât Türkçemize tatbîk olunamadığından burada tevfiği mümkün olanları cem' ile ber vech-i âtî tahrîr eyledik:

38 – Müsnedün-ileyhin ma'rife olması: Müsnedün-ileyh “ızmâr, tesmiye, sıla, işaret, izâfet” gibi beş sûretle ma'rife olur ki o sûretlerden:

39 – Izmâr ile ta'rîf: Müsnedün-ileyhin hükmen zikri sebk eylediği halde zamîr irâdıyla ta'rif olunmaktadır. Arabî'den:

Hüve'l-bahrü min eyyi-n-nevâhî ateytehü

Feleccenühü'l-ma'rûfu ve'l-cûdü sâhilühü

beytinde “hü” ve şu:

Ente'l-lezi tünzilü-l-eyyâme menzilühe
Ve tümsikü'l-erza min hasefin ve zilzâli

beytinde “ente” ve şu:

Ve nahnü-t-târiküne limâ şahitnâ
Ve nahnü'l-âhizüne limâ razînâ

beytinde “ ve nahnü”ler ve Farisî’den Feyzî-i Hindî’nin:

Men bi-râhî mîreven k’ancâ kadem nâ-maḥrem est
Der maḳâmî harf mî-güyem ki dem nâ-maḥrem est
Mâ eger mektûb nen-vesîm ‘ayb-i mâ-mekûm
Der meyân-ı zâr-ı müştâḳân kalem nâ- maḥrem est

kıt’asındaki “men, mâ” ve Şeyh Sa’dî’nin:

Ger sefihî zebân dırâz-güned
Ki fûlanî be-fısk mümtâz est
Fısk-ı mâ-bi-beyân yakîn neşevd
O be ikrâr-ı hîş gammâz est

kıt’asındaki “o” ve Türkî’den Nef’î’nin:

Ben bu hâletle tenezzül mü iderdim şî’re

Neyleyim kırtılamam tab‘-i heves-nâkimden²²

beytinde “ben” ve Âkif Paşa’nın:

Biz bu miñnetgeh-i hestfye küçükden geldik
Yoksa kim eyler idi terk-i kühen-cây-ı ‘adem

beytinde “biz” ve yine Nef‘î’nin:

Sen olmasañ olmazdı küşâde dil-i ‘âlem
Ey mâ-ğaşal-ı sırrı mu‘ammâ-yı zamâne

beytinde “sen” Sünbülzâde Vehbî’nin:

Şeb-i mîlâdî rûz-ı rûşen âsâ nûr ile memlû
O bir bedr-i mu‘allâdır ki kadrî böyle a‘lâdır

beytinde “o” zamîriyle müsnedün-ileyh ta‘rif olunmuştur.

40 – Tesmiye ile ta‘rif: Müsnedün-ileyhin kendisine mahsûs isimle veya künye veya lakabla ma‘rife kılınmasıdır ki isti‘mâle göre iki nev‘idir:

Nev‘i evvel: İsimle ta‘rifdir ki bununda iki şıkkı vardır:

Şıkk-ı evvel: Zihn-i sami‘de derhal ihzâr için müsnedün-ileyhi ism-i mahsûsiyle zikretmektir. Kur’an-ı azim-üş-şân’da:

“Kul hüvallahü aħad²³”

âyet-i kerîmesiyle Kaside-i Bür’e’de:

Muħammedün seyyidü’l-kevneynî ve-ş-şekaleey
Ni ve’l-ferikayni min ‘Arabin ve ‘Acemi

beytindeki “Allah ve Muhammed” elfâz-ı mübârekesi ve Farisî’den:

Dest er tehîst cevher-i insân çi-mu küned
En güşterî çû-nist Süleyman çi-mu küned

²² Karahan, 1992 *Nef‘î Divanı’ndan Seçmeler*, s. 142.

²³ Kur’an-ı Kerîm, İhlâs Sûresi, Cüz 30, Ayet: 1. s. 606.

beytiyle Türki'den:

Gelüb Mûsâ 'asâ ilka idince
Ser-â-pâ sihr ü sâhir bâtı oldu

beytinde "Süleyman ve Mûsâ" ism-i şeriflerinin zikri gibi.

Şikk-ı sâni: Telezzüz için zikrîdir ki bâlâda mezkûr olan:

Billahi yâ-zabiyâtü'l-kâ'î kılne-lenâ
Leylâ-yı münken em leylî min el-beşer

beytinde olduğu ve her lisânda emsâlinin bulunduğu gibi.

Nev'î sâni: Künye ve lakabla ta'rif ve tasrîhdir ki Türkçemizde künye usûlü olmadığından bunu yalnız Arapça'ya mahsûstur diyebiliriz. Onda da üç şikk vardır ki bu şıklardan:

Şikk-ı evvel: Lakab ve künyenin ma'nâsına göre ta'zîm için o lakab ve künye ile müsnedün-ileyhi ta'rîf ederler. Nitekim Ebu Ferâs'ın:

Ve lemmâ sâra Seyfe-d-dîni sirnâ
Kemâ heyyecet âsâden gızâbâ

beytiyle Amr bin Muaddete'nin:

Kefâke ebu'l-Fazli 'Amrun nedâ
Muţâla'atü'l-emedi'l-kâzibi

beytinde mezkûr "Seyfeddin" ve Ebu'l-fazl" gibi.

Şikk-ı sâni: Lakab veya künyenin ma'nâsına göre tahkîr için müsnedün-ileyhi o lakab veya künye ile muarref kılmaktır. Arabî'den ibni-n-Nebih'in:

Reet benü'l-eşfere'l-a'lâme tâli'aten
Venneḡ'u yurmidü 'ayne'ş-şemsi fâhimühü

beytindeki "benü'l-esfer" gibi.

Şıkk-ı sâlis: Künye veya lakabın salâhiyyeti halinde kinâye kasdı için olur. Ebu Leheb künyesinin zikri gibi.

41 – Sıla ile ta‘rif: Müsnedün-ileyhi ism-i mevsûller ile ta‘rifdir ki mevaki‘-i cereyanının en mühimleri ber vech-i âtî beyân olunacak yedi sûretten ibarettir.

Birincisi: Müsnedün-ileyhini sıladan başka bir hâl ile ta‘rif mümkün olmayan mahalde o müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunur.

“Ol zât ki dün bizimle beraber idi büyük bir âlimdir” demek gibi ki ekseriyâ mükâlemâtta ve bazen fâil ve âmîli bilinmeyen âsâr-ı atîkayı ta‘rifte isti‘mâl olunur. Arabî’den:

Vacihet lil-nevâ’bâz limâ riyte
Ve kibrü lirrahman-i hîn raâyîf

Fiğlet-i leh ibnü’l-lezin ‘ahdü tehm
Havâlik fi emn ü hıfz-ı zamân

Feğâle mażav vasitü da‘vanî bilâdehüm
Ve min zellezî yebkî ‘ale-l-haddi-şâni

kıt‘asında vaki‘ “ibni-z-Zeyn” ve Farisî’den:

Hâk şüd ân kes ki derîn hâk zîst
Hâk çi dâned ki derîn hâk çîst

beytinde “ankes ki” ve Türkî’den:

Bu ‘âlem-i fânîde şafâyı ol ider kim
Yeksân ola nezdinde eger zevk ü eger gam

beytinde “ol” ve:

Ânlar ki virir lâf ile dünyaya nizâmât

Biñ türlü teseyyüb bulunur hânelerinde

beytinde “onlar” misillû:

İkincisi: Tasrîhi müstehcen olan müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunmaktır. “Ol şey ki sebilden çıkar abdesti bozar” denildiği gibi.

Üçüncüsü: Ziyâde-i tavsîf ile takarrüb murâd olunan mahalde müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunur. Şekercizâde’nin:

Şol ‘arķ kim ol gül endâmıñ yanağında çıkar

Selsebiliñ ‘aynîdir Firdevs bağında çıkar

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Muhâtaba tenbîh için müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunur. Arabî’den Abdet-İbni-t-Tabîb’in:

İnne’l-lezi teravnehüm ihvâneküm

Yeşfi ğalîle şüdûrihim en tuşra‘u

beytiyle Farisî’den Şeyh Sa‘dî’nin:

Ankes ki tüvân gered nemi ger dâned

O maşlahat-ı tü ez tü Bihter dâned

beytinde Türkî’den:

Ol kimse elemden olur âzâde ki eyler

Ĝam nağmesini nağme-i şâdî ve meserret

beytinde olduğu gibi.

Beşincisi: Vech-i haberin binasını te’mîn için müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunur. Arabî’den Abdet-İbni’t-Tabîb’in:

İnnelletî zarabet beynen mühâciraten

Bikûfeti’l-cüdi ğâlet vüddehâ ğülü

beytiyle Farisî'den Kelîm'in:

Ankes ki mâyedârü büved ħod-nümây nîset
Hergiz kesi gülî be-ser-i bâġbân-nedîd

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin:

Evvel her sâ'at gülerdi çeşm-i giryânım görüb
Aġlar oldı ħâlîme bî-raġm-ı cânânım görüb²⁴

beytinde olduġu gibi.

Altıncısı: Müsnedün-ileyhin şânına ta'zîm için sıla ile ta'rîf olunmaktadır.

Arabî'den Ferezdak'ın:

İnnellezî semeke's-semâe binâlenâ
beyten de'âimühü e'azzü ve eṭvelü

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin:

Kim ki mekr-i zen-i dünyaya zebûn olmaz ise
Zerm-gâh-ı felege merd gelür merd gider.

beytinde olduġu gibi.

Yedincisi: Âhirin şânına ta'zîm için yine müsnedün-ileyh sıla ile ta'rîf olunur. Kur'an-ı azîm-üş-şan'da:

“Ellezîne kezzebû şu'ayben kânû hümü'l-ġâsirîn²⁵”

âyet-i kerîmesiyle Türkî'den Riyâzî'nin:

Meger kim 'adl ü dâdîñ neşve-i şuhbe-yi 'işrettir.
Sürûrundan ider girye o kim devriñde giryândır.

beytinde mevsûl olan müsnedün-ileyhler âhirin şânına ta'zîm içindir.

²⁴ Akyüz, v.d. 1990: 148. Bizim eserimizde Nâbî'ye ait olduġu görülen beyt Fuzûlî Divanı'nda da “evvel her sâ'at...” yerine “ol ki her sâ'at...” şeklinde başlayarak olduġu gibi bulunmaktadır. beyt Fuzûlî'ye aittir.

²⁵ Kur'an-ı Kerîm, A'raf Sûresi, Cüz: 9, Ayet: 92. s.163.

42 – Tenbih: Saad-ed-din Taftâzânî Hazretleri “müsnedün-ileyhin sıla ile ta‘rifi bir çok hâlâtta cârî olup bu vasıta ile pek güzel edalar hâsıl olacağından kâffesini tezkîr kâbil olamayıp erbâb-ı zevk-i selime bırakmak lazım gelir.” buyurduğuna nazaran buracıkta zikrolunan yedi sûreti misâl gibi kabûl edip ona göre icabında tatbîke gayret olunması lüzûmunu tenbih ederiz.

43 – İşaretle ta‘rîf: Hasb‘el-lüzûm müsnedün-ileyhi ism-i işaretle ta‘rîf etmek usûl-i şiir ve inşâ‘da ziyâdesiyle cari olup bu bâb‘da Saad-ed-din Taftâzânî Hazretlerinin kavillerine göre birçok sûretle îfâ ve bu vasıta ile pek çok nükteler eda olunabileceğinden mahal-i isti‘mâlini erbâb-ı tab‘-ı selime terk ile buracıkta en mühim olan dört sûreti ber vech-i âtî tahrîr eyledik.

Birincisi: Ziyâde-i temyiz için müsnedün-ileyhi ism-i işaretle ta‘rîf usûlüdür ki Arabî‘den – Fars üdebâsı nezdinde “Edîb-i Türk” şöhretiyle benâm olan – İbn-ür-Rûmî‘nin:

Hēzē ebu’s-şakri ferden fî-meḥâsinihî
Mîn nesli şeybâni beyne-ż-zâlli ve’s-süllemi

beytiyle Farisî‘den Mü‘min‘in:

Kitâb-i nist ki mî ḥavend ev bi-mektebi ḥûbî
Küned ḥesâb-i şehîdân-i ḥîş deftereş est-în

beytinde ve Türkî‘den Nâbî‘nin:

Bu ḥâkiñ pertevinden oldu deycûr-ı ‘adem zâil
‘Amâdan açdı mevcûdât çeşmin tûtîyâ‘dır bu²⁶

beytinde vaki‘ “hezâ ve îñ” ile nihayet ki “bu” gibi.

İkincisi: Sami‘in gabâvetine ta‘rîz ile îkâz için müsnedün-ileyh ism-i işaretle ma‘rife kılınır. Arabî‘den Ferezdak‘ın:

Ülêike âbânî feci‘nî bi-mişlihim
İzâ cema‘atnâ yâ cerirü‘l-mecâmi‘i

²⁶ Karahan, 1987, Nâbî, s.150.

beytiyle Farisî' den:

Ûâşıdı müjde-i bîmâri-i ağıâr âverd
Âgeh ey yâr ki ne müjdest ü veli dârest î

beytinde ve Türkî'den Nâbî'nin:

Şağın terk-i edebden kûy-ı mağbûb-ı Hudâdır bu
Nazar-gâh-ı İlahîdir Mağâm-i Muşafâ'dır bu²⁷

beytinde vaki "Üleik, î, bu" gibi.

Üçüncüsü: Beyân-ı hâl mevkiinde müsnedün-ileyh ism-i işaretle ta'rif olunur. Arabî'den yine Ferezdak'ın:

Heze'l-lezi ta'rifü'l-bağhâ ve't'etehü
Ve'l-beytü ta'rifühü ve'l-hillü ve'l-haremü
Heze ibni 'ibâdüllahi küllehümü
Heze-t-tağıyyü-n-nağıyyü-t-ğâhirü'l-'alemü

kıt'asında ki "heze"lerin üçü ve Farisî' den:

În ân bûyest ki ez kûy-ı dilârâ
Ber âmed-i bâ-şabâ mârâ revân dâd

beytindeki "î" ve Türkî'den:

Bu ol hikmet-şinâs-ı 'allâme-i fazl âşinâdır kim
Yanında tıfl-ı ebced hâna beñzer bu 'Ali Sîna

beytindeki "bu" gibi.

Dördüncüsü: Müşârün-ileyhin bazı san'atlarla tavsîfinden sonra onu îma için müsnedün-ileyh ism-i işaretle eda olunur. Farisî'den Kamer-üd-dîn'in:

Ağter be-seğher yâ be bünâ-gûş-ı tü gevher
Yâ şebnem-i üftâde be-berg-i semenest î

²⁷ Karahan,1987, Nâbî, s. 10.

beytiyle Türki'den İzzet Molla'nın:

Emân bilmez figandan bî-ḥaber feryâddan gâfil
O yaḥşîler ki sevdim her birisinden yamândır bu

beytindeki “în ile bu” gibi.

44 – İzâfetle ta‘rif: Müsnedün-ileyhi bir şeye nisbet için izâfetle ta‘rif etmek usûlü dahi muktezâ-yı şive-i ifadedendir ki bunda dahi turuk-ı muhtelif olup en mühimleri ber vech-i âtî beyân olunan beş sûrettir. Bunlardan:

Birincisi: İzâfetten başka bir sûretle eda mümkün olamayan mahaldir. “gulâmün zeydün, bende-i filan, Beyin kölesi” demek gibi ki mesela: “Bugün kim geldi? suâline “Fılanın oğlu filan” geldi demek gibi.

İkincisi: İhtisâr için izâfetle ta‘rifdir ki:

Hevâyı ma‘a-r-rekibü'l-yemânîne muş‘idü
Canîbü vü cülmânî bimekete mûşîki

beytindeki izâfet bu kabîldendir.

Üçüncüsü: Tafsîli müteazzar olan şeyi icmâl için izâfetle ta‘rif etmektir. Nitekim:

Benü maṭarin yevme'l-liḳâi keennehüm
Usûdelenâ fî-ğayli ḥafân eşbel

beytindeki izâfet bu kabîldendir.

Dördüncüsü. Muzâf ve muzâfun-ileyhten birinin şânına ta‘zîm için olur. Farisî'den:

Hem ‘adûra terbiyet kerd hem ḥişâreş zabṭ kerd
Şüdd be-lütf-i ḥaḳḳ “şeh-i ‘âlim” müeyyid în çünîn

beytiyle Türkî'den Sürûrî'nin:

Ehl-i seyf aldı 'arîşi irdi Allah'dan meded
 Kûbbe-i 'arşa kılıc aşdı "cünûd-ı müslîmin"

beytinde işâret olunan izâfetlerde muzâfın şânına ta'zîm için olduğu gibi.

Beşincisi: Muzâfun-ileyhten birini tahkîr için olur.

Ceyş-i ser-dâr-ı dil-ber ikdâm edince yek-nesak
 "Cism-i menhûs" 'adûde kalmadı cândan ramak.

beytindeki izâfette muzâfın tahkîr olunduğu gibi.

45 – Müsnedün-ileyhin tenkîri: Müsnedün-ileyhte asıl olan ma'rife olmak ise de bazen nekre dahi olduğundan buracıkta keyfiyyet-i tenkirini mütâlâa edeceğiz:

Evvelâ şurası ma'lum olsun ki: Türkçenin nekre bahsi Arabiyye muvâfık düşmez. Çünkü: Arabî'de bir tenvin makam-ı karînesi ve delâlet-i hâl ile efrâd ve envâ'a, ta'zîm ve tahkîre, tefhîm ve teksîre ve emsâli şeylere delâlet edip nekreye birçok ma'nalar verir. Halbuki: Türkçede bu hassa olmayıp nekreler sîgalarıyla eda olunur. Yani tenkîr için edat getirilip "bir köylü, bir adam, bir soy, bir türlü" denir.

Sâniyen şurası da bilinsin ki: Arabî'nin işbu tenvîn hassası Farisî'de dahi yoktur ve bunun olmadığı üdâba-yı Farsça musaddak iken "İbn i Kemâl" merhûm (Farisî'nin bâ'sı Arabî'nin tenvînine mukâbil olarak orada tenvînin verdiği maânîyi burada bâ'nın vereceğini) iddiâ ederek o bâb'da "Dakâik'ül-Hakâik" nâmıyla bir de risâle yazmış ise de tamamen fehm ü idrâki karâin-i mahalliyye ve mevkiyyeye mebnî olan bir takım emsileye bina edip müddeâsını hakkıyla isbât edememiş olduğundan hassa-i mezkûrenin Farisî'de de olmadığı anlaşılmıştır. Binâen aleyh müsnedün-ileyhin tenkîri mes'elesinde bu kitapta yalnız Kavaid-i Osmâniyye muktezâsı nazar-ı i'tibâre alınarak ber vech-i âtî mevâdd yazılmıştır.

46 – Lisân-ı Osmânî'de müsnedün-ileyhin nekre olarak irâdı bâlâdaki maddede işâret olunduğu vecihle kayd-ı mahsûs ile olup ancak îcâb-ı hâl ve muktezâ-yı zâhir ile bazı hâlâtta bir takım maânî ilkası mümkündür. En mühimleri ber vech-i âtî beyân olunan altı hâldir. Bunlardan:

Birincisi: Ale-l-ıtlak vahdet için olmasıdır. “Bugün size kim geldi” suâline yalnız bir adam geldiğini beyân için “ bir kişi geldi” demek gibi.

İkincisi: Tasrih-i nev‘iyyet içindir. “Akşama ne yemek var?” suâline “Bir türlü yemek var” gibi.

Üçüncüsü: Delâlet-i karâinle tefhîm için olur.

Bir derde itdi kim beni (bir derd) mübtelâ
Yanımdan el-‘iyâz ile eyler güzzer-i belâ

beytindeki mu‘terize derûnunda olan bir derd gibi.

Dördüncüsü: Delâlet-i kırâatla tasgir için olur.

İltifâtın kıymetin idrâk ile şükreyle kim
Padişahın bir sözi ihyâ ider böyle seni

beytinde vâki‘ (bir sözü) gibi ki burada bir sözü’den murad bir küçük sözü demektir. Yani padişahın bir küçük sözü seni ihya eder bu iltifâtın kıymetini bil de daima şükret demektir.

Beşincisi: Yine karîne delâletiyle medh ü ta‘zîm için olur.

Bir lütfu var ki her kim olursa ider esîr
Bir cûdı var ki mürde-i fakra virir hayât

Altıncısı: Yine karîne delaletiyle zemm-i tahkîr için olur.

Bir hâli var ki oğluna dek nefret itdirir
Bir tab‘ı var ki düşman ider hayır-hâhını

beytinde olduğu gibi.

DÖRDÜNCÜ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN TAVSİFİ

47 – Müsnedün-ileyhi açık ve parlak göstermek için evsâf ve levâhikâtıyla beraber zikretmek dahi usûl-i edeb iktizâsındandır ki bununda en mühim cihetleri ber vech-i âtî beyân edilen beş sûretten ibaret olup bunlardan:

Birincisi: Müsnedün-ileyhi keşf ve îzâh için evsâfıyla beraber yâd etmektir. Meselâ “cism” denildiği halde hendese şinâsân için arz, tûl, umk sahibi bir madde olduğu ma'lûm ise de ahara keşf için “ arz ve tûl ve umku olan cism” demek gibi ki Arabî'den:

Elel mu'îyyü'l-lezî yezünnü bike-z-żan
Nü kâne қad reayâ ev қad semi'â

beytinde mahzûf olan “hû” müsnedün-ileyhi bu sûretle tavsîf olunmuştur.

İkincisi: Tahsîs için müsnedün-ileyh bir şeyle tavsîf olunur ki ekseriyâ müşterek'ül-isim olan şeyleri tefrîk ile tahsîs makamında bu usûl müsta'meldir. Meselâ: (Salahaddin) isminde birçok zevât bulunur. Ancak tahsîs ile ta'rîf için Melik-i meşhûr Salahaddin (Salahaddin Eyyübi) sûretiyle vasf u ta'rîf ederler. Nitekim Şemsü'l-Kâdirî'nin:

Ve inne celâlû's-Süyûtiyye lil-hüdâ
Kekevkebi 'ilmim-bizziyâ yetevaқkedü

beytinde İmam Suyûtî Hazretleri ve Farisî'den Vassâf'ın:

Şenide-i tûki Maḥmûd-ı Ğaznevî şeb-i dey
Neşât kerdü şebeş cümle ber semûr güzeşt
Yeki bürehne dereş şeb ser-i tenûr güzeşt
Ser-i tenûr bürân müstemend 'ürkezeşt
Şabâḥ na're ber averd ü güft ey Maḥmûd
Şeb-i semûr güzeşt ü şeb-i tenûr güzeşt

kıt'asında Sultan Mahmûd Gaznevî ve Türkî'den:

Hâkân-ı 'Oşmânî neseb-i fermânda Rûm u 'Arab

Şâni Meḥmed Ḥân ki hep dünyâya virdi intizâm

Üçüncüsü: Medh için müsnedün-ileyh tavsîf olunur.

Ol ŧehen-ŧâh-ı ‘adâlet-pîŧe kim

Eyledi ihyâ bu mülk ü milleti

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Zemm için müsnedün-ileyh tavsîf olunur. Nitekim Sünbülzâde Vehbî merhûmun ŧu:

Bir alay ŧâir-i nâ-muntazam ve bed-maḥlaŧ

Naẓm-ı rüsvâyı ile eyledi rüsvây-i süḥan

Nice nâ-ehl ve gedâ tıynet ve sâil-i meŧreb

Cerri sermâye ider eylese imlâ-yı süḥan

ebyâtıyla Surûf’ nin:

Aldı ḥamd olsun ‘arîŧiñ kal‘asın ehl-i cihâd

Münhezimdir “ceyŧ-i mel‘ûn” kaçdı gelmez ba‘d-ezîn

beytinde olduğu gibi.

Beŧinci: Te’kîd için müsnedün-ileyhin tavsîfidir.

Dünki gün bayram idi ‘âŧıqlara

Ḥamd ola gördük o ŧevketli günü

beytinde “dün” demek kâff iken gün lâfzîyle te’kîd için o sûretle îrâd olunmuŧtur.

48 – Faide 1: Müsnedün-ileyhin tavsîfi hakkında beyân olunan ahvâl-i hamseden fazla olarak Lisân-ı Osmânî hakkında daha bir takım fevâid-i kavâid vardır ki lisânımız kavâidinin müessisi olan fâzıl yegâne-i dehr-i devletlü Cevdet Paŧa

Hazretleri mezkûr fevâidi “Belâgat-i Osmâniyye” nâm eser-i bî-nazîrlisinde pek güzel cem‘ etmiş olduğundan ta‘mîmen lil-faide bizde onları icmâl ederek bu makama derc eyledik. Şöyle ki:

Nev‘i evvel: “Vasf-ı zâtî” yani mevsûfun kendi sıfatıdır. Bâlâda mezkûr misâllerde olduğu gibidir ki bu dahi üç şıktır:

Şıkk-ı evvel: Bâlâda mesbûk âdî sıfatlardır.

Şıkk-ı sâni: Zamîr-i vasfî isti‘mâlidir. “Evdeki pazar çarşıya uymaz” darb-ı meselinde olduğu gibi.

Şıkk-ı sâlis: Fer‘-i fiil isti‘mâlidir

Rüzgârîñ öñüne düşmeyen adam yorulur.

mısra‘ında ve “mektubu yazan”. “yazılan mektup” fıkralarında vaki‘ “düşmeyen, yazan, yazılan” fer‘-i fiilleri gibi.

Nev‘i Sâni: “Vasf-ı sebebî”dir ki mevsûfun kendi sıfatı olmayıp belki bir sıfat-ı i‘tibariyyedir ki bu dahi iki sınıftır:

Sınıf-ı evvel: Bir şeyi muzâfının vasfıyla tavsîf etmektir ki bunun da başlıca iki şıkkı vardır:

Şıkk-ı evvel: Âdî sıfatların isti‘mâlidir. “Yüzü kara olan herîf” gibi ki burada kara sıfatı esâsen yüzün vasf-ı zâtîsi iken onun sebebiyle sahibi olan herîf tavsîf olunmuştur. “Saçı uzun bir kız” ve “ Kuyruğu kısa bir kedi” terkipleri de bu kabîldendir.

Şıkk-ı Sâni: Fer‘-i fiil ile tavsîfidir ki “Tüyleri kıvırcık köpek” ve “Kuyruğu kesik kedi” terkipleriyle:

Ṭâli‘î yâr olanîñ yâr şarar yarasını

mısra‘ı meşhûrunda olduğu gibi.

Sınıf-1 sâni: Fâili müteallikât-ı fi'lden birinin vasfıyla tavsîf etmektir ki bu da sîga-i sıla isti'mâliyle olur.

“Bildiğim zât, atıye verdiğim adam, oruç tuttuğumuz ay” terkipleriyle Cevdet Paşa'nın:

Tecelli-ğâne-i hulyâda kaldı Cevdetâ ancak
Bağub mir'ât-ı ruhsârına hayrân olduğum yirler.

beytinde olan “bildiğim, verdiğim, tuttuğumuz, olduğum” sıralarıyla olan tavsîfler gibi.

49 – Faide 2: Bâlâdaki faide de muharrer üç sûrette olan sıfatlar bazen cümle olarak îrâd olunup Farisî'den me'hûz olan “ki” edatıyla mevsûfa rabt olunurlar.

O mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler

mısra-ı meşhûrunda “derya içredir” onlar derya içindedir demek olarak mâhîlerin vaf-ı zâtisi olan bir cümle olup ki ile rabt olunmuştur ki tavîl'üz-zeyl sıfatlarda ekseriyâ bu üslûb-ı rabt cârî ve edebiyâtımızda ziyâdesiyle müsta'meldir.

50 – Faide 3: Bâlâdaki iki faidede beyân olunduğu vecihle terkîb-i vafîler ta'rîf ve tenkirden ârî olarak ifade olunduıkları gibi bazen edevât-ı mahsûsa ile ta'rîf ve tenkîr olunmak havâsını dahi câmi'dirler. Yani edatla ma'rife ve nekre olur ki ber vech-i âtî en mühim cihetleri ta'rîf olundu şöyle ki:

Vasfın tenkîrî: Âtîde beyân olunacak beş sûrette olur ki bunlardan:

Birincisi: Terkîb-i vafî Arabî ve Farisî terkibi ise ibtidâsına edât-ı tenkîr gelir. “Bir melih'ül-vech zât, bir şâhid-i âdil” gibi.

İkincisi: Terkîb-i vafî Türkçe ise başka bir sebep olmadığı halde yine ibtidâsına edat-ı tenkîr gelir. “Bir güzel at, bir geniş hâne” gibi.

Üçüncüsü: Türkçe terkîb-i vasfîlerde mevsûfun şanına i'tinâ ve ihtimâm lazım gelirse edât-ı tenkîri te'hîr lazım gelir. “Güzel bir at, a'lâ bir silah” gibi.

Dördüncüsü: Türkçe terkîb-i vasfîlerde edat-ı tafdîl veya edât-ı mübâlağa ile îrâd olunan yerlerde sıfatlar edât-ı tenkîr üzerine takdîm olunurlar. “Pek güzel bir at, daha güzel bir silah” gibi.

Beşincisi: Ki edatıyla rabtolunan sıfatlarda edat-ı tenkîr daima mukaddem gelir “bir şey ki, bir zât ki, bir kimse ki güzeldir” denildiği gibi.

Vasfın ta'rifî: Edat-ı ta'riften ma'dûd olan “o, ol” edatlarının isti'mâliyle olur ve bunlar herhalde mukaddem îrâd olurlar. “o şâhid-i âdil, o güzel at, ol hâne-i ma'mûr” gibi.

51-Faide 4: Bazen ta'mîm için ve bazen kubhu setr için mevsûf hazfolunur “Dünyaya gelen gider” terkîbinde ta'mîm ve “Sebilden çıkan necistir” terkibinde kubhundan için mevsûflar mahzûfdur.

BEŞİNCİ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN ATF U TE'KÎDÎ

52 – Muktezâ-yı hâle göre müsnedün-ileyhi bazen atf ve bazen te'kîd iktizâ eder ki bunların en mühim ahvâlini ber vech-i âtî icmâl eyledik.

Müsnedün-ileyhin te'kîdi: Samî'in gafletini def' ile takviye-i ma'nâ zımında müsnedün-ileyhi te'kîd iktizâ eder ki başlı cihetleri âtîde muharrer beş vecihten ibârettir:

Birincisi: Müsnedün-ileyhin medlûlünü takrîr için te'kîd etmektir. Farisî'den Saib'in:

Be-hûnem zedd-i tâbâ-ķalem şeddâ şinâ desteş

Peri rûyî ki mî bur dem be-mekteb men kitâbeşrâ

beytindeki “min” ile ve Türkî’den:

Çiçekler açdı bülbüller terennüm eyleyüb dirler
Bahar irdi bahar ey ‘âşık-ı şûrîde çık seyre

beytindeki ikinci “bahar” ile müsnedün-ileyh te’kîd olunduğu gibi.

İkincisi: Mecâz-ı tevehhümünün def’i için müsnedün-ileyh ism-i tecrîd ile te’kîd olunur.

Naşıl inkâr idecek ülfetini âhar ile
Anı ağyâr ile ben dün gice kendim gördüm

beytinde müsnedün-ileyh “kendim” ism-i tecrîdiyle te’kîd olunduğu gibi.

Üçüncüsü: Sehvi def’ ile adem-i şümûli için te’kîd olunur.

“Bugün bizim komşu Ali Efendi Hicâz’a gidiyor” terkindeki “Ali Efendi” ile olan te’kîd gibi.

Dördüncüsü: İzâh içindir ki müsnedün-ileyh başka bir sûretle zikrolunduktan sonra ismi de zikredilmektir. “Biraderiniz geldi. Sevdiğiniz filan gitti” demek gibi.

Beşincisi: Müsnedün-ileyhi zikrettikten sonra (yani) ile tefsîr ederek te’kîd etmektir kudemâdan bir şâirin:

Şâh-ı ‘Âli-i zamân ya’ni Cenâb-ı Maḥmûd
Eyledi devleti ihyâ yaşasun çok yıllar

beytinde olduğu gibi.

53 – Müsnedün-ileyhin atfı: Kelâmı ihtisâr ile hüsn-i tensîk için bir müsnele birkaç müsnedün-ileyhi atf etmek usûl-i edeb iktizâsındandır ki bu da “ ve, dahi, de, hem” gibi edatlar icrâ olunduğu gibi bazen edât atf olmayarak ma’nen atf olunur.

“Bugün hoca ve muavin efendiler bize geldiler” ve “Dün hoca efendi de muavin efendi de derste bulundular” ve “Bu sene hem buğday hem çavdar hem arpa

çok oldu” yahut “Bu sene arpa da buğday da çavdar da çok oldu” ve emsâli gibi ki bunun bir nev‘î de zîrde ve müsnedin terki fıkrası olan maddede beyân olunacağı gibi umûr-ı nisbiyye-i kelâmiyye de dahi zikrolunacağından buracıkta bu kadar ki iktifâ olundu.

Edatsız atf ise ekseriyâ umûr-ı muhâtaba da cereyân eden ahvâlde vâki‘ olup tiyatro risâlelerinde bu sûret ihtiyâr olunur. Meselâ “Sana diyorum! Ahmed, Hasan, Hüseyin, Ali, Veli, Nureddin gidecek. Ömer, Hilmi, Selim, Abdullah, kalacak anlaşıldı mı?” gibi.

ALTINCI FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN MUKTEZÂ-YI ZÂHİRE MUHÂLİF İRÂDİ

54 – Bazı yerler de muktezâ-yı hâl muktezâ-yı zâhire muhalif olup kelâmı muktezâ-yı hâle tevfiğ icâb eder ki o vakit müsnedün-ileyhi muktezâ-yı zâhire muhalif ve muktezâ-yı hâle muvâfik olarak irâd etmek lazım gelir. Yani anadan doğma kör bir adama bir şeyi işâret edip” şunu görüyor musun? Demek muktezâ-yı zâhire muhalif söz söylemek ise de o a‘mâ istihzâya şâyân adamlardan olur da bir şey hakkında inât ederse orada muktezâ-yı hâl ona böyle bir söz söylenmesini icâb ettirir ki bu bâbda ki ahvâl-i meşhûre ber vech-i âtî beyân olunur.

Birincisi: Azamet-i şânına mebnî mütekellimin müfred mütekellim zamîri yerinde cem‘-i mütekellim zamîrîni ve kezâ ahara yani muhâtaba ızhâr-ı ta‘zîm için müfred muhâtab zamîri yerine cem‘-i muhâtab zamîrînin isti‘mâli gibi.

Fermanlarda “ben” yerine “biz” denilmek ve bir büyük zâta “sen” diyecek yerde “siz” demek gibi ki emsâlî pek çok olduğundan başkaca misâl tahrîrîne lüzûm görülmedi.

İkincisi: Kelâmın ma-ba‘dîni istimâ‘a sâmi‘de şevk hâsil ettirmek için müsnedün ileyhi izhâr etmeyip ızmâr etmektir ki bu husûs yalnız zamîr-i gaib sûretine mahsûsdur:

Hağ baña benden karîb ama ben ondan pek ba‘îd

mısra'ını şu:

Ol baña benden qarîb ama ben ondan pek ba'îd
sûretinde eda etmek gibi.

Üçüncüsü: Zâhir muktezâsıyla müsnedün-ileyhin ızmârı lazım iken izhâr etmektir. Bunda üç şık vardır:

Şikk-ı evvel: Bilhassa temyîz için muzmer mazhar olmaktadır:

Kul hüvellahü ahad. Allahü-ş-şamed²⁸

âyet-i kerîmesinde vaki' ikinci lafza-i celâl gibi ki ve hüve's-samed denilmek muktezâyı zâhir iken isbât-ı temyîz için o sûret-i celile üzere îrâd olunmuştur.

Şun'udur bir şâni'îñ²⁹ işbu perend-i nil-gûn

Nağşıdır bir nağşibendiñ bu maşna'-ı pür niyân

beytinde “perend-i Nil-gûn” zikrolunduktan sonra “masna'-ı pür niyân” îrâdına lüzûm olmayıp zamîr ile eda mümkün olduğu halde temyîz için o vecihle îrâd olunmuştur.

Şikk-ı sâni: Temekkün için zamîr mütekellim yerinde ism-i zâhir getirmektir. “el-emir-i yâ-merk bekezâ” demek gibi yani büyük bir zât “Ben böyle emrediyorum” diyeceği yerde “emîr böyle ediyor” demek gibi ki her lisânda bu sûretle cârîdir ve ekseriyâ nutuklarda böyle söylenir. Meselâ bir müşîr askere “Ben böyle emrediyorum” demez de “Müşîriniz böyle emrediyor” der.

Şikk-ı sâlis: İsti'tâf için zamîr-i mütekellim yerinde ism-i zâhir getirmektir. Arabî'den:

²⁸ Kur'an-ı Kerîm, İhlâs Sûresi, Cüz: 30, Ayet: 1-2. s. 606.

²⁹ Aslı sâni'in şeklinde olması gereken kelime eserde “سَانِكْ” sâniğîñ şeklinde yazılmış.

İlâhî ‘abdükü’l-âşî etâkâ
Muķirram biZZünûbi ve ķad de‘âkâ

beytinde “ana” yerinde “abdük” denilmesi gibi ki bunun divanlarımızda emsâli pek çok olduğunu beyân ile tafsîlinden sarf-ı nazar ederiz.

Dördüncüsü: İstihzâ için müsnedün-ileyh muktezâ-yı zâhire muhâlif îrâd olunur ki bir a‘mâ’ya “Gördüğün şey pek güzeldir” veyahut sağır adama “İşittiğin ses ne muhrik-i âvâzdir” demek gibi.

Beşincisi: Dua ve taleb-i merhamette mütekellimin nefsinin gaib makamına tenzîl ile kelâmı eda etmesidir. Arabî’den bâlâda mezkûr:

İlâhî ‘abdükü’l-âşî etâkâ
Muķirram biZZünûbi ve ķad de‘âkâ

beytiyle Türkî’den Fuzûlî’ nin:

Yâ Rab belâ-yi ķayda Fuzûlî esîrdir
Ol bî-dili bu dâm-i kudûretten et rehâ³⁰

beytinde olduğu gibi.

55 – Faide 1: Muktezâ-yı zâhir hilâfına îrâd-ı kelâm yalnız müsnedün-ileyhin hilâf-ı zâhire muhâlif îrâdına mahsûs olmayıp bazı nükât ve letâife mebnî diğer mevkî’lerde dahi vaki’ olur ki en mühim ve meşhûrları ber vech-i âtî beyân olunur:

Birincisi: Mütekellim ve muhâtab ve gaib sûretlerinden birinin mahallinde diğerini isti‘mâl etmektir ki buna “iltifât” derler. Teferruâtıyla beraber tafsilat-ı

³⁰ Akyüz, v.d., 1990: 131.

lâzimesi işbu kitâbın üçüncü mebhasını terkîb eden ilm-i bedî‘de zikrolunacağından burada tafsîline hâcet görülmedi. Ancak bir misâl îrâdı faideden hâli olmayacağından Rûhî-i Bağdâdî’nin hitâbdan gaibe rücû‘-ı iltifâtını hâvî olan:

Hâk ol ki Hudâ mertebeñi eyleye ‘âlî
Tâc-ı ser-i ‘âlemdir o kim hâk-ı kâdemdir

beytini îrâd eyledik.

İkincisi: Tahakkuk-ı vuku‘una tenbih için müstakbeli mâzî ile edâdır. Mesela bi-eyyi hâl olacak bir iş için “O iş oldu bitti” demek gibi ki bu dahi işbu kitabın ikinci mebhası olan İlm-i Beyân’da beyân olunacağından burada tafsîlinden sarf-ı nazar olundu.

Üçüncüsü: Kelâmı mütekellimin muradı olmayan ma‘nâya haml ile cevap vermektir. Nitekim makâm-ı tehdîdde “Bak ben sana ne yapacağım” diyen bir zâta “Lütfunuz ma‘lûm-ı âlemdir, efendimden inâyet beklerim” yolunda cevap vermek gibi ki “Size layık olan lütf etmektir, fenâlık etmek şânınıza düşmez” demektir.

Dördüncüsü: Sailin suâline muvâfık cevap vermeyip de haline mutâbık cevap vermektir. Mesela perhiz ile mükellef olan bir hasta ”su böreği mi iyidir yoksa puf böreği mi” diye suâl etse ona karşı:

Tabib şehriye çorbasını tavsiye etti bugün onu ekl ediniz bakalım yarın ne diyecek” yolunda cevap vermek gibi.

Beşincisi: Bir şeyin sebebini suâl edene o şeyin faidesini haber vermektir ki “Bulutlardan yağmur nasıl hâsıl olur” suâli îrâd eden ümmî bir adama karşı “Yağmur feyz-i berekete hâdimdir” deyip de “Sana hikmetten dem vurmak lazım değildir” itirazını işrâb eylemek gibi.

Altıncısı: Kelâmın eczâsından birini diğersinin makamına koyup muktezâ-yı zâhire muhâlif îrâd etmektir ki buna “kalb” derler. Mesela “Parmağı yüzüğe geçirdim” demek lazım iken “Yüzüğü parmağa geçirdim” denir.

BÂB-I SANİ

MÜSNEDİN AHVÂLİ

56 – Kelâmın iki rükn-i aslîsinden birisi olan müsned hakkında dahi müsnedün-ileyhte olduğu gibi.

Evvelen – Takdim ve Te’hîri

Sâniyen – Terk ve Zikri

Sâlisen – Te’kîd ve Tavsîfi

Râbian – Ta’rif ve Tenkîrî

Hâmisen – İsim ve Fi’l olması

Ahvâlini tedkîk iktizâ ettiğinden bu bâb da ber vech-i âtî beş fasıl tertîb ve tahrîr olundu.

FASL-I EVVEL

MÜSNEDİN TAKDİM VE TE’HİRİ

57 – Bâb-ı evvelin birinci faslında beyân olunduğu vecihle kelâmın nesc-i tabî’îsi itibariyle Arabî’nin cümle-i ismiyyesiyle Farisî ve Türkî’nin cümle-i ismiyye ve fi’liyyelerinde müsned her halde muahhar olmak lazım gelirse de bâb-ı mezkûrde müsnedün-ileyhin te’hîrîni mûcib olarak beyân olunan ahvâlden başka bir takım haller daha vardır ki takdîm ve te’hîri bâdîdir. Burada da onların en mühimlerini ber vech-i âtî tahrîr eyledik:

Müsnedin takdîmî: Müsnedin takdîmîni mûcib olan esbâbın başlıcaları âtîde muharrer üç sûrettir.

Birincisi: İstifhâmı def‘aten eş‘âr için müsned mukaddem îrâd olunur.
Arabî‘den:

Keyfi zeydün în-i ‘Amrûn

mısra‘ıyla Türkî‘den Hâzık‘ın:

Kimdir bu rûzgârda âsûde hâl olan
Târîh-i ser-güzeşt-i selef ezberimdedir

beytiyle Nahîfî‘nin:

Var mıdır mihr-i cihân-ârâda bu vech-i hasen
Mâh-ı tâbânım nazâr kıl işte Hürşîd işte sen

beytinde olduğu gibi.

İkincisi: Müsnedün-ileyhe tahsîs için müsned mukaddem îrâd olunur.
Kur‘an-ı azim-üş-şân‘da:

“Leküm dînüküm veliyedîn³¹”

âyet-i kerîmesiyle Farisî‘den Sâib‘in:

Hışmest horden-i men ü ayb est pû şişem
İnest ez-zamâne libâs ü gızâ merâ

beytiyle Fuzûlî‘nin:

Zer nîst sîm nîst küher nîst la‘l nîst
Hâk est şî‘r bende velî hâk-i kerbelâst

Üçüncüsü: Müsnedün-ileyhin istimâ‘ına şevk hâsıl ettirmek için müsned mukaddem zikrolunur: Arabî‘den:

³¹ Kur‘an-ı Kerîm, Kâfirûn Sûresi, Cüz: 30, Ayet: 6. s. 605.

Şelâşetün tüşriķü-d-dünyâ bebehcetihâ
Şemsü-z-zuhâ ve ebu İshâķ'a ve'l-ķamerü

beytinde ve Türkî'den Ziya Paşa'nın:

Birdir Ziyâ fenâda taḥķîķ eyle taşavvur
Varı yogı cihânîñ hep emr-i i'tibârî

beytiyle Nev'î'nin:

Nâz ider gelmez kenâr-ı 'âşîķa ol dil-rübâ
Söylenür dillerde ammâ bir dil-ârâdır gider

beytinde olduğu gibi.

59 – Müsnedin te'hîrî – Kelâmın tertîb-i tabîîsî üzere müsned denilen rükn-i kelâm herhalde muahhar olduğundan bunun takdîmini veyahut müsnedün-ileyhin te'hîrini mûcib olup bundan evvelki madde ile birinci bâbın fasl-ı evvelinde beyân olunan mecbûrî haller tahakkuk etmedikçe müsned daima muahhar vaki' olmakla bunun için daha ziyâde tafsilata lüzûm yoktur.

FASL-I SANİ

MÜSNEDİN TERK VE ZİKİRİ

60 – Kelâmın bir rükn-i mühimmi olan müsnedin her halde mezkûr olması tabî olup ancak bazı hâlâtta terki mûcib esbâb zuhûr ettiği ve bazı yerlerde zikri kat'iyül-vücûb olduğu cihetle burada da ber vech-i âtî onları tedkîk ve tahrîr eyledik:

61 – Müsnedin terki: Kelâmda ve hâl ve makâmda karîne mevcûd olduğu sûrette ber vech-i âtî iki halde müsned terk olunur.

Birincisi: Karînenin pek ziyâde vuzûhu halinde müsnedin tekrarı abes olacağından ihtisâr-ı kelâm için o müsned terk olunur. Mesela: Bir yazının sahibine “Bunu kim yazdı” yolunda vaki‘ olan suâle “Ben yazdım” demek lazım iken karînenin ziyâde vuzûhu cihetle yalnız “ben” demekle iktifâ olunduğu ve Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Hûbân-ı bî-vefâ gibi dehr desîse-bâz
Nâz ehline niyâz ider ehl-i niyâza nâz

beytinin nihayetinde “ider” müsnedinin terki gibi.

İkincisi: Zîk-i makâm münasebetiyle müsned terk olunur. Arabî'den Mütenebbî'nin:

Kâlet ve kad reet isfirârî men bihi
Ve tünehhesedet feahbebsühü'l-mütenehhisedü

beytinde olduğu gibi.

62 – Faide 1: İki ve daha ziyâde cümlelerde müsned aynı olmak lazım gelirse yalnız cümlenin birinde îrâd olunup diğerlerinde terk olunmak muktezâ-yı usûl-i belâgattandır.

Dil bülbüle bülbül güle gül hâre  olaşdı.

mısra‘ında olduğu gibi ki bu mısra‘da esâsen “ Dil bülbüle dolaştı. Bülbül güle dolaştı. Gül hâre dolaştı” sûreti lazım iken iki yerde ki dolaştılar terk edilmiştir. Farisî‘den Enverî‘nin:

Raĥat   hest  v  renc-i nist 

Ber-ş ma v  ber-m  be yek ĥ l be-güzeşt

beytiyle Türkî‘den:

Neml  eşkimden zem n memlû o nemden âsmân

mısra‘ıyla Şu:

Zen merde, civân p re, kemân türüne muĥt c

mısra‘ında olduğu gibi.

63 – Faide 2: Bazı yerlerde karînenin delâletiyle yalnız müsned veya müsnedün-ileyh değil ikisi birden terk olunarak mütemmimât-ı cümleden birinin  radıyla ed -y  merâm olunur. Mesela: “Bu iş ne ile hâsıl olur” suâlinin cevabı “Bu iş himmetinizle hâsıl olur” suretinde olmak lazım gelirken karîne pek ziyâde vâzih olduğundan hem müsned ve hem müsnedün-ileyh terk olunarak yalnız “himmecinizle” demek kâfi olduğu gibi.

64 – Müsnedin zikri: Müsnedin zikri herhalde tab i ise de ber vech-i  t  beş sûrette mutlaka zikr olunup terk edilmemek lazımdır ki bu sûretlerden:

Birincisi: Kelâmda asıl olduğu için zikri abes olmayan ve hazfına lüzûm-ı kat‘  görülmeyen her bir mahalde zikrolunmasıdır. Geçen misâllerde olduğu gibi.

 kincisi: Hazfına karîne var iken ihtiyâten zikri lazım gelen mahallerde mezkûr olmasıdır ki ekseriyâ istintâk ve istişh d tta buna dikkat olunur. Mesela: Bir şâhide “Filanı kim cerh etti” suâli îrâd olunduk da şâhid dahi c rihi bilirse “filan”

demesi kâfi iken ihtiyâten o şâhide “Filan filanı cerh etti” dedirtmek lazım olduğu gibi.

Üçüncüsü: Tehdit için müsnedin zikri lazımdır.

Mesela: “Bu adamı kim dövdü” suâline dârib tarafından yalnız “ben” demek kâfi iken îkâ’-i tehdit için “Ben dövdüm” demek gibi ki “Ne yapabilirsin işte ben dövdüm” ma’nâsını işrâb ile îkâ’-i tehdid edilmiş olur.

Dördüncüsü: Tebrik ve ta’zîm için müsned zikrolunur.

Mesela: “Dünyayı kim yarattı” suâline yalnızca “Allah” demek kâfi iken teberrüken ve ta’zîmen “Dünyayı Hakk-ı Celle ve Alâ Hazretleri yarattı” demek gibi.

Beşincisi: İftihâr için müsned zikrolunur.

Mesela: “Bu şakîyi kim tuttu” suâline yalnızca “Ben” demek tutan adam için kâfi iken ibrâz-ı iftihâr için “Ben tuttum” demesi gibi.

65 – Tenbih: Müsnedin terk ve zikri burada ta’dâd olunan ahvâlden başka daha birçok yerlerde de cari ise de onları muktezâ-yı hâl ta’yîn edip keyfiyyeti erbâb-ı tab’-ı selime vâzih kılacağından bu kadarcıkla iktifâ olundu.

FASL-I SALİS MÜSNEDİN TE’KİD VE TAVSİFİ

66 – Müsnedin te’kîdi: Yani müsnedün-ileyh gibi müsned dahi dört sûretle te’kîd olunur.

Birincisi: Müsnedin ism-i tecrîd ile te’kîdidir. Nitekim “Buna sebep o’dur” denecek yerde “Buna sebep onun kendisidir” denip te’kîd ile takviye olunur.

İkincisi: Müsned aynı kelimesiyle te’kîd olunur. Nitekim “O budur” denecek yerde “O bunun aynıdır” denir. Ve “İrâdeniz aynı kerâmettir” ta’bîri isti’mâl olunur.

Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Tenezzül ‘aynı rif‘atdır ânuñçün şun‘-ı yezdânî

Maqâm-ı kâküli bâlâ-yı çeşm-i ‘izzet itmişdir

beyti de bu kabîldendir.

Üçüncüsü: Bedelle te’kîd etmektir “O gelen zât biraderinizdir” yerinde “O gelen zât biraderiniz Ali Efendidir.” demek gibi ki şâir Sırrî’nin:

Berk-i gülde jâle şanma gördüğün

Bülbülün eşk-i terî’ gözyaşdır

beyti de bu kabîldendir.

Dördüncüsü: Yani getirilerek beyânla tefsîr etmektir. “Bu müsvedde baş kâtibin yani filan efendinindir” demek gibi ki.

Bu nizâmâtı eñ evvelce koyan bu hâle

Şadr-ı ‘âlî-i zamân³² ya’ni Reşid Paşa’dır

beyti de bu kabîldendir.

67 – Müsnedin tavsîfi: Müsned isim olduğu yerlerde müsnedün-ileyh gibi cereyân eden ahvâl burada da cârî olur. Binâen aleyh: Tafsîle hacet olmamakla yalnız birer misâl îrâdıyla iktifâ olundu.

Kur’an-ı azîm-üş-şân’da:

“Huvallahü’l-hâliķu’l-berîü’l-muşavvirü³³”

³² Kelime bizim eserde **زمان** şeklinde yazılmış olup anlam bakımından doğrusu “zaman”dır. Bir baskı hatası sözkonusudur.

³³ Kur’an-ı Kerîm, Haşr Sûresi, Cüz: 28, Ayet: 24. s.549.

âyet-i kerîmesinde müsned olan ism-i celâl mezkûr üç sıfatla birlikte irâd olunmuştur. Türkî'den de:

Ez-ser-i nev eyleyen ihyâ bu mülk ü milleti
 Hazret-i 'Abdülhamid Hân-ı 'adâlet-pîşedir.

beyti de böyledir.

FASL-I RABİ' MÜSNEDİN TA'RİF VE TENKİRİ

68 – Kelâmda husûsiyyet ne kadar ziyâde olursa fâide o kadar tamam olacağından müsned ekseriyâ ma'rife olarak irâd olunur ve husûsiyyet-i mezkûreyi tezyîd içinde izâfetle veya tavsîf ile de tahsîs olunur. Ancak bazı kere nekre olarak irâdına mecbûriyyet görülür ki ber vech-i âtî ma'rife ve nekre olması hâlâtı tahrîr olundu.

69 – Müsnedin ma'rife olması: Müsned ya edatla ma'rife olur veyahut vasf-ı izâfetle tahsîs edilerek ta'rîf olunur.

Edatla olan ma'rifeler zamîr ve ism-i işaretle ta'rîf olunanlardır “Bunu yazan o zâttır” “ Yeni gelen mektûpçu şu efendidir” terkiplerinde olduğu gibi.

Vasf-ı izâfetle tahsîs edilmesi ise müsnedi terkîb-i vafî veya terkîb-i izâfî halinde irad etmektir.

“Filan efendi birinci şâirdir”. “Filan zât mahkeme kâtibidir” cümlelerinde olduğu gibi.

70 – Müsnedin nekre olması: Ta'rîf-i hasra delâlet edeceğinden bu delâletin mevcûd olmadığını beyân yani adem-i hasrı irâe mevki'inde müsned nekre olarak irâd olunur.

“Filan şâirdir”. “Filan kâtibtir” gibi ki bunda dahi tıbkı müsnedün-ileyhte olduğu misillû vahdet-i tefhîm-i tasgîr ve maânî-i sâire müstefâd olur nitekim:

“Bu yazıyı yazan bir hattattır” cümlesinde bir hattattır müsnedi nekre olup vahdete ve:

‘Âşıkâ ta‘n itmek olmaz mübtelâdır neylesün
Âdeme mihr-i maḥabbet bir belâdır neylesün³⁴

beytinde (bir belâdır) müsnedi nekre olup büyük bir belâdır demek olmakla tefhîme ve : “Beni ihyâ edecek senin bir sözündür” cümlesinde (bir sözündür) nekre olup bir küçük sözündür demek olmakla burada da tasgîre delâlet eder.

FASL-I HÂMİS MÜSNEDİN İSİM VE FİİL OLMASI

71 – Kelâmda ya müsnedin müsnedün-ileyhe isbâtı veya bu isbât ile berâber teceddüd ve zaman hudûsü iş‘âr olunur ki birinci hâle göre müsned isim ve ikinci hâle göre fi‘l olarak îrâd olunur.

72 – Müsnedin isim olarak îrâdında ma‘nâ sâbit olup îâne-i kırâat ile ekseriyâ devâm ve istimrâr ma‘nâları müstefâd olur. “Filan uzundur”. “Azamet Hak Teâlâya mahsûstur” misâllerinde olduğu gibi.

“Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye” nâm eser-i âcizinin sarf kitâbında aksâm-ı kelimeyi usûl-i müstahsene-i Arab’a tevfiḳan “isim, fi‘l, edât” olmak üzere üç kısma taksim etmiş ve ismin aksâmını da (mutlaka isim, sıfat, zamîr, ism-i işaret, ism-i mevsûl, ism-i tecrîd, kelime-i istifhâm, masdar)’dan ibaret olarak göstermiş olduğumuzdan müsnedin isim olması lazım gelen şu bahiste bunları tatbîk için ber vech-i âtî emsile tahrîr olundu. Şöyle ki:

Evvelâ - Müsnedin mutlaka isim olmasıdır ki Farisî’den Ebu’l-Ferec’in:

³⁴ Karahan, 1992, *Nef‘î Divanı’ndan Seçmeler*, s. 192.

Girized murg-ı hercâ dâm bîned
Men-ân murgem ki dâmem âşiyânest

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin:

Cem'-i siyehe nev'i nebâtâd ne kâdir
Ancağ kalem ol rütbe-i 'ulyâde 'ilimdir

beytinde (âşiyân) ile (ilm) isimleri gibi.

Sâniyen – Müsnedin sıfat olmasıdır ki Farisî'den Sâib'in

Bâ-kemâl-i kuvvet ez-cânân dil-i mâ-gâfilest
Zinde ez-deryâst mâhî vü zî-deryâ gâfilest

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin:

Daha kimden ümîd-i şıdğ idersiñ Nâbîyâ bilmem
Şabâhıñ bir nefesde mışf-ı kâzib mışf-ı şâdıkdır

beytinde vaki' (gâfil, kâzib, sâdık) gibi.

Sâlisen – Müsnedin zamîr olmasıdır ki Farisî'den Kâsım Enver'in:

Müşkil heme-i nest ki der 'âlem-i temyîz
Ânrâ ki devâ bînî derd-i tü hem ânest

beytinin nihâyetindeki ân ile Türkî'den:

Gayrisinden derdime itmeme devâyı ben ümîd
Var ise eyler devâ bu derdime ancağ odur.

beytinin nihâyetindeki (o) gibi

Râbian – Müsnedin ism-i işâret olmasıdır ki Farisî'den:

Nîş-i 'ağreb ne ez-reh kinest
Muğtezâ-yı tabî' ateş inset

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin:

Geh bülendi pest ider gâhî ider pestî bülend
Muḳtezâ-yı gerdeş dolâb-ı 'âlem böyledir.

beytinde vaki' "în, böyle" sözleri gibi.

Hâmisen - Müsnedin ism-i mevsûl olmasıdır ki Farisî'den Ferrûhî'nin:

Nazende ânest ki küned hemîşe iltifât
Ferhunde ânest ki buved mazhar iltifât

beytiyle Kâzım Paşa'nın:

Kerem oldur ki bilâ vasıta-i dest-i suâl
Sâiliñ kîse-i âmâlin ide mâl-â-mâl

beytinde vaki' "ân, ol" sözleri gibi.

Sâdisen - Müsnedin ism-i tecrîd olmasıdır. Türkî'den:

Nuşhum ıŝgâ itmekden düşdi dâma 'âḳıbet
Añladı zannım ki bu aḥvâle bâ'iş kendidir

beytinde vaki' "kendî" gibi.

Sâbian - Müsnedin kelime-i istifhâm olmasıdır ki Es'ad Bağdâdî'nin:

Baňa cevır âḥara lütfuñ kayırmam fark idiñ tek
Seni cândan gönülden sevmiyen kimdir seven kimdir

beytindeki "kim" gibi.

Sâminen - Müsnedin masdar olmasıdır ki Türkî'den:

Hünerden 'addolunmaz def'aten pervâne-veş yanmaḳ
Hüner bezm-i ḥaḳîḳatde çerâğ-ı rûşen olmaḳdır.

beytindeki "olmak" masdarı gibi.

73 – Müsnedin fi‘l olarak îrâdında fi‘lin mutazammın olduğu ma‘nâ-yı hudûsün sübûtuyla beraber ezmine-i selâseden hangisinde vaki‘ olduğunu iş‘âr eder. Mesela:

“Dersimi okudum. Mektup yazıyorum. Hükümete gideceğim” cümleleri gibi ki birincide mâzî ikincide hâl üçüncüde istikbâl zamanlarında okumak, yazmak, gitmek ma‘naları sâbit olmuştur.

Arabî ve Farisî’de ezmine-i selâse için yalnız mâzî ve müzâri‘den ibaret iki sîga olduğu halde Türkçe’de bunlara mukâbil “mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, hâl, istikbâl, muzâri” nâmlarıyla beş sîga olduğuna ve o lisanlarda edatla kaydı lazım gelen şart ve emsâlî şeyler için Türkçe’de ef‘âl-i şartiyye sîgalarıyla sâirenin mevcûd idüğüne göre Lisân-ı Osmânî için Arabî’de olduğu gibi “takyîd-i fi‘l” bahsine lüzûm olmadığından ve Türkçenin ef‘âlî onlardan ziyâde ve binâen aleyh daha mükemmel idüğünden keyfiyyeti şu hâle göre tedkîk ederek her fi‘l için birer misâl îrâd olunmak üzere ber vech-i âtî on üç sûret tahrîr olundu.

Birincisi: Müsnedin mâzî-i şuhûdî olmasıdır ki Nef‘î’ nin:

Yağdı beni kül itdi o mâhîñ güneş yüzi
Oldı dil-i za‘îf ve şikeste gül öksüzi

beytinde vaki‘ üç mâzî-i şuhûdî gibi.

İkincisi: Müsnedin mâzî-i naklî olmasıdır ki Fuzûlî’ nin:

Ezel kâtibleri ‘uşşâk-bahtın kare yazmışlar
Fuzûlî nâmıñı zannım ser-i tûmâre yazmışlar³⁵

beytindeki “yazmışlar” gibi.

Üçüncüsü: Müsnedin fi‘l-i hâl olmasıdır:

³⁵ Akyüz, v.d., 1990:163-164.

Fırkate düşdi gönül derdi ile cân viriyor
O inanmak dilemez 7urmuş uza7dan gülüyor

beytindeki “veriyor, gülüyor” gibi.

Dördüncüsü: Müsnedin fi‘l-i istikbâli olmalıdır:

Verâ-yı perde de esrâr var zühûr idecek

mısra‘-ı meşhûrunda vaki‘ fi‘l-i istikbâl gibi.

Beşincisi: Müsnedin fi‘l-i muzâri‘ olmasıdır ki Yahyâ’nın:

Zevâlî guşşasın çeksün diye ni‘met virir yoksa
Felek ehl-i diliñ zânnitme kim şâd oldu7un ister

beytinde vâki‘ “verir, ister” muzâri‘leri gibi.

Altıncısı: Müsnedin fi‘l-i iktidârî olmasıdır ki Nâbî’nin:

Virmez sühan-ârâlık ile kimseye nevbet
Nâbî dehen-i hâme-yi hâmûş idebilse

beytindeki “idebilse” gibi.

Yedincisi: Müsnedin fi‘l-i ta‘cîli olmasıdır:

Fırşat düşürüb dün gice bir yerde bu ‘âşık
Ol kâmet-i mevzûnu der-âgûş idiverdi

beytindeki “idivirdi” gibi

Sekizincisi: Müsnedin fi‘l-i hikâye olmasıdır:

Gelmiş idi bir hoş haber ey dil bize ondan
Bilmem ki neden şimdiye dek çıkmadı fi‘le

beytindeki “gelmiş idi” gibi.

Dokuzuncusu: Müsnedin fi‘l-i rivâyet olmasıdır. Asım Çelebî’nin:

Dürüst-gûy olanıñ kimse yâri olmaz imiş
Nifâk bilmiyenin i‘tibârı olmaz imiş

beytindeki “olmaz imiş” ler gibi.

Onuncusu: Müsnedin fi‘l-i şartî olmasıdır ki Fasîh Dede’nin:

Baht ister ise şubh-ı kıyametde göz açsun
Biz kaç‘-ı nazar eylemişiz maḥlabımızdan

beytindeki “ister ise” gibi.

Onbirincisi: Müsnedin sîga-i ta‘kîbiyye olmasıdır ki şart makamında müsta‘meldir. Fakat Edebiyyât-ı Cedîdemiz de metrûk hükmüne girmiştir. Ancak âsâr-ı atîkamızdan misâl îrâdı mümkün olduğundan Haşmet’in:

Çekilen bâr-ı hicâb dilimizdir yoksa
Rû-yi rahat görünür perde-i ‘âr olmayacak

beytini îrâd ile “olmayacak” sözünü der-miyân ederiz.

Onikincisi: Müsnedin sîga-i tevkitiyye olmasıdır ki Emrî’nin:

Gördükçe gülü bülbül-i zâr eyler elinde
Âvâz ile efgân ederek giryeler eyler

beytindeki “gördükçe” gibi.

Onüçüncüsü: Müsnedin sîga-i istimrârî olmasıdır:

Ben şıdık ile sa‘y itdim o gezdi hevesinde
Ben vâşıl-ı câh oldum o bed-hû bakakaldı

beytindeki “bakakaldı” gibi.

74 – Mesbûk misâllerde vaki‘ ef‘âlin cihet-i isti‘mâlleri bir dereceye kadar ma‘lûm olmuş ise de bazılarının bir takım husûsiyyetlerini dahi beyân lazım gelmekle bu fıkrada onları tahrîr eyledik. Şöyle ki:

Ef‘âl-i şartiyye: İcâb-ı hâle göre ef‘âl-i şartiyyenin birçok cihetlere şümûlü var ise de en mühim olan sûretleri ber vech-i âtî beyân olunan beş sûrettir.

Birincisi: Ef‘âl-i şartiyye her ne kadar birer cümle-i haberiyye gibi iseler de isnâdları maksûd bizzat olmadığından kelâm olmayıp cümle-i cezâiyyenin kaydı olmasıdır. Yani: Şart cezaya kayd olup kelâm bu iki cümle ile tamam olur. “Güneş doğar ise gündüz olur” kelâmın ilk cümlesi olan şartiyye ikincinin kaydı olmakla kelâm “gündüzün vücûdu güneşin tulû‘una menûttur” demek olarak tamam olur.

İkincisi: Sîga-i şartiyyenin vuku‘u meşkûk olan şartlara isti‘mâl olunmasıdır. “Bugün yağmur yağar ise sana şunu veririm” demek gibi ki Nailî’nin:

Felek girerse kefi Nâiliyye dâmânî
Senîle maḥkeme-i Kird-gâre dek gideriz

beyti de bu kabîldendir.

Üçüncüsü: Meczûmu‘l-vukû‘ olan şartların bazısında tecâhül gibi bir nükte ibrâzı lazım gelirse yine sîga-i şartiyye isti‘mâlidir. Mesela: Bir konağa bir misafir gelip de uşağa “Efendi içeride midir?” suâlini îrâd etse uşak da efendisinin içeride olduğunu bildiği halde ihbâr-ı sahîlden havf ile “evet” diyeceği yerde “Bakayım içeride ise haber veririm” demesi gibi.

Dördüncüsü: Muhâtabın cezmi olmadığına mebni mütekellim kendisince meczûm olan şartın ifadesinde sîga-i şartiyye isti‘mâlidir. Mesela: Kendisinin sadâkatine inanmayan bir kimseye “Eğer sâdik çıkar ise bana ne yolda mükâfât edersin” denildiği gibi.

Beşincisi: Şartın vukû‘unu cezm eden muhâtab ilmiyle âmil olmadığından mütekellim onu câhil menzilesine tenzîl ile sîga-i şartiyye isti‘mâl etmesidir. Mesela: Biraderine cefâ eden bir kimseye (Eğer biraderiniz ise böyle cefâ etmeyiniz) yolunda idâre-i lisân etmesi gibi.

Sîga-i tevgitiyye – Bu sîga şart makamında müsta‘mel ise de vukû‘i meczûm olan şartlarda isti‘mâl olunur. “(Buraya geldikçe hep seni görüyorum) gibi.

Sîga-i sıla – Bu sîga dahi şart makamında müsta‘mel ise de tevgitiyye gibi vukû‘-i meczûm olan şartlarda isti‘mâl edilir (Tüccârın eşyası geldiğinde sana bir top kumaş alırım) gibi.

Fi‘l-i Müzâri‘ – Bu sîga ma‘lûm olduğu üzere hâl ve istikbâle delâlet edip kırâat vasıtasıyla maksadın hangisi olduğu ma‘lûm olursa da bazen istimrâr teceddüdü ma‘nâsını işrâb eder. Nitekim (Filan Allah için güzel yazar) denildikte (her vakit güzel yazar) ma‘nâsı dahi müstefâd olur.

Ef‘âl-i mürekkebe – Bunların mevâki‘-i isti‘mâlleri pek muhtelif ise de en meşhûr ve mühimleri ber vech-i âtî zikrolunan üç sûretten ibarettir.

Birincisi – Hâlin fi‘l ile tereküb ederek bir fi‘l-i mürekkebe olmasıdır. (Bağteten geldi. Yayan gitti. Ansızın öldü) gibi.

İkincisi – Cüz-i evvelin asıl fi‘li müekked olmak üzere terkîb edilmiş olmasıdır. (Bir vuruş vurdu ki ta‘rîf olunmaz) kelâmında olduğu gibi.

Üçüncüsü – Asıl fi‘lin vasf-ı nev‘ini mübeyyin olmasıdır. (Güzel yazı. Sür‘atli gidiyor) terkiplerinde olduğu gibi.

75 – Faide 1 - Fi‘l nekreye müsned olursa cinse yahut vahdete tahsîs ifade eder. Nitekim “Bir süvâri geldi” denildikte “Gelen süvâridir piyade değildir” yahut

“Gelen birdir iki değildir” ma‘naları müstefâd olur ki makama ve îcâb-ı hâle göre bu iki ma‘nadan birisi kasdolunup diğeri meskûtun anı hükmünde kalır.

76 – Faide 2 – Müsned ve müsnedün-ileyhin yekdiğerine ve bazı muteallikat-ı kelâma nazaran daha bir takım havâsı ile takdîm ve te‘hirlerine dair bazı usûller vardır ki bunlar lisânımızın Hâce-i Edebî Devletlü Cevdet Paşa Hazretlerinin Belâgat-i Osmâniyyesinde cem‘ edilmiş olduğundan ikmâl-i faide zımında hülâsa olarak buraya derclerine müsâraat olundu. Belâgat-i Osmâniyye de muharrer olan fevâidden:

Birincisi – Müfret ve cem‘ olmakta müsnedin müsnedün-ileyhe mutâbakatı lüzûmudur. Fakat bu mutâbakat yalnız cem‘i gaib sûretinde olmak şart değildir. Nitekim “Onlar geldiler” denildiği gibi “Onlar geldi” dahi denir. Bir de müsnedün-ileyh müfret olduğu halde ta‘zîm kasdı için müsned cemi‘lenir”. Nitekim “Hoca Efendi teşrîf buyurdular” denir.

İkincisi – Mutâbakatın yalnız kitâbette değil tekellüm ve hitâbette dahi şart olmasıdır. Ancak biri diğeri üzerine tağlib olunursa bu şart bozulur.

Tağlib demek beyinlerinde tenâsüb ve ihtilât bulunan iki şeyin birini âhirin üzerine tercîh ile ta‘bîrde ona tabi‘ kılmak demektir ki Lisân-ı Arabî’de pek çoktur. Nitekim peder ile valideye “valideyn” yahut “ebeveyn” ve şems ile kamere “neyyireyn” ve ebu bekr-üs-sıddık ile ömer’ül-faruk radiyallahü anhüma Hazretlerine “Ömereyn” ve Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin radiyallahü anhüma efendilerimize “haseneyn” denir.

Bu tağlib usûlü sûret-i aharla lisânımızda da cârîdir nitekim “Bendeniz yazarım” denilir ki “bende” gaib sûreti olduğu halde ma‘nen mütekellimden ibâret olduğundan cânib-i ma‘nâ cânib-i lafza tercîh yani tekellüm sûreti gaib sûreti üzerine tağlib olunur.

Ve kezâ hitâb sûreti gaib sûreti üzerine tağlîb ile “Efendimiz ihsân edersiniz” denir.

Ve yine tağlîb kabîlinden olarak bir tâifenin meb‘uslarına “Siz şöyle yaptınız böyle yaptınız” denir de bu hitâbdan o tâifenin mecmûu kasd olunur.

Üçüncüsü - Zarflar müsned makamında buldukları halde müsnedün-ileyh ma‘rife olursa mevcûdun vâki‘ veya kâin gibi bir fi‘l ile takdîr olunmasıdır. Mesela: “Hasan Efendi konaktadır” yahut “Ali Bey konak da değildir” konakta mevcûd değildir demek olur.

Dördüncüsü - Müsnedün-ileyhin nekre olduğu takdirde zarf olan sözler onun üzerine takdîm olunarak “var” yahut “yok” lafızlarının müsned hükmünde kalmasıdır. “Konakta bir adam vardır” yahut “Evde bir kimse yoktur” demek gibi.

Beşincisi - Edat-ı ta‘rîf ve tenkîrden ârî ism-i âmil hakkında da nekre gibi muamele olunmasıdır. Cevdet Paşa’nın:

Yok hâlimi ‘arz eylemege tâb ü tüvânım

Cevdet ser-i şûrumda bu dem derd-i sefer var³⁶

beytinde olduğu gibi.

Altıncısı - Müsnedün-ileyhin ma‘rife olduğu halde müteallikât-ı fi‘l üzerine takdîmîdir. “Filan efendi dün buraya geldi ve filan efendi bu kitâbı baña verdi” denildiği gibi ise de maksatta kasr-ı beyânı olursa o vakit te’hîr olunur. “Dün buraya filan efendi geldi ve bu kitabı baña filan efendi verdi” denir.

Yedincisi - Müsnedün-ileyhin ma‘rife olmadığı halde daima müteallikât-ı fi‘lden sonra gelmesidir. Nitekim “Dün buraya bir efendi geldi” “Bu kitabı baña bir efendi verdi” denir.

³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 105-106.

BÂB-I SALİS MÜTEMMİMÂT-I CÜMLE

78 – Kelâmda takdîr çok kayd olundukça fâide o kadar tamam olacağından lüzûmu halinde kelâm-ı hâl ve temyîz ile kaydolunduğu gibi fi'ller dahi müteallikâtıyla takyîd olunur. Binâen aleyh bu bâb da üç şeyden yani “hâl, temyîz, müteallikât-ı fi'1” denilen şeylerden bahsolunacak üç fasıl üzerine tahrîr olundu.

HÂL

79 – Hâl fi'1 ve mufâile nisbetle üç sûrette îrâd olunur.

Birincisi: Hâl fâilin hey'etini mübeyyin olmaktır. “Fılan yağmurdan ıslanmış olduğu halde geldi.” demek gibi ki bunda da üç şık vardır;

Şikk-ı evvel: Fâilin hey'etini mübeyyin olan hâlin Türkçe hâl terkîbî sîgasıyla veya edatla edasıdır “Fılan yağmurdan ıslanarak geldi” ve “Henüz vakt-i muayyen gelmemiş iken geldi” gibi ki şâirin:

Gül çâk-ı girfbân iderek düşdi zemîne

Ey bülbül-i şûrîde saña ağlama kaldı

beytiyle Nazîm'in:

Ehl-i muhabbet eylemez pest ü bülende i'tibâr

‘Aşka düşen gedâ olur Şâh-ı Felek-Cenâb iken

beyti de bu kabîldendir.

Şikk-ı sâni: Bir ism-i Arabî'nin âhirine tenvîn-i meftûh ilavesiyle hâl terkîbi makamında isti'mâlîdir “Fılan zât mahzûnen geldi ve mahzûnen gitti” gibi.

Şikk-ı sâlis: Türkçe fi‘l-i iltizâmî müfred gaibinin mükerrer olarak isti‘mâliyle hâl terkîbi ma‘nâsını verdirmektir “Filan zât güle güle geldi ağlaya ağlaya gitti” gibi ki şu:

Ağlaya ağlaya geldim bu denî dünyaya
‘Ahdım olsun gülerek ben gideyim ‘uqbâya

beyti de bu kabîlendendir.

İkincisi: Hâl mef‘ûlün hey’etini mübeyyin olmaktır. “Ben onu sarhoş olduğu halde gördüm” gibi ki bunda da üç şık vardır.

Şikk-ı evvel: Mef‘ûlün hey’etini mübeyyin olan hâlin Türkçe hâl terkîbi sîgasıyla edâsıdır “Filan efendi sevinerek geldi” gibi.

Şikk-ı sâni: Mef‘ûlün hey’etini mübeyyin olan hâlin bir ism-i Arabî âhîrine tenvîn-i meftûha ilavesiyle îrâdîdir. “Filan efendi alacağını nakden aldı” gibi.

Şikk-ı sâlis: Bazı münâsib kelimelerin mükerrer îrâdıyla hâl terkîbi ma‘nâsını verdirmektir “Bu kitabı cüz’ cüz’ bastıracağım” denildiği gibi.

Üçüncüsü: Hâl-i fi‘lin hâlet-i sudûr ve taallukunu mübeyyin olmaktır ki edatla ve sîla ile eda olunur “Saat beşte iken vapur kalktı” ve “Saat beşe gelmemiş olduğu halde vapuru kaldırdılar” kelâmlarında olduğu gibi.

80 – Hâle müteallik daha bir takım ahvâl-i mühimme vardır ki Hâce-i edebimiz devletlü Cevdet Paşa Hazretlerinin Belâgat-i Osmâniyyesinde muharrer olduğundan teksîr-i fevâid zımında aynen âtîye derc ettik.

Faide 1: Hâlin vukû‘u çendân me‘mûl değil ise “hâlde” ta‘bîri yerine “takdirde” sözü isti‘mâl olunur. Nitekim: “Filan zât borcunu vermediği takdirde ben

öderim” denilir ki borcunu vermemesi me’mûl değil ise de Şâyed vermez ise ben veririm demek olur.

Faide 2: Sıfat gibi hâl dahi bazen sebabî olur. Nitekim: “Filan zât ayakları dolaşarak geldi” denir.

Faide 3: Zi-l-hâle nisbetle hâl-i mevsûfa nisbetle sıfat gibi olup ancak zi-l-hâlin fi’le mübâşeretinde hâl ile ittisâfı kasd olunur. Ve bu cihetle fi’lin vukûunu beyân ederek o fi’lin kaydı demek olur. Sıfattan maksad ile mevsûfun fi’le mübâşeret ve adem-i mübâşeretinden kat’-ı nazarla vasfın ona sübûtudur. Binâen aleyh beyinlerinde fark-ı küllî olduğundan buralarına dikkat lazımdır.

Faide 4: Hâl ile sıfat kelâmında müsnede benzerler ancak bunların nisbetleri maksûdun-bi’t-teb’ olmakla gerek hâl gerek sıfatın nisbetleri birer nisbet-i takyîddir. Müsnedin müsnedün-ileyhe olan nisbeti ise maksûdun-bi-z-zâttır onun için isnâd denilmiştir. Binâen aleyh bu husûsta dikkat lazımdır.

BÂB-I SANİ TEMYİZ

81 – Temyîz kelâmında bir kayd-ı mahsûstan ibarettir ki esâsen üç sûretle eda olunur.

Birincisi – Isnâdın kaydı olmak üzere îrâdîdir ki bununda iki şikkı vardır:

Şikk-ı evvel: Türkçe edât-ı temyîz ile beyânıdır “Ben ona ma’lûmatça faikim” gibi ki Sırrî’nin:

Gerçi dünyalıkça her bir ferde fâikdir velî
Zâd-ı ‘uqbâdan tehî dest olduğunda şübhe yok

beyti de bu kabîldendir.

Şıkk-ı sâni. Bir ismi tenvîn-i meftûha ilavesiyle temyîz yapmaktır. "Ben ona ilmen fâikim" gibi.

İkincisi – Bir nisbet-i takyîdiyyenin kaydı olmasıdır ki bunda da iki şıkk vardır:

Şıkk-ı evvel: Türkçe edat-ı temyîz isti'mâlidir. "Benim ona ma'lûmatça tefevvukum müsellemler-i âlemdir" gibi.

Şıkk-ı sâni: Bir ism-i Arabiye tenvîn-i meftûha ilâvesiyle yine bu makamda isti'mâlidir. "Benim ona ilmen tefevvukum müsellemler-i âlemdir" demek gibi.

Üçüncüsü – Cümlelerin sîga-i sıla ile temyîz makamında îrâd olunmasıdır ki bunlar Cevdet Paşa Hazretlerinin Kavâid-i Osmâniyesiyle Külliyyât-ı Kavâid-i Osmâniye nâm eser-i Âcizî'nin Nahiv kitabında ber-tafsîl-i beyân olunduğundan burada tekrar olunmayarak yalnız "Ben sana muhlis olduğum cihetle böyle nasîhat ediyorum" ve "Size emniyetinin ber-kemâl olması hasebiyle bu işe ta'yîn ediyor" ve "Bu kadar sâdik olduğuna göre gördüğü mükâfât azdır" misâllerini îrâd ile iktifâ kılındı.

MÜTEALLİKÂT-I Fİ'L

82 – Müteallikât-ı fi'l fâiller ile mef'ûllerden ibâret olduğundan burada onların terk ve zikirleriyle takdîm ve te'hîrleri ahvâlini tedkîk edeceğiz:

83 – **Mef'ûllerin terk ve zikri:** Mef'ûller, sarîh ve gayr-i sarîh olarak iki sûrette vâki' olup bunlardan:

Mef'ûlün sarîhler: Arabî'de mensî ve mukadder hükmünde olarak birçok yerlerde zikrolunmaz ise de Türkî'de en mühim olan ahvâlî ber vech-i âtî dört yerde vâki' olur.

Birincisi: Karîne-i zâhireye mebnî zikri abes görülen mef'ûlün hazfıdır. "Bağdat'ı gördün mü?" suâlinin cevabı görmüş ise "Bağdat'ı gördüm" ve görmemiş ise "Bağdat'ı görmedim" sûretlerinde iken karîne-i vâzîha cihetiyle "Bağdad'ı"

mef‘ûlün sarîhini zikretmek abes olacağından terk ile yalnız “gördüm” yahut “görmedim” denildiği gibi.

İkincisi: İbhâmdan sonra beyân için terk olunur.

“Ben emrettim o yazdı” gibi ki ibhâmı yazdı beyânı ta‘kîb ettiğinden “Ben yazmayı emrettim” denilmeyip “yazmayı” mef‘ûlü hazfolunmuştur.

İşbu sûretle olan hazf meselesi ekseriyâ fi‘l-i meşîette vâki‘ olup “istesem yapardım” denilir ki “yapmayı istesem” takdîrinde olarak “yapmayı” mef‘ûlü hazfolunur.

Üçüncüsü: İnkâr gibi bazı nikâne mebnî olursa yine hazfolunur. “Allah kahretsin” demek gibi ki burada “filanı” mef‘ûlü hazfolunmuştur.

Dördüncüsü: İstihcânı def‘ için hazfolunur. Mesela münasebetsiz bir şeyden suâl olundukta onu zikretmeyerek yalnız “görmedim” demek gibi.

84 – Mef‘ûl-ün-gayr-i sarîhlerin hazfolunmaları dahi aynı ahvâlde ve daha bazı husûsâtta terk olunur ki mevâki‘ini îcâb-ı hâl ta‘yîn edeceğinden burada yalnız birkaç misâl îrâdıyla iktifâ olundu.

Mesela: “Bağdat’a gittin mi?” suâline aynı mef‘ûlün sarîhte beyân olunan birinci şikk gibi “gittim” yahut “gitmedim” deyip “Bağdat’a” mef‘ûl-ün fîhini terk etmek ve kezâ:

“Odaya ne çok girip çıkıyorsun” cümlesinde “çıkıyorsun” fi‘linin mef‘ûl-i minhi olan “odadan” sözünün terki ve Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Var hâl-i perîşânımı ‘arz eyle o yâre

Zîrâ o tarafından ne gelür var ne gider var

beytinin nihayetindeki “giderin” mef‘ûl-i minhi olan “ o taraftan” sözünün mahzûf olması gibi.

İşbu gayr-i sarîh mef‘ûllerin hazfı lisânımızda pek çok ve hele eş‘ârımızda gayetle şâyi‘ olduğundan her bir eserde yüz bin misâl mevcûd olmakla bundan ziyâde tafsîline lüzûm görülmedi.

85 – Müfâ‘ilin takdîm ve te’hîrleri Lisân-ı Osmânînin şive-i tabîisince evvelâ mef‘ûlün sarîh ba‘dehü gayrî sarîhler sonra fâil daha sonra fi‘l zikrolunmak yani “Beni bu işe o ta‘yîn etti” sûretinde **evvelâ beni mef‘ûlün sarîhi **sâniyen** bu işe mef‘ûlün gayr-i sarîhi **sâlisen** o fâili **râbian** etti. Fi‘li zikrolunmak umûr-ı tabîyyeden olduğu halde îcâb-ı hâle göre bunlar yekdiğerlerine takdîm olunur ki en mühim cihetleri ber vech-i âtî beyân olunan beş sûrettir.**

Birincisi: Fâilin zikri bi’n-nisbe ehemmi olduğu halde onun mef‘ûlâta takdîm olunmasıdır. Mesela:

“Şevket-meâb Efendimiz, Gazi Paşa’ya bir seyf ihsân buyurdular” cümlesinde fâil olan “Şevket-meab Efendimiz”in takdîmi gibi.

İkincisi: Fi‘lin zikri ehemmi ise müfâ‘ile takdîm olunmasıdır ki bu husus müsnedin takdimi demek olduğundan ve ikinci bâbın birinci faslında tafsilatı sebk ettiğinden burada tekrarına hacet yoktur.

Üçüncüsü: Kasr için mef‘ûlün sarîh te’hîr olup gayr-i sarîhin takdîmidir “Ben sana bunu verdim” demek gibi ki “Sana verdiğim ancak budur” ma‘nâsını işrâb eder. Çünkü böyle takdîm ve te’hîr ile beyân olunmayıp da tertîb üzere “Bunu sana ben verdim” veyahut yalnız fâilin takdîmiyle “Ben bunu sana verdim” denilmiş olsa ma‘nâ başka olup kasr müstefâd olmaz.

Dördüncüsü: Mef‘ûl-i sarîhde mef‘ûl-i gayr-i sarîhe ait bir nisbet bulunursa sarîh te’hîr olup gayr-i sarîh takdîm olunur ki Arabî’de bu nisbeti zamîr-i

muttasılların ircâ'iyile îfâ ettikleri gibi Türkçe de dahi sıralar ve izâfetlerle beyân ederler. “Filana işlemediği cürmü azv etmişler” ve “Filana kabahatinin afv olduğunu tebşîr ettiler” cümlelerinde olduğu gibi.

Beşincisi: Vezin ve kafiye gibi zarûret-i şîirden dolayı takdîm ve te'hîr vaki' olmasıdır. Asım Çelebî'nin:

Pîrlikde âteş faqrîñ olur te'sîri saht

Gör çenâr-ı köhneniñ hâlin nîce sûzân olur

beytinde olduğu gibi.

86 - Eczâ-yı kelâmın buraya kadar beyân olunan takdîm ü te'hîrlerinden başka olarak iki nev'i takdîm ve te'hîr-i ahvâli vardır ki bu bâbın ikmâli için buraya derc eyledik.

Nev'î evvel: Elfâzın maânî üzerine delâletine mahsûs olup mukaddimin te'hîri veya muahharın takdimiyle ma'nânın tagayyür etmeyip bil-akis kuvvet bulunmasıdır ki bu da iki türlüdür, yani birisi takdîminde belâgat bulunan diğeri te'hîri eblağ olandır.

Takdîmde belâgat: Esâsen üç sûretledir.

Birincisi: Cihet-i ihtisâs kasdıyla haberin mübtedâ üzerine takaddümüdür. Ve buna “mukaddem-i haber, muahhar-ı mübtedâ” denir ki Hazret-i Fahr-i Kâinât-ı Aleyhi's-selavât-ı ve's-selâm efendimiz bu kabîlden oldukları için şuarâ bu bâb da pek çok mazmûnlar îrâd etmişlerdir ez-cümle:

Ḥaberden şoñra gelmiş mübtedâsıñ yâ Resûlallah

mısra'ı pek meşhûrdur. Her ne ise böyle mübtedânın te'hîr ve haberin takdîminde Nef'î merhûm ziyâde-i ihtisâs için:

Ne mümkündür ŧenâñi i'tikâdımca edâ itmek
Eğer derc eylesem bir nükte de biñ ma'nâ-i mülhem

beytini îrâd etmiştir ki bu takdîm ve te'hîri yapmamış yani haberi mukaddem îrâd etmeyip de ŧu:

Edâ itmek ne mümkündür ŧenâñi i'tikâdımca
Eger derc eylesem bir nüktede biñ ma'nâ-i mülhem

tarzında inŧâd etmiş olsaydı mezkûr ziyâde-i ihtisâs kuvveti zâyî' olurdu.

İkincisi: İsbât sadedinde tarafın âmili üzerine takdîmidir. "Ahmed Efendi'de para var para" denilmiş olsaydı bu derece isbât zâhir olmazdı.

Üçüncüsü: İhtisâs beyânı için âmilin zarfı üzerine takdîmidir "Kusûr mektepte değil" denildikte kusûrun yalnız mektepte nefyine tahsîs olunuyor halbuki "Mektepte kusûr yok" denilse mâ-rûz-zikr cihet-i ihtisâs gaib olur.

Te'hirde Belâgat: Kavâid-i Türkiyye üzere terkîblerde muzâfın muzâfun-ileyhe ve fi'lin mufâiline takdîmiyle vaki' olur ki eŧ'âr da emsâlî pek çoktur ez-cümle Fuzûlî'nin:

Budur farkı gönül maḥşer gününüñ rûz-i hicrândan
Kim ol cânıñ virir cisme bu cismi ayırır cândan

beytinde "farkı" muzâfı (maḥşer gününün) muzâfun-ileyhine ve kezâ "ider ayırır" ef'âl "cisme" ve "cândan" mef'ûllerine takdîm olunmuştur.

Nev'-i sâni: İcâb-ı hâle göre zikrin derece-i takaddüme mahsûs olanıdır ki mukaddem te'hîr olursa yine ma'nâ bozulmaz fakat letâfet zâil olur. İşte bu hususta

ekseriyâ “sebebin müsebbibe(1), ekserin akla(2), efdalin mefdûle(3), müsebbibin sebebe(4), ekallin eksere(5), mefdûlün efdale(6)” takdimiyle olur ki misâlleri üzerlerine vaz‘ olunan rakamlar sırasıyla âtîye yazıldı.

(1)

Mehd içinde eşk-i miñnetle açılmış gözlerim
Görmedim hîçbir güzel gün ağlamazda neylerim

Hâlet-i nez‘e gelürsem belki hunde eylerim
Şağ iken evrâd-ı rif‘atdır bu beyti söylerim

Ben toğarken ağladım mevtimde yârân ağlasun
Cân virirken gözlerimden eşk-i şâdî çağlasun

(2)

Câhilin fañri cem‘i mâl iledir
‘Ârifîñ ‘izzeti kemâl iledir

‘Aşk u şevk ehli vecd ü hâl ister
Ne kemâl ister ve ne mâl ister

(3)

Ey veliyyün-ni‘amım şân-ı şefâ‘atger için
Ya‘ni sultân-i rusûl Hazret-i Peygamber için

Pâre-i kebed ve ciger-gûşe-i şâh-ı kevneyn
Câm-ı nû-şân-ı şehâdet ol iki server için

(4)

Sedd edelden muhtesib mey-hâne bâbın rindlere
Câm gam taldı gönül kanıyla mey oldu baña

(5)

Halk olmak için nev'-i beşer Hâzret-i Âdem yaratıldı
Ya Ahmed için nev'-i beşer hem de bu 'âlem yaratıldı

(6)

Hadîkatü's-süedâ'dan:

Ümmehât-ı şabâyi' cehâr-ı erkân. Ve âbâ-i bedâyi'-i nüh gerdân. Ol tıfl-ı zül-kefeliñ ilah" ibaresi gibi ki bu ibarede ümmehât'ın âbâ' üzerine zikren sebk etmesi mefdûlün efdal üzerine takdîmi demek olup sevâbık-ı kelâma cihet-i mülâyemeti ve tahkiye kılınan emr-i tevellüdce der-kâr olan derece-i fazl u taalluku o vecihle tezkârını iktizâ ettirmiştir ki "Anasız babasız kalmış zavallı öksüz" ta'biri de bu kabîldendir.

BÂB-I RABİ' İSNÂD-I HABERÎ

87 – İsnâd-ı haberî: Bir kelimenin ahar bir kelimeye kavâid-i mevzû'a ile rabtından hâsıl olan terkîb-i tâm da ol bir kelimenin diğeri için ve kezâ bir cümlelerin ahar bir cümleye irtibâtından mütehasıl kelâmda ol bir cümlelerin ahar cümleye mefhûmunu sâbit veya meslûb edecek sûrette bir hükmü müfîd olan isnâddan ibârettir.

1 – Ahmed evdedir.

2 – Hasan evde değildir

cümleleriyle:

3 – Ahmed evde oturmuş dersine çalışıyor

4 – Hasan eve gelmemiş nerede olduğu bilinmiyor

kelâmlarındaki isnâdlar gibi ki bu bâb da keyfiyyet isnâdla haberin sûret-i kâsî ve nev'ini tedkîk lazım geldiğinden ber vech-i âtî üç fasl-ı mahsûs üzerine tahrîr olundu.

FASL-I EVVEL KEYFİYET-İ İSNÂD

88 – Kelâmın rükn-i ma'nevîsi olan ya hakîki veyahut mecâzî olur.

89 – **İsnâd-ı hakîkî:** Müsnedi doğrudan doğruya müsnedin ileyhine isnâd etmektir.”Bu kasrı filan nakkaş boyadı”. “Ahmed Efendi hânesindedir” gibi ki Bâkî merhûmun şu:

Şâd oluñ kim padişâh-ı dâd-güsterdir gelen
Hüsrev-i ‘âdil şehin-şâh-ı muzafferdir gelen

beytinde “gelen” fi’llerinin isnâdı hakîki olduğu gibi.

90 – **İsnâd-ı mecâzî:** Müsnedi müsnedün-ileyhinin gariyyesine³⁷ yani hakikate isnâddan çevirecek karîne-i akliyye veya âdiye veya lafziyenin vücûduna i’timaden müsnedün-ileyhin melâbisine yani keyfiyyet-i fâile isnâd olunacağı yerde mef’ûle veya zaman ve mekâna veya başka bir sebebe etmeye denir. Mesela: “Gül Câmî’ini Hasan Paşa yaptı” demek gibi ki câmî’i yapan amele ve yaptıran Hasan Paşa olduğu halde yapmak isnâdı asıl müsnedün-ileyhe değil karîne-i âdiye ile müsnedün-ileyhin melâbisine isnâd olduğundan işte şu cümledeki isnâd isnâd-ı mecâzîdir. Nâbî’nin:

Elif imdâd idüb Allah lafzında didi târîh
Bu ‘âli câyı yaptı hasbete’l-lillah ‘Ali Paşa

³⁷ Kelime gariyye şeklinde yazılmış ama gayrisine şeklinde olması gerekir. Dizgide yanlışlık olduğu kanaatindeyiz.

beytinde olan isnâd dahi aynı öteki gibi isnâd-ı mecâzîdir. Ve bu bâbda pek çok misâller vardır güzelce tatbîk olunmalıdır.

91 – İşbu isnâd-ı mecâzî başında Kütüb-i Edebiyye-i Arabiyye mutavvelâtında arîz ve amîk münâkaşât mevcûd olup kimisi vücûdunu inkâr, kimisi tasdîk eylemiş ve birçok mutavassıtlar araya girip işi hâll ü fasla çalışmış olduklarından ve mesele bir dereceye kadar mühim olduğundan biz de en mühim münakaşayı hülâsa vecihle buraya derc eyledik. Şöyle ki:

İmâm Sakkâkî Hazretleri isnâd-ı mecâzi denilen şey yoktur şunun bunun isnâd-ı mecâzi dedikleri madde istiâre kabîlindedir diye büyük bir iddiada bulunmuş ise de Seyyid Cürçânî ile Hazret-i Saâdettin rahimehümüllah ve bunlar derecesinde bulunan bazı kibar-ı eimme Sakkâkî'ye pek güzel ve pek ma'kûl cevaplar vererek isnâd-ı mecâzîyi ve bi-eyyi-hâl böyle bir isnâdın lüzûm-ı vücûdunu isbât etmiş ve onlardan sonra da cumhûr-i ulema bu mesleğe sâlik bulunmuştur.

Biz de umûma ittiba' ile isnâd-ı mecâziyi o sûretle kabûl etmeye mecbûr olduğumuzdan şu mecbûriyeti ve bu mebhasdeki mecâziyet elfâza ait olmayıp keyfiyyet-i isnâd, müteallik olduğunu ve elfâza ait mecâzların âtîde beyân ilminde tafsîl olunacağını ihtâra lüzûm gördük.

FASL-I SANİ

KASD-I HABER

92 – Bir şeyi ihbâr edecek olan zâtın maksadı iki sûretten hâlî olamaz yani: Ya muhâtabınca meçhûl olan bir hükmü ihbâr etmek yahut muhâtabınca ma'lûm olan bir hükme kendisinin de vâkîf olduğunu anlatmaktır ki muhâtabınca meçhûl olan hükmü ihbâr etmesine “fâide-i haber” ve muhâtabınca ma'lûm olan hükme kendisinde vâkîf olduğunu bildirmeye “lazım-ı fâide-i haber” denir.

Mesela: Hoca'nın mektepte olup olmadığını bilmeyen bir şâkirde hitâben "Hoca Efendi mekteptedir" yahut "Hoca Efendi mektepte değildir" demek fâide-i haber ve servetini bildiği bir zâta "Siz zenginsiniz" demek "Senin zengin olduğunu bilirim" ma'nâsına olduğundan bu lazım-ı fâide-i haber nev'indedir.

93 – Haberlerin hükmü muhâtabca gerek ma'lûm olsun gerek meçhûl olsun o haberlerde fâide-i haber bulunur. Lâkin haberin hükmü muhâtabca ma'lûm olmadıkça lazım-ı fâide-i haber bulunamaz. Binâen aleyh fâide-i haberle lazım-ı fâide-i haber beyninde umûm ve husûs mutlak vardır yani her lazım-ı fâide-i haberde fâide-i haberi bulunur fakat her haberde lazım-ı fâide-i haber bulunmaz. Bunun için lazım-ı fâide-i haberi hâvî olan isnâd-ı haberîler umûmî ve yalnız fâide-i haberi hâvî olanlar husûsîdir.

FASL-I SALİS

ENVÂ'-İ AHBÂR

94 – Söz nâkıs olursa ifade kâsır olacağından ve ziyâde olursa gülde haşv ve lağv bulunacağından bir haberin hükmünü veyahut lazımını ihbâr edecek olan zât herhalde muhâtabın haline riâyet edip sözü ona göre edâ etmesi lazım gelir ki bu dahi üç vecihten hâlî olamaz.

Vech-i evvel: Muhâtabın hali-y-yü-z-zihn bulunması yani îrâd olunacak habere müteallik bir şeye evelce vâkıf olmadığından tereddüd ve inkâr göstermemesidir ki bu halde îrâd olunacak kelâmı kayd u te'kîde hacet olmayıp ıtlâk üzere edâ etmek lazım gelir ve bu gibi haberlere "ibtidâî" tesmiye olunur.

"Fılan şey böyledir" yahut "O iş öyle değildir" ve kezâ hocanın mektepte olup olmadığını bilmeyen bir şâkirde "Hoca Efendi mekteptedir" yahut "Hoca Efendi mektepte değildir" demek gibi.

Vech-i sâni: Muhâtabın hükm-i haberde tereddüd izhâr eylesidir ki bu surette de kelâmın ıtlâk üzere edâsı lazım gelirse de te'kîdi müstahsen olur ve bu nev' haberlere "talebî" denir. Filan şey böyle midir" suâlini îrâd eden bir kimse mütereddid demek olduğu cihetle ona "öyledir" yahut "öyle değildir" demek câiz olabilirse de tereddüdünü bir derece def' etmek için "evet öyledir" yahut "ne şüphe öyledir" yahut "hayır öyle değildir" yahut "yanlış; öyle değildir" demek daha müstahsen olur. Belîğ'in:

Ân mıdır şu'le viren 'ârız-ı pâkinde didim
Didi ol muğ-beçe-i bâde-fürûş ân-deryâ

beytindeki "ânderyâ" cevabı da bu kabîldendir.

Vech-i sâlis: Muhâtabın hükm-i haberi inkâr eylesidir ki bu halde kelâmı te'kîd ile îrâd eylemek vâcib olur ve bu gibi haberlere "inkârî" denir ve bu inkârî de iki türlü olur.

Birincisi: Muhâtabın inkârda ısrâr etmemesidir ki bunda âdî elfâz-ı te'kîdiyye îrâdı kâfîdir. Mesela: "Doğru söyle birâderim geldi mi " suâline "Sahîhan birâderiniz geldi" demek gibi ki Arabî'den:

Yeğûlüne zıkrü'l-mer'i Yahyâ binelihi
Ve leyse lehü zıkrün izâ lemyekün neslü
Feğultü lehüm neslî bedâi'ü hikmetî
Feme-y- yuslihi neslü feinnâ bihâ neslü

Kıt'a-i hükmiyyesinde cevâbın "feinnâ bihâ" ile te'kîdi bu kabîldendir.

İkincisi: Muhâtabın inkârda ısrâr etmesidir ki bu bâbda kasem ile te'kîd lazım gelir ve bu nev'i haberlere "ısrârî" denir. "İnanmam birâderim gelmemiştir" sözüne karşı "Vallahi birâderiniz geldi" demek gibi ki İzzet Molla'nın:

Vallahi çürük âharı billahi çürükdür
 Âl diñler iseñ işte sözüñ şâğını benden

beyti de bu kabîldendir.

95 – Faide: Te’kîd denilen şey edevât ve elfâz ile edâ olunur ki burada münâsebet-i mahsûsası olduğundan en mühimlerini ber vech-i âtî beş sûretle beyân eyledik:

Birincisi: (dır) edat-ı haberinin te’kîd ifâde eylesidir ki bunda da dört vecih vardır.

Vech-i evvel: Mâzî-i naklî gaib sûretinin âhirine (dır) ilavesinde te’kîd ma’nâsının zuhûrudur “Fılan zât gelmiştir” denildikte “Elbette gelmiş olmak gerektir” ma’nâsının zuhûru gibi.

Vech-i sâni: Fi’l-i müstakbelin gaib sûretinin âhirine kezâ (dır) ilavesiyle te’kîd ma’nâsının zuhûrudur “gelecek” yerine “gelecektir” denildikte “be-heme-hâl gelir” ma’nâsının zuhûru gibi.

Vech-i sâlis: Fi’l-i vücûbînin gaib sûretinin âhirine kezâ (dır) edatının ilavesinde yine ma’nâ-yı te’kîdin zuhûrudur “gelmeli” yerine “gelmelidir” denildikte “elbette gelmesi lazımdır” demek olduğu gibi.

Vech-i rabi’: Ekseriya müsned olan (var, yok) lafızlarına yine (dır) ilavesinde ma’nâ-yı te’kîdin zuhûrudur (bu evde düğün vardır) gibi ki bunun emsâli pek çoktur.

İkincisi: (â) ve (yâ) harflerinin kelâmın âhirine iltihâkında te’kîd ma’nâsının zuhûrudur. “O senin dostundur â” ve “seni haylice üzdü yâ” gibi.

Üçüncüsü: Edat-ı tenbihin kelâmı müekked olmasıdır. “İşte sözün doğrusu budur” gibi ki bâlâda muharrer İzzet Molla beytinin mısra‘ı sânisî bu kabîldendir.

Dördüncüsü: Cümle-i haberiyyenin tekrar ile kelâmı te’kîd etmektir “Hakkınız var, hakkınız var” gibi ki şâirin:

Keşti-i ümîdimi sâhil-res-i kâm itmeyen
Rûzgâr eksiklidir rûzgâr eksikliği

beyti de bu kabîldendir ve bu gibi yerlerde edat-ı haber yerinde zikrolunup diğerinden hazfolunmak usûldendir. beyt-i mezkûrde olduğu gibi.

Beşinci: Elfâz-ı te’kîdiyyeden olan “elbette, şüphesiz, bî-şüphe, mutlaka, muhakkak, tahkikan, tahkîk, ale-t-tahkîk, hakîkat, hakîkaten, sahîh, sahîhan, doğrusu” ve emsâli sözler ile kasemlerin ve nefy-i müekked olan “asla, kat‘â” lafızlarının ilâvesiyle te’kîd etmektir:

Elbette bu hâlimden o yâriñ haberi var

mısra‘ı meşhûruyla:

Bir gün elbette yâd idersîñ ‘âşık-ı dîrîneyi
Çok arar bulmazsîñ ey âşûb-ı devrân bilmiş ol

beytinde “elbette, elbet” ile te’kîd olunduğu gibi:

96 – Faide 2: Bâlâdaki doksan dördüncü maddede mezkûr olan vücûh-ı selâse üzerine îrâd-ı kelâm etmek muktezâ-yı zâhire muvâfık olup ancak birçok yerlerde zâhirin muktezâsı terk olunarak iktizâ-yı hâle tevfiķan îrâd olunur ki burada onları ber vech-i âtî ta‘dâd ve beyân eyledik:

Birincisi: Muhâtab mütereddîd değil iken mütereddîd hükmünde tutularak haberin te'kid ile edâ olunmasıdır. Mesela: “O hâin herifin ismini anma. Menhûs sahîhan müstehak ukûbettir” demek gibi ki birinci cümle ile onun fenâlığına hükümlendiğundan muhâtab-ı mütereddîd gibi farz olunarak ikinci cümle ile cezâyâ olan istihkâkı te'kid olunmuştur ki bu kelâm-ı muktezâ-yı zâhire değil iktizâ-yı hâle tevfiik olunmuştur.

İkincisi: Münkir olmayan muhâtabda emmâre-i inkâr hiss olunmakla münkir hükmünde tutularak kelâmın müekked olarak îrâd olunmasıdır. Mesela: İnkârı kâbil olmayan mevî asla düşünmeyen bir adama “elbette ölüm vardır” demek gibi.

Üçüncüsü: Münkiri gayr-i münkir, âlimi câhil menzilesinde tutmaktır. Mesela: Münkire karşı sıhhati zâhir olan bir şey için “Bu iş böyledir” ve ne olduğunu bildiği bir şeyi suâl eden zâta, mesela elindeki kitabı görüp dururken (O nedir) diye suâl eyleyen bir adama “kitaptır” demek gibi.

97 – Faide 3: Bu maddeye ait olmak üzere Saîd Paşa'nın Mizânü'l-Edeb'inde görülen fikârat-ı âtiyye hayli fevâidi mûcib olduklarından ikmâl-i fâide zımında buraya aynen derc olundu şöyle ki: Hulûsa müteallik mektuplarda isti'mâl olunan ((hakikaten) zât-ı âlîlerine hulûsum bir derecededir ki (asla ve kat'â) zevâl ve tagayyür kabûl etmez) gibi ibâreler şâirlerin kullandıkları elfâz-ı lâubâliyâne nev'inden ve mükâtebece muktezâ-yı hâle tatbîk olunamayacak sözlerdendir. Zira: Böyle ibareleri hâvî mektubu yazan bir şahsın mürselün ileyh ile beyinlerinde – tarafeynce musaddak- bir münâsebet-i hâlisâne var ise te'kîdi şâmil olan o gibi sözler ciddiyâtından addolunamaz. Eğer beyinlerinde o münâsebet yok ise öyle ibareler ekâzib-i münşiyânedan ma'dûd olur. Lâkin ahabbın birisi diğerinden münâsebet-i hâlisâneye mugayir bir hâl hissedip de tahrîren başka türlü muamele ile ihtisâs veya muaheze sûreti gösterse o misillü ibâreler münâsebeti kâbil ve muktezâ-yı hâle muvâfîk addolunur.

Mesâlihce de muhâbere böyledir. Mesela bir kazâ kaymakamı âmiri bulunan bir sancak mutasarrıfının verdiği bir emr-i kanûnîyi ma'zeret-i makbûleye müstenid

olmaksızın icrâ etmediği için o mutasarrıf merci'ine mürâcaat gösterip de “Şu maddeye dair filan kazâ kaymakamı Filan Bey, tarafımızdan verilen emri ma‘zeret-i makbûle göstermeksizin mevki‘-i icrâyaya koymadığından muhâkeme altına alınmasını istîzân ederim” diyecek yerde (tarafımızdan kânûn dairesinde emr verilmiş iken “hiçbir türlü” ma‘zeret-i makbûle “ve meşrûaya” müstenid ve “mebnî” olmaksızın “sahîhan” hakikaten muhâlefet-i “tâmmе” ibrâz ile emr-i kânûniyi mevki‘i icrâyaya vaz‘ etmediğinden muhâkeme altına alınmasını “lüzûm-ı kat‘i ve kavî üzerine” istîzân ederim) gibi elfâz-ı ciddiye ve müekkele yazılması hem muktezâ-yı hâle mugâyir hem de şübheyi dâî‘ olur. Binâen aleyh mükâtebâta bu gibi şeylere dikkat lazımdır.

BÂB-I HAMİS

İNŞÂ’

98 – Kelâmda bir nisbet-i hâriciyye bulunmaz yani sıdk u kizbe delâlet etmeyip de nisbet kendi nefsiyle kâim olursa ol kelâma “inşâ” denildiğini bâlâda mahal-i mahsûsunda beyân etmiş ve “o kezbân”. “sokağa çıkma” gibi sözlerin inşâ’ olduklarını der-miyân eylemiş idik. Arabî’den Kaside-i bür’e’nin:

Yâ Rabbi vec‘al recâî ğayru mün‘akisi
Ledeyke vec‘al hisâbî ğayru münharimi

beytiyle Farisî’den Hakim Senâî’nin:

Ya birev hem çûn zenân rengi vü bûî pîş-ğîr
Ya çü merdân ender âv gûy der meydan fiken

beytini ve Türkî’den Nâbî’nin:

Zâhir ve bâtına bak hây ile hûyu seyr it
Vaḥdet ü keşreti gör rûy ile mûyî seyr it

Noğtadan dâireniñ gerdişin ît istişhâd
Toğmunuñ za‘fını gör cürm-i gedûyı seyr it

Mâverâ-yı felege eyle güzêrâ-yı Nâbî
Hum-ı çevgâni irâdetdeki kûyı seyr it

kıt‘asının tamamen inşâ kabîlinden olduğunu da misâl olarak burada isbat eyledik.

99 – İnşâ: Ya bir şeyin husûlünü istid‘â için veyahud bir talebe taalluk etmeyerek mevcûd olmayan bir ma‘nâ-yı îkâ‘ için olur ki bunun evvelkisine “talebî” ikincisine “gayr-i talebî” denir. Arabî’den Necmeddin-i Kübrâ Hazretlerinin:

Ente’l-lezî ve ledetke ümmüke bâkiyen
Ve-n-nâsü havleke yazhakûne sürûrâ

Fahrüş alâ ‘amelin tekûne izâ yekvâ
Fî yevmi mevtike zâhikan mesrûrâ

kıt‘asıyla Türkî’den bunun tercümesi olan:

Yâdıñda mı tođduđuñ zamanlar
Sen ağlar idiñ gülerdi ‘âlem
Bir öyle ‘ömür geçir ki olsun
Mevtiñ saña hânde halka mâtem

kıt‘ası inşâ’i talebî nev‘inden ve Arabî’den Tuğrâî’ nin Lamiyet’ül-acem kasidesinde:

U‘allilü-n-nefse bil’âmâl erqabuhe
Mâ-ezbeqa’l-umrâ levlâ füşhate’l-emel

beytiyle Türkî’den Cevdet Paşa’nın:

Câm-ı iqbâli felek şimdi raķibe şunsun
Dil-i nâ-kâmede nevbet gelür İnşâallah

beyti inşâ talebi kabîlindedir ki bunları bi'l-etraf ta'rif için bu bâbı iki fasıl üzerine binâ eyledik.

FASL-I EVVEL

İNŞÂ-İ TALEBÎ

100 – İnşâ-i talebî “temennî, istifhâm, emr, nehy, nidâ” denilen beş şeyden ibârettir ki ber vech-i âtî ta'rif olunmuştur.

101 – **Temennî:** Bir şeyin husûlü gerek mümkün gerek mümteni' olsun umûmiyetle ol şeyin husûlünü arzu etmeye denir. Ama husûlü muhakkak ve mevsûk olmayan emr-i mergûbe müterakkib ve muntazır olmaya “tereccî” tesmiye olunur ki bu halde inşâ-i talebî dairesinde çıkıp gayr-i talebî yani îkâ'ı haline girdiğinden işbu tereccî maddesi bi-t-tab' fasl-ı âtî'de beyân olundu.

Lisân-ı Osmânî'de temennî için “kâşkî, bâri, tek” gibi edatlarla fi'l-i iltizâmînin rivâyet ve hikâye sîgaları ve fi'l-i iltizâmî-i şartî sîgası isti'mâl olunur ki Mizânü'l-Belâga'da muharrer olan şu:

Tenimde rûh olaydı kâşkî keyfiyyet-i mestî
Hâberdâr olmıyaydım tâ hayât-ı müste'ârımdan

-VE-

Böyle görmekten seni ma'hrûm olaydım kâşkî
Gelmiyeydim 'âleme ma'dûm olaydım kâşkî

-VE-

Âteş-i 'aşkıñ hakîkat pek ta'hammül söz imiş
Olmıyaydım kâşkî sen bî-vefâya âşinâ

-VE-

Hâkkımdaki tegâfûlüne şabr ider idim
Ağyâra bârî itmemiş olsaydı iltifât

-VE-

Eylemez ğam-ĥânemi teşrîfe raġbet ol-perî
Bârî bir sâde selâmıyla olaydım şâd-kâm

-VE-

Nî‘met bilir idim baña her bir cefâsını
Tek etmiyeydi lütfuna aġyârı âşinâ

beytleri bunlara pek güzel birer misâldir. Arabî’den Ebu Ferâs’ın:

Feleyteke taĥlû ve’l-ĥayâtü merîraratün
Ve leyteke terzâ ve’l-enâmü ğızâb

Feleyte’l-lezî beynî ve beyneke ‘âmirün
Beynî ve beyne’l-‘âlemîne ĥarâbü

kıt‘ası dahi temenni nev‘indendir.

102 – İstifhâm: Bir şeyi öğrenmek için onu suâl etmekten ibâret bir tarîk-i inşâdır ki Arabî’den:

Hel ilâ en terâke ‘aynî sebîlü
İnne ‘ahdî binnevmi ‘ahdün ÷avîlü

beyti ve Türkî’den:

Sabâ şikenc-i ser-zülf-i yârî gördüñ mü
Ne ĥaldedir dil-i miĥnet-şi‘ârı gördüñ mü

beyti gibi.

İstifhâm zihinde bir şeyin husûlünü istemekten ibâret olduğuna göre iki sûretten hâlî olamaz yani: Ya iki şeyin beyninde bir nisbet-i tâmmeye müstenid olur yahut o nisbetten hâlî bulunur ki iki şey beyninde bir nisbet-i tâmmeye müstenid ise “tasdîkî” değil ise “tasavvurî” olur.

Tasdîkî taleb için olan istifhâmdan murâd mes'ûlün anha taalluk edecek sübût ve nefyden birisine isnâd ve ta'yinini istemektir “Yağmur yağıyor mu?” gibi. Buradaki suâlden maksad ne yağdığı değil yağmurun yağıp yağmamakta olduğu hallerden birini yani yağıyor mu yağmıyor mu olduğunu anlamaktır.

Tasavvurî taleb için olan istifhâmdan murâd mes'ûlün anha taalluk eden sübût ve nefyin ta'yîn ve isnâdı olmayıp sübût ve nefyden her birisinin iki şeyden hangisine isnâd olunacağını öğrenmektir. “Yağmur mu yağıyor kar mı?” gibi ki burada yağmak muhakkak olduğundan yağıyor mu yağmıyor mu suâl olunmayıp yağan şey yağmur mudur kar mıdır diye suâl olunuyor.

İmdi şu ta'rîfât ve emsileden anlaşılıyor ki mes'ûlün anhin bir şeyden sübût ve nefyine taalluku olmayan istifhâmlar “tasavvurî” ve mes'ûlün anhin sübût ve nefyini su'âle delâlet edenler “tasdîkî” istifhâmlardır. Bu halde:

“Filan geldi mi? Hasta iyileşti mi? Asker gitti mi?” istifhâmları tasdîkî ve:

“Şu adam kimdir? Bugün ayın kaçındır? Hasan mı geldi Hüseyin mi geldi?” istifhâmları dahi tasavvurîdir.

Lisân-ı Osmânî'de (mi) edatıyla “ne, kim, kaç, kaçan, hangi, hani” lafızları istifhâma delalet ettiklerinden her birini ber vech-i âtî ta'rîf eyledik.

Mi – Arabî'nin hemze-i istifhâmı gibi harf olup mezkûr hemze misillû her şeyde ve bilhassa ef'âlde ve bazen Arabî'nin (hel) lafzı makamında isti'mâl olunur ki sûret-i isti'mâliyle verdiği ma'nâlar ber vech-i âtî sekiz sûretle ta'rîf olundu:

Birincisi: Taleb tasavvur için olursa daima mes'ûlün anha mülâsık ve mültehiik bulunur. “Filan mı geldi? Beni mi sordu.” istifhâmlarında olduğu gibi.

İkincisi: Taleb-i tasdik için yani isnâddan suâl için olursa daima müsnedlere lâhik olup fi'illerde zamîr-i fi'lîlerden sonra ve sâire de edevât-ı rabita ile edat-ı haber

ve zamâir-i nisbiyyeden evvel gelir. “Mektebe gittin mi? Filan Efendi mektepte midir? Çarşıya gidecek misin?” gibi.

Üçüncüsü: Fi‘le iltihâkı halinde eğer şibh-i fi‘lin vukû‘u ve adem-i vukû‘unda ise taleb-i tasdik için olur “Filanı gördün mü? Yazını yazdın mı?” gibi.

Dördüncüsü: Fi‘le iltihakı halinde şibh-i müsned olan asıl fi‘lin ta‘yinde ise taleb-i tasavvurî üzerine “Filanı gördün mü? Yazını yazdın mı?” gibi ki sana filanı gör, yazını yaz demiştim. Onu gördün mü yazını yazdın mı demektir.

Beşincisi: Ef‘âl-i mürekkebede maksad taleb-i tasdîki ise asıl fi‘lin âhirine ilave olunur “Filanı darb ettin mi? Filana hürmet ettin mi?” gibi ki burada maksad darb ve hürmetin vukû‘ veya adem-i vukû‘udur.

Altıncısı: Ef‘âl-i mürekkebede maksad taleb-i tasavvurî ise fi‘lin cüz’-i evveline ilave olunur “Filanı darb mı ettin. Sebb mi ettin” gibi ki burada vukû‘ ve adem-i vuku‘ matlûb olmayıp isnâdın iki şeyden hangisine olduğunu bilmektir.

Yedincisi: Mâzî-i menfiye lâhik olunca tendîm ma‘nâsının zuhûr etmesidir. “Henüz işine gitmedin mi. Hâlâ yazmadın mı” gibi.

Sekizincisi: Muzari‘ menfiye lâhik oldukça iğrâ ve arz ma‘nâlarının zuhûrudur. “Bendehanenizi teşrîf buyurmaz mısınız” gibi.

“Mi” edatının beyân olunan şu ahvâlden başka şâyân-ı tezkâr daha bir hâlî vardır ki o da hangi kelimenin âhirine lâhik olursa o kelimenin hâvî olduğu ma‘nânın vukû‘ veya adem-i vukû‘una ta‘likidir.

Yağmur mı yağıyor – suâli – Müsnedün-ileyhten

Yağmur yağdı mı - suâli - Müsnedden

Bu hattat mı yazdı – suâli - Fâilden

Bu kitabı mı begendiñ- suâli- Mef‘ûlden

Mektebe mi gidiyorsuñ-suâli- Mekândan
 Çokdan mı buradasıñız – suâli- Zamandan
 ‘Asker mi geliyor – suâli - Zevi’l-ukûlden
 Şu sürüler kıoyun mıdır- suâli- Zevi’l-ukûlün gayriden
 Şu yeşillik çayır mıdır – suâli – Nebâtattan
 Şu şey taş mıdır – suâli – Cemâdâtan
 Keyfiñ mi bozuldı – suâli – Keyfiyetten

Fıkralarında olduğu gibi.

Ne: Elfâz-ı istifhâmiyyeden olan “ne” zevi’l-ukûlün gayri olan her şeyden suâl için olup “den, dır, m, re” hurûfâtıyla “asıl, kadar” elfâzının evvellerine lâhik oldukda (ha)sı hazf olunup onlara tavsîl edilerek “neden, nedir, nem, nere, nasıl, ne kadar” sûretlerine girer ki bunlardan “neden, nedir” edatları ne gibi zevi’l-ukûlün gayrisinde ve “nem” edatı zevi’l-ukûl de ve “nasıl” sözü her ikisinde ve “ne kadar” lafzı kemmiyyet suâlinde ve “nere” dahi istifhâm-ı mekânda isti‘mâl olunur.

Ne yapıyorsun? Ne öğrendin? Neden bildin? İsmi nedir? Nerelisin? O benim nem olur? Nasılsınız? O iş nasıl oldu? Ne kadar akçe aldın? gibi.

Kim-: Kelime-i istifhâm olan bu kim lafzı zevi’l-ukulden istifhâm içindir. “Kim geldi? O kimdir? O kim oluyor?” gibi

Kaç-: Kelime-i istifhâmı dahi aded-i suâl içindir “Kaç kuruş aldın? Kaç kişi geldi?” gibi.

Hani-: Kelime-i istifhâmı adedin gayri her şeyden suâl içindir “Hani bunun sahibi? Hani o güzel zamanlar?” gibi.

Hangi-: Bir emirde müteşârik olanların ta‘yîn ve temyîzinden suâl içindir. “Bunların hangisini beğendin?” gibi.

Kaçan: Zamandan suâl için kelime-i istifhâmdır fakat Edebiyyât-ı Cedîde'den sâkıt olup bunun yerinde “ ne vakit, ne zaman” gibi şeyler müsta‘meldir eskide şu:

Sen yine eski hâr ve eski pâlân
Kaçan âdem olacaqsıñ hayvân!

beytinde olduğu gibi müsta‘mel idi.

103 – Emir ve Nehy: İsti‘lâ tarîkiyle bir işin husûlünü talep etmeye “emr” ve adem-i husûlünü talep etmeye “nehy” denir ki “Şu kitabı ver. Mektebe git” sözleri emr ve “Fena söyleme. Kalb kırma” sözleri de nehy’dir. Arabî’den Ebu’l-feth-ül-Besetî’nin:

Akıbil ‘ale-n-nefsi vestekmil fezâilühâ
Feente bi-n-nefsi lâ bi-l-cismi insânün

ve yine Arabî’den Kaside-i bür’e’nin:

Yâ nefsi lâ tegnefî min zelletin ‘azumet
İnne’l-kebâira fi’l-ğufrâni kellememi

beytinin mısra‘ı evveli ile Türkî’den:

Virmem saña çek benden eliñ ey melekü’l-mevt
Cânânıma nezreyledigim cânıma degme

beyti nehye birer misâldir.

Emir ve nehy sîgaları bazen isti‘lâ sûretinin gayriyle isti‘mâl olunur ve bu halde maânî ve ünvan tebeddül eder ki en mühimleri ber vech-i âtî beyân olunur.

Birincisi: Taleb-i isti‘lâ ile değil acz ve huzû‘ ve niyâz ve huşû‘ ile olursa ona “duâ ve niyâz” denir. Leylâ Hanım’ın:

Bir mücrim ve ‘âşî kuluñum rûy-i siyâhım
‘Afvıñla nazâr kııl bu günahkâra ilahi

beytiyle Nâbî’nin:

Gencine-i lütfuñ var iken Nâbî-i zârı
Muhtâc-ı ‘atâ-yi digerân eyleme yâ Rab

beytinde olduğu gibi.

İkincisi: Taleb-i isti‘lâ ile değil tesâvî tarîkiyle olursa ona “iltimâs” denir. Fuzûlî’nin:

Seyr kııl gör kim gülistânıñ ne âb ü tâbı var
Her taraf biñ serv-i ser-sebz ü gül ü sîr-âbı var³⁸

beytiyle şâir-i aharın:

Yazma gel her sırrı ey kilik-i debîr
İyleme ağyârı her şeyden habîr

beytinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Zikrolunan ma‘nâların gayri ma‘nâ zuhûrîdir ki bunda da esâsen beş vecih vardır:

Vech-i evvel – İbâhe için olmasıdır. Sünbülzâde Vehbî’nin:

³⁸ Akyüz, v.d., 1990:166. Bizim eserde “gül ü sîr-âbı” şeklinde yazılan kelime Fuzûlî Divanı’nda “gül-i sîrâbı” şeklinde yazılmış olup burada düzeltilmeden verildi.

Aç besmeleyle iç şûyu, Hân Ahmed'e eyle du'â
mısra'ında olduğu gibi.

Vech-i sânî – Tenbîh için olmasıdır.

İşte câmi' gel edâ kıl sen namazı dâimâ
mısra'ıyla Hâmî'nin:

Hem çıkar nakşîñ beyâza hem olur rûyuñ siyâh
İtme râzîñ kimseye i'lâm-ı mânend nigîn

beytinde olduğu gibi.

Vech-i sâlis – Tehdîd için olmasıdır.

Ey rakîb-i seg-nihâd artık hayâ itmez misiñ
Varsa haddiñ bir daha sen kûy-ı yâre var da gör

beytinde olduğu gibi.

Vech-i rabi' – Temennî için olmasıdır. Pertev Paşa merhûmun:

Ne yapsam neyle dem-sâz eylesem âh seher-hîzî
Uzandı leyle-i hasret yetiş yâ Şems-i Tebrîzî

beytinde olduğu gibi.

Vech-i hâmis – Hitâb için olmasıdır. Bir şehîd-i nâm-dârın mezarına karşı
söylenen şu:

Yâr yirleri çık kanlı kefenle şu cihâna
Gör düşmâna ahfâd ile evlâd neler itdi

beytinde olduğu gibi.

Buraya kadar beyân olunan husûsatta hep emr-i hâzır ve nehy-i hâzır sîgaları
der-miyân edilmiş ise de emr-i gaib ve nehy-i gaib sûretleri ve hâzırla gaibin

cemi'leri dahi aynı ahvâlde müsta'mel olup onlar gibi maânî-i muhtelife îkâ' ederler.
Nitekim:

Eylesün Mevlâ seni her bir küdüretten maşûn
Dehriñ âb-ı rûyusuñ 'Abdülhamîd Hân çok yaşa

beytinde emir-i gaib duâya ve:

'Âkibet her neş'esinden bir humâr eyler zühûr
Söyleyiñ sâkiye çalsun başına peymâneyi

beytinde emir-i gaible hitâb ve istiğnâ ve bir şâirin:

Sen olduñ cevriñe ey dil-şiken maḥzûn ben maḥzûn
Felek gülsün sevinsün şimdi sen maḥzûn ben maḥzûn

beytinde Levî ve Sâmi 'î'nin:

Gerek sögsün gerek dögsün gerek dergâhdan sürsün
Vişâl-i yâri bir kerre taleb-kâr olmamız vardır

beytinde tahayyür ve temennî ve Şehrî'nin:

Olmasun vâreste pîç ü tâb-ı gamdan kîne-cu
Mâr-ı sermâdîdeye Rabbim güneş göstermesün

beytinde nehy hâzırla bedduâ ve Muallim Nâcî'nin:

Zîr ü bâlâsı nûra gark olmuş
Vâdî-i Eymen olmasun görünen

beytinde istifhâm ma'nâsının zuhûru gibi.

Bu husûsta daha birçok ma'nâlar zuhûr edebilirse de onları erbâb-ı zevk-i selîmin ta'yinine terk ederek bu kadcılıkta iktifâ eyledik.

104 – Nidâ: Hurûf-ı Nidâ vasıtasıyla muhâtabın teveccüh ve ikbâlini talep etmek nidâdır ki her lisânda enva'ı suverle cârîdir. Arabî'den Süheylî'nin:

Yâ mey-yerâ mâfî-ż-zamîri ve yemse‘u
 Ente‘l mü‘addü liküllî mâ yetevaĸĸa‘u

beyti ve Türkî‘den Nef‘î‘nin:

Ey Hüsrev-i Cem kevkebe-i memleket ârâ
 Kim salġanatîñ ‘âlemi pür-zîb ü fer eyler

Evşâfîña hadd yok tatalım sihr ile tab‘ım
 Biñ ma‘nâyı bir şekle koyub muhtasar eyler

kıt‘ası bu kabîldendir.

Nidâlarda bazı kere harf-i nidâ hazfolunur. Nitekim:

Dostlar ben şaşmışım hâl-i dil-i divâneden

mısra‘ında harf-i nidâ yok iken ma‘nâ-yı nidâ mevcuttur ve bazen harf-i nidâ mevcut olduğu halde nidânın gayri ma‘nâlara taalluk eder. Nitekim Muallim Nacî‘nin:

Ey levha-yı yâr nûr-baġşâ
 Biñ kerre de eylesem temâşâ
 Toymaz saña çeşm-i girye mu‘tâd
 Baġdıĸça olur vedâdı müzdâd

kıt‘asında tahassür ma‘nâsı zâhirdir.

FASL-I SANİ İNŞÂ-İ GAYR-İ TALEBÎ

105 – İnşâ-i Gayr-i Talebî: Tereccî ile taaccüb husûsunda müsta‘mel inşâlarla inşâ mevkiinde isti‘mâl olunan haberlerden ibârettir ki ber vech-i âtî ta‘rîf olunurlar:

106 – Tereccî: Yüz birinci maddede bi-l-münâsebe beyân olunduğu vecihle ummak ma'nâsınadır. Yani husûlü muhakkak ve mevsûk olmayan emr-i mergûbe müterakkıb ve muntazır olmak demektir.

Arabî'den kaside-i bür'e-nin:

Le'alle rahmete rabbî hîne yaqsimühâ
Te'tî 'alâ hasebi'l-'ișyâni fi'l-kaşemi

beytiyle şu:

Fe'asa'l-leyâlî en nemütte binazmihâ
'İkden kemâ künnâ 'aleyhi ve icmâlâ

Felerubbemâ nuşîra'l-cümânü te'ammüden
Liyeküne ahsene fi-n-nizâmi ve ekmelâ

kıt'asında olduğu gibidir ki Türkçe de tereccî îfâsı için şu:

“Umarım ki, olur ki, ümid ederim, ümid olunur ki, ihtimâl ki, muhtemel ki, me'mûl ki, şâyed ki, ola ki” gibi elfâz isti'mâl olunur. Nitekim:

Saña lâyıq olan ihsânı idersiñ elbet
Umarım ki ola sayeñde ümîdim hâşıl

beytinde umarım ki ile tereccî ma'nâsı verilmiştir. Bu bâbda bazen “İnşâ'allahü Kerîm” terkipleri dahi müsta'meldir. Cevdet Paşa'nın:

Câm-ı iqbâli felek şimdi raqîbe şunsun
Dil-i nâ-kâme de nevbet gelür İnşâallah

Yâriñ ağzın âra ey bâd-ı şabâ dir mi 'aceb

Yine İstanbul'a Cevdet gelür İnşâallah

kıt'asıyla Şâirin:

İştikâ itme felek cevrenden ey dil dâima
Şâd ider maḥzûn dili bir gün gelür Allah kerîm

beytinde olduğu gibi:

Tereccînin bir nev'i vardır ki terakkub ve intizâr olunan şeyi bir emr-i mahûf ve mekrûr olur. Ol vakit ona "işfâk" denir ve Lisân-ı Osmânî'de "korkarım ki, ko(r)kudur ki, havfım budur ki, havf olunur ki." gibi kelimât isti'mâliyle eda olunur "Korkarım ki bu hasta yarına çıkmaz" sözünde olduğu gibi.

107 – Tenbih: Tereccî ve işfânın her ikisi dahi müstakbele mahsûs olduklarından daima müstakbel sîgasıyla fi'l-i iltizâmî-i gaibi ve fi'l-i iltizâmî-i şartî sîgaları isti'mâl olunur. Halbûki fi'l-i iltizâmî-i şartî temennide dahi müsta'mel olduğundan aralarını tefrîk lazım gelir de bu da temenni ile tereccî ma'nâlarına kemâl-i dikkatle olur. Mesela: Vürûdu me'mûl olmayan bir zâtın hakkında "Fılan gelse de şu şenlikte bulunsa" denildikte temennî ve kudûmuna intizâr olunan bir zât hakkında söylendikte tereccî olur.

108 – Taaccüb: Garâbeti hâvî olan umûrdan insana hâsıl olan hâli izhârdır ki Arabî'den Ebu'l-Atâhiyye'nin:

Mâ aḥsene-d-dîni ve-d-dünyâ izacteme'â
Ve aḳbahü'l-küfri ve'l-iflâse bi-r-racüli

beytiyle İbn-i Rûmî'nin:

Eyâ şem'an yaziü bilâ intifâin
Ve yâ bedran yelûḥu bilâ miḥâḳin

Feente'l-bedru mâ-ma'nâ intikâzî
Ve ente'ş-şem'u mâ-sebebe uhtirâḳî

kıt'ası ve Türkî'den Fuzûlî'nin:

Ne dâiredir bu devr-i eflâk
Ne zâbıtır bu merkez-i hâk

Cisme 'arzı kim itdi kâim
Nâra neden oldu nûr lâzım

Her hilkate gerçi bir sebep var
Âyâ sebebî kim itdi izhâr

Fikr eyle de gör nedir bu üslûb
Ne şâni'adır bu şun'-ı mensûb

mesnevisiyle Fârisî'den Unsurî'nin:

Nîsti dîvâne ber âteş çera-ğaltî hemi
Nîsti pervâne gerd şem' çün cevlân küni

beyti bu kabîldendir.

Lisan-ı Osmânî'de taaccüb için “ne, aceb, âyâ, ne güzel, ne çirkin, ne hoş, ne fena, acaib, zihî” gibi elfâz isti'mâl olunur. Fuzûlî'nin:

Zihî zâtıñ nihân ü ol nihândan mâsivâ peydâ
Bihâr-ı şun'uña emvâc peydâ ka'r nâ-peydâ³⁹

beytiyle şu:

Ne şâni'siñ ki şun'uñ seng içinden âb ider peydâ
Diraht-ı hârdan gül gonca-i sîr-âb ider peydâ

beytinde ve Abdülhak Hamid Beyin:

Bir sâyedir ihtîşâm-ı dünyâ
Tevkîf olunur mu sâye âyâ

³⁹ Akyüz, v.d., 1990: 132.

beytinde ve Sami‘î‘nin:

Miyân-ı lücce-i gamda kalur mı keşti-i dil
‘Aceb müsâ‘ade-i rûzgâr olmaz mı

beytinde olduğu gibi.

109 – Tenbih: Türkçenin “ne” edatı esâsen istifhâm için ise de taaccübe dahi delâlet ettiğinden ekseriyâ istifhâm sûretinde olan inşâ-yı talebîlerde taaccüb ma‘nâsını vermekle onları inşâ-yı gayr-ı talebî hâline ilka eylediği gibi bazı kelimât-ı istifhâmiyye dahi istifhâmın gayrî ma‘nâları izhâr ettiklerinden onlar da buldukları cümleleri gayr-ı talebî sûretine idhâl ederler. Nitekim Feyzî-i Kadîm’in:

Gûyâ ki ceyb ü dâmenimi pür-gül eylediñ
Ey bâğ-bân nedir bu kadar imtinân baña

beytiyle Nihânî‘nin:

Gel ey nâşih ço pendî hâl-i dilden bî-ğabersîñ sen
Beni dîvâne itdi ol perî bilmem ne dirsiñ sen

beytinde “ne” ler istifhâmdan çıkıp birincide itirâz ve ikincide tahsîs ma‘nâlarını izhâr ettikleri gibi Kemâl Bey merhûmun;

İnsan mı şandıñ düşmeni

mısra‘ında (mı) ile tahkîr ma‘nâsı zuhûr etmiştir.

110 – Haberin inşâ‘ makamında isti‘mâli: Bir cümle-i haberiyyeden i‘lâm-ı haber kasdolunmayıp diğer birtakım agrâz-ı mahsûsanın edasıdır ki mühim olan sûretlerinden dört tanesi ber vech-i âtî tahrîr ve ta‘rîf olundu.

Birincisi: Karîne ve delâlet-i hâliyye ile agrâz-ı mahsûsa murâd olunmak üzere haberin inşâ makamına kâim olmasıdır. Nitekim “Bilen ile bilmeyen bir

değildir” kelâmında muhâtabı tergîb ve “aklına şaşarım” sözünde taaccüb ve “ben pîr oldum” cümlesinde izhâr-ı za‘f gibi ma‘nâlar zuhûr eder. Halbûki bunlar birer cümle-i haberiyye oldukları halde şu agrâz-ı mahsûsaya mebnî inşâ’-i gayr-ı talebî nev‘inden olmuştur.

Kimini sevdi Hudâ kimini sevdâda ƣodı
Gülü ârâyış idüb bülbülü ğavğada ƣodı

beyti de haber nev‘inden olduĝu halde inşâ kabîlindedir.

İkincisi: Akd sîgalarındır ki bunlar elfâz-ı ihbâriyyeden oldukları halde maksad haber olmayıp kailleri beyninde îfâ-yı akdden ibâret olmakla inşâ-yı gayr-ı talebî nev‘inden olurlar. “Aldım, sattım, verdim” gibi.

Üçüncüsü: Kasem ve şehâdet ile “sübhânallah, maâzallah, Allah’a sığındık” gibi elfâz ve terâkîbin bulunduğu cümleler de haberî iken inşâ gibidirler:

Hoş geldi baña mey-kedeniñ âb u hevâsı
Billah ne hoş yerde yapılmış yıkılası

beytiyle şu:

Allah’a tevekkül gibi a‘lâ siper olmaz
Allah’a sığındık biz ânıñ mel‘anetinden

beytinde olduĝu gibi.

Dördüncüsü: Edebe riâyetten dolayı emir sîgası yerinde cümle-i haberiyye isti‘mâlidir. Mesela bir büyük adama “Şuraya bak” denecek yerde ”Şu şey ne güzel” diyerek oraya ihâle-i nazarı da‘vet etmek yahud “Şuraya nazar buyurur musunuz” demek gibi.

BÂB-I SADİS

KASR

111 – Kasr, bir şeyi diğer şeye tahsîs etmekten ibâret olup esâsen ya fehvâ-yı kelâmın delâletiyle veyahut delâlet-i vaz‘iyye ile bilinir bir maddedir ki şıkk-ı evvele göre olan kasr (zevkî) ve şıkk-ı sâniye göre olan da (vaz‘î)dir.

112 – **Kasr-ı zevkî:** Müsnedün-ileyhin ve hakk-ı takaddümü olan bazı muteallikât-ı fi‘lin te’hîrlerinden dolayı kelâmdan ma‘nâ-yı kasr-ı zuhûrîdir. Bunlar otuzuncu maddenin yedinci ve elli sekizinci maddenin ikinci fıkralarıyla üçüncü bâb da bilhassa zikrolunduklarından tekrarlarından sarf-ı nazar olundu.

113 – **Kasr-ı vaz‘î:** Edevât-ı mahsûsâsıyla kasrın isbâtı veyahut nefy ve isbât tarîkiyle kasrın zuhûrudur:

Acıyan yok baña kendi yüregimden gayrı

Ağlayan yok baña öz merdümegimden gayrı

beytinde (gayrı) edatından ve:

Neyledim bilmem ki hakkında ne taşşîr eyledim

İtmedi cânân baña şefkat rakîbe eyledi

beytinde “etmedi ve etti” fi‘llerinin nefy ü isbâtından ve:

Dehr de aḥvâl-i halkı gösterir âyine yok

Sûret ü endâmı rü’yet itdirir âyine var

beytinde “var, yok” sözleriyle olan nefy ve isbattan ma‘nâ-yı kasrın zuhûru gibi.

114 – Lisân-ı Osmânî de kasr ma‘nâsını veren edatlar “ancak, sâde, yalnız” edat-ı hasrlarıyla “başka, mâ‘ada, gayri, ilâ, meğer” edat-ı istisnâları ve “belki” edat-ı ızrâbıyla “değil” edat-ı nefyidir ki Bâkî’nin:

Mâverâ-yı perde-i esrâra bulmaz kimse râh
 Hâzret-i Hakk'dır bilen ancak hakîkat n'olduğun

beytinde “ancak” ve şâirin:

Şanırdıñ cümleyi şâdık saña seyreyle gel şimdi
 Tağıldı cümlesi yâr-ı muvâfık sâde ben kaldım

beytinde “sade” ve kezâ:

‘Aşka düşdüm eyledim kaç’ı taalluğ gayrdan
 Gözlerim dünyada görmez kimseyi illâ seni

beytinde “illâ” ve Cevdet Paşa'nın:

Meger sermâye-i şâdî imiş kûy-ı dil-ârâda
 Sirişkim nakdini hâk ile mağşûş itdiğim demler

beytinde “meger” ve şu:

İnfi'âlim sitem-i yâredir ağyara degil
 ‘Ukde-i hâtırım ol goncayadır hâre degil

beytinde “değil” edatlarıyla kasr ifade olunduğu gibi.

115 – Tenbih: Ulemâ-yı belâgatın ekserisi kasrı “bir mevsûfu sıfatına veya bir sıfatı mevsûfuna hasr ve tahsîs eylemektir” ibaresiyle ta‘rîf ettikten sonra buradaki sıfattan murâd sıfat-ı nahv olmadığı işaretiyle keyfiyeti tefrîk ederek tafsîl-i maddeye girişirler. Ama Meşâhir-i Ulemâ-yı seleften “Hamza bin Durgut Nure'd-din”nin ilm-i belâgata dair yazıp Şâm-ı Şerif’de tedrîs eylediği “Mesâlik’ül-Beyân” nâm eser-i nefîsinde “Kasr: Mensûbun mensûbun-ileyhe veya mensûbun-ileyhin mensûba hasr ve tahsîsinden ibârettir.” yolunda ta‘rîf edilip kayd-ı âhar ile istisnâyı redde hâcet kalmadığı için Hamza'nın bu ta‘rîfi daha muvâfık görülmüştür. Çünkü bir nisbet-i vasfiyye beyân eden yani hâlin zi'l-hâle ve zi'l-hâlin hâle ve yekdiğerine bir sıfat-ı ma‘neviyye ile mensûb olan şeylerin birbirlerine tahsîslerini sûret-i mutlakada beyân eder. Binâen aleyh daha eamm olan bu ta‘rîfi kabûl ve ta‘mîm daha muvâfık görüldü. Ve zîrde muharrer mevsûf ve sıfattan murâd sıfat-ı nahviyye

olmayıp sıfat-ı mâneviyye olduğunu yani maksad mensûb ve mensûbun ileyhten ibâret idüğünü ihtâr ederiz.

116 – Kasr: Ya hakîkidir ya izâfidir.

Kasr-ı hakîki: Maksûrun maksûrun aleyhten mâ-adâsına tecâvüz etmemesidir ki bu da hakikat-ı mahza ile nefsi'l-emre göre iki nev'dir.

Nev'i evvel: Mevsûfun hakikat sıfatı üzerine kasrıdır ki mevsûf mahz-ı hakikatle sıfat üzerine kasredilirse sıfat-ı sâirenin o mevsûftan külliyyen nefyi lazım gelmekle kasrın bu nev'î (muhâl) addolunur. Çünkü: Mesela bir zâtın yalnız kitâbetle mevsûf olup da başka sıfatlarla mevsûf olmadığı kasdolunarak “Filan ancak kâtibdir” denildiği vakit mevsûf olan zât sıfatı olan kitâbet üzerine kasredilip kıyâm-ı kuûd gibi evsâfa varıncaya kadar bil-cümle sıfatlardan nefyedilmesi gayr-ı mümkün olacağına yani dünyada bir şeyin yalnız bir sığfata kasrıyla ondan sâir sıfatların külliyyen nez'î kâbil olamayacağına binâen bu gibi kasrlar muhâl nev'îndendir.

Nev'i sâni: Sıfatın nefsi'l-emrde mevsûfu üzerine kasrıdır. “Konakta yalnız filan zât vardır” gibi ki bunun isti'mâlî pek çoktur. Ve bunda bazen mübâlağa kasdolunarak maksûrun aleyhten başkaları da mevcûd olsa bile esbâb-ı rüchândan dolayı asıl olan maksûrun ileyhe bi-l-i'tibâr diğerlerine ehemmiyet verilmez ve bu halde ki kasra “kasr-ı iddiâi” denir. Mesela: Bir beldede yalnız bir şâir bulunsa “ Bu beldede şâir ancak filandır” denildikte nefsi'l-emre muvâfık olan kasr-ı hakîki nev'inden ve fakat birkaç şâir bulunup da mübâlağa için diğerleri şuarâdan sayılmayarak mezkûr sözü îrâd etmek dahi kasr-ı iddiâi kabîlinden olur.

Kasr-ı İzâfi: Muhâtabın i'tikâdına göre mütekellimin bi'l-izâfe îrâd eylediği kasrlardır ki esâsen üç nev'idir.

Nev'i evvel: Muhâtab bir şeyin diğer iki şeyde iştirâkine mu'tekid olduğu halde işbu şirket i'tikâdını kat'-i sûretiyle îrâd ettiği kasrlardır ki buna “kasr-ı ifrâd” denir.

Mesela: Muhâtab bir zâtın hem kâtib hem şâir olduğuna mu'tekid olduğu halde ol zât için ona “Filan zât yalnız şâirdir” demek kasr-ı ifrâddır. Ancak bunda bir şart vardır ki o şart da bir şeyin diğer iki şeyde iştirâkine muhâtabın i'tikâdı sahîh ve sâmi'in tahayyülü mümkün olacak derecede mütenâsib olup münâfi nisbetlerden

sâlim olmasıdır. Nitekim: Şiir ve kitâbetin bir yerde ictimâî sahîh olabileceğinden muhâtabın i'tikâdı dürüst olabildiği ve sâmi'ce tahayyül doğru olacağı cihetle misâl-i sâbıkadaki kasr sahîh olur.

Nev'î sâni: Muhâtabın i'tikâdındaki hükme mugâyir tahsîsde bulunmaktır ki buna "kasr-ı kalb" derler. Mesela: Bir hokkanın gümüş olduğunu i'tikâd eden bir kimseye " bu hokka fakfondur gümüş değildir" demek gibi ki bunda da kasr-ı ifrâdın aksi bir şart vardır, Yani ictima'larında sami'ce imkân-ı tahayyül olunamayacak sûrette nisbetlerin arasında münâfât bulunmasıdır "ilm ile cehlin, tatlı ile acının" bir arada ictimâ'ları gibi.

Nev'î sâlis: Muhâtabın tereddüdünü izâle için îrâd olunan kasrlardır ki buna "kasr-ı ta'yîn" denir. Mesela bir tarağın ağaç veya kemikten olduğunda mütereddid olan bir muhâtaba karşı "Bu tarak ağaçtır kemik değildir" demek gibi ki bunda da sıfatlar beyninde münâsebet-i mahsûsa bulunmak veyahud yekdiğerinin nakîzî olmak şarttır. Yani bu kasr hem kasr-ı ifrâd hem kasr-ı kalbte cârî olur demektir. Nitekim: "Filan kâtib midir şâir midir?" suâline "kâtibtir şâir değildir" yahut "kâtib değil şâirdir" cevapları ve kezâ "şu hokka fakfon mudur gümüş müdür?" suâline dahi "Fakfondur gümüş değildir" yahut "Fakfon değil gümüştür" cevapları verilir ki bunlar hep kasr-ı ta'yîndir" lâkin "Filan âlim midir kara sakallı mıdır?" yahut "câhil midir kâid midir" gibi tahayyülde münâsebet olmayan mahallerde kasr-ı ta'yîn cereyân etmez.

BÂB-I SABİ'

VASL U FASL

117 – Kelâmı teşkîl eden kelimelerle cümleler yekdiğerlerine ya atf olunarak vasl sûretiyle veyahut atf olunmayarak fasl tarîkiyle îrâd olunurlar ki bu husûs İlm-i Maânînin en mühim bir mebhasıdır. Hatta talebe-i ulûm miyânında "İlm-i Maânî nedir?" suâline "Ma'rifet'ül-vasl ve'l-fasl" cevabı verilmesi bu ehemmiyeti irâeye kâfîdir. Binâen aleyh bu bâba o sûretle ehemmiyet vermek lazımdır.

Vasl: Atf u rabt ile hâsıl olacağı cihetle evvel be-evvel edevât-ı atıfla şerâit-i atfın ahkâmı bilinirse vasl u fasl husûsâtı bi't-tab' zâhir olacağından bu bâbı **evvelâ:** Şerâit-i atfa. **Sâniyen:** Esbâb-ı usûl-i atf u rabt. **Sâlisen:** Tatbîkât-ı vasl u fasldan ibâret olan usûl-i sebke taksîm ile üç fasl üzerine tahrîr eyledik.

FASL-I EVVEL

ŞERÂİT-İ ATF

118 – Atfın şartı ma'tûf ile ma'tûfün aleyhin bir hükümde iştiraki yahut beyinlerinde cihet-i câmia bulunmasıdır. Nitekim: “Ali ve Hasan geldiler”. “Ali'de Hasan'da şâirdir”. “Ali hem şâir hem kâtibtir” cümlelerinin birincisinde ma'tûf ile ma'tûfün aleyhin gelmek fi'linde ve ikinci şâirlikte ittihâdları ve üçüncü de şiir ile kitâbetin bir yerde iştirâki olduğundan o vecihle atıfları câiz olur. Fakat: “Ali geldi ve çalgı çalıyor”. “Hasan şâirdir ve kısa boyludur” sûretlerinde mezkûr münâsebetler olmadığından vav ile olan atıflar câiz değildir yani böyle yerlerde atf câiz olamaz.

Ve kezâ “Ali yazı yazıyor ve Hasan şiir söylüyor” ile “Ali âlim ve Hasan cahildir” sözlerinden birinci kelâmın yazmakla şiir beyninde ve ikinci de ilm ile cehlin arasında cihet-i câmia bulunduğundan her iki kelâmın hâvî oldukları ikişer cümleden birinin diğerine atıfları câiz olursa da “Ali yazı yazıyor ve yarın gidecektir” ile “Ali âlimdir ve Hasan uzun boyludur.” Sûretlerinden birinci de yazmakla gelmek ve ikinci de ilm ile uzun boyluluk beyninde cihet-i câmia olmadığından o vecihle atıfları câiz değildir. Şu ta'rîfât ve emsileden şart-ı atf bir dereceye kadar anlaşılıyor ise de bahsin ehemmiyet-i mahsûsası cihetiyle iştirâk ve cihet-i câmia mes'elelerini tafsîl etmek lazım olduğundan ber vech-i âtî onları ta'rîf ve îzâh eyledik.

119 – Hükümde iştirâk: Müfredâtın atfında olursa iki şeyin bir fi'l veya iki sıfatın bir yerde ittihâdından ibarettir. “Hasan ve Hüseyin geldi”, “Hasan ve Hüseyin güzeldir” cümlelerinin birincisinde iki şey bir fi'le ve ikincisinde iki şey bir sıfatta ittihâd ettiği ve “Hasan geldi ve gitti” ile “Hasan şâir ve kâtibtir” cümlelerinin birincisinde iki fi'l bir yerde ve ikincisinde iki sıfat bir isimde iştirâk eylediği gibi.

Cümlelerin atfında olan iştirâk şartı ise o cümlelerin ihbâriyyet ve inşâiyyette müttehid olmasıdır. Yani biri birine atf olunacak cümlelerin birisi ihbârî diğeri inşâî olmayıp her ikisinin dahi ya ihbârî veya inşâî olmasıdır. Mesela:

Bugün filan geldi ve filan gitdi

İle

Burada filan güzel ve filan çirkindir.

kelâmlarındaki cümlelerle atfı câiz olup.

Çarşuya git ve Ahmed geldi.

İle

Filan güzeldir ve filan gitsün.

sûretinde biri ihbârî diğeri inşâî cümlelerin atfı câiz olmadığı gibi.

120 – Cihet-i câmia: Ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyhi zihinde cem‘ edecek bir alâka ve münâsebettir ki bu da “aklî, vehmî, hayâlî” olmak üzere üç nev‘idir.

121 – Cihet-i câmia-yı akliyye: Aklın kuvve-i mefkerede cem‘ edeceği eşya beynindeki alâka-i hakîkiyye olup bu da temâsül, tezâd, tezâyüf” denilen üç halden ibârettir.

Temâsül-: Eşyanın nev‘inde olan ittihâdıdır ki ya doğrudan doğruya ma‘nâ ile münfehm olan “şevk ile zevk, neşât ile safâ, zülf ile kâkül, elem ile dert, keder ile esef: elfâzındaki temâsül gibi olur. Yahut bazı eşyanın müşahhasât-ı hâriciyyelerinden sarf-ı nazar olunca aralarındaki taaddüdü akl-ı kuvve-i mefkereden ref‘ ederek temâsülü ibkâ etmesiyle olur yani “Ali, Hasan, Hüseyin” denildikte bunlar insâniyetce müttehid olduklarından bunların şekil ve sîmâ gibi olan evsâfından ibâret olan müşahhasât-ı hâriciyyelerinden sarf-ı nazar edilse akl-ı kuvve-i mefkerede yalnız nev‘iyyetlerine inhisâr eden insâniyetlerini ve kezâ “gül, sünbül, lâle” denildikte bunlar çiçek olmakta müttehid olduklarından bunların levn ve şekil gibi evsâfından ibâret olan müşahhasât-ı hâriciyyelerinden sarf-ı nazar edilse akl-ı

kuvve-i mefkerede yalnız nev'iyetlerine inhisâr eden çiçeklerini ibkâ ederek temâsülü îcâb ettirir ki bu halde:

“Dünkü okuduğum kitap rûhuma zevk ü safâ ve kalbime şevk u neşât verdi” ile “Ali Efendi yazı yazıyor ve Hasan Efendi kitap okuyor” kelâmlarındaki atıfların cihet-i câmia-yı hayâliyyenin temâsül tarîkiyle olan şartına muvâfık olur ki:

Pâk-gevher bed güherden dâimâ mümtâz olur
La'1 ü yâkûtuñ yanında kehrübâya kim bakar

beyti de bu kabîldendir.

Tezâd-: İki şey beyninde zıddiyet bulunmasıdır “beyaz ile siyah, yer ile gök, tatlı ile acı, ilm ile cehl, fakr ile gınâ, ferah ile keder, a'lâ ile ednâ” ve emsâlî şeyler gibi ki “âlim her vakit a'lâ ve câhil her zaman ednâdır” atfı şu tezâd usûlüne muvâfıktır ve Nâbî'nin:

Kurub bir bâr-gâh şun'-ı lütf ü kahrden memzûc
Virüb ezdâ da âmîziş komuş nâmın ânıñ dünyâ

Virüb hakk-ı şarîhin kabz ü bastıñ maḥv u işbâtıñ
'Adâlet-hâne-i hikmetde itmiş cümlesin irzâ

kıt'ası da bu kabîldendir.

Tezâyüf- : Birinin taakkülü diğerrinin taakkülü vâ-beste olan şeyler beyninde ki alâka-i mahsûsadır ki “Baba ile oğul, ekall ile ekser” gibi şeylerdir: Nitekim “Fılanın pederi ve oğlu birlikte geldiler” denip tezâyüf tarîkiyle atıf doğru olur.

122 – Cihet-i câmia-i vehmiyye: Eşyanın zihinde vehm tarîkiyle ictimâidir ki bu da “şibh-i temâsül, şibh-i tezâd, şibh-i tezâyüf” den ibarettir.

Şibh-i temâsül – Akıl ile tezâdına hükmolunan iki şeyi vehmin mümâsil zannetmesinden ibâret bir cihet-i câmiadır. Mesela: Akıl siyah ile beyazın zıt olduklarına hükmettiği gibi başlı başına bir renk olan sarıya dahi zıddır. Halbuki vehm sarıyı beyaza müşâbih bulduğundan sarı ile beyaz arasında temâül olduğuna zâhib olur ki bu şey hakîkate gayr-i muvâfık olup vehmî olduğundan bu hâle şibh-i temâsül denir. Binâen aleyh “iki şey hâsîyet-i ihtirâkı şâmildir ki bunların birisi ateş-i sûzân ve diğeri hakâret-i ihvândır” kelâmındaki atıf hakâretin vehim tarîkiyle ateşe mümâsil olmasından dolayı câiz olur.

Söze başlarsa tebessüm ile ol gonca-dehen

Derc-i yâkûtuñ içinden dürr ü gevher saçılır

beytinde “dürr” ile “gevher” aklen mümâsil değil iselerde kuvve-i vâhime onların temâsüllerine hükm ile atf edebildiğinden burada da şibh-i temâsül tarîkiyle atıf câizdir.

Şibh-i tezâd: Aklın mütemâsil hükmettiği iki şey hakkında vehmin tezâda zâhib olmasından tevellüd eden cihet-i câmiadır. Mesela: Akıl defterle kitabın mümâsil olduğuna hükmettiği halde vahime bunların ma'nâ-yı örflerine bakarak tezâd nev'inden addeder.

Şibh-i tezâyüf: Aklın gösterdiği tezâdı vehm ile tezâyüf-i menzilesine indirmekten ibâret bir cihet-i câmiadır. Mesela: Tatlı ile acı beyinde aklen tezâd mevcûd ve birinin vücûdu diğerrinin vücûduna gayr-i mütevakkıf iken vehm alâka-i nisbiyyeyi bertaraf ederek tatlı denildiği anda acının hatıra geleceğini tasavvurla beyinlerinde tezâyüfün vücûduna hükmeder ki bu halde tezâda ait olan misâl vehme nazaran şibh-i tezâyüfe misâl olur.

123 – Cihet-i câmia-i hayâliyye: Eşyanın tasavvurlarından hayâlde mukârin olan sûretleridir ki zaman ve mekânla âdet ve ülfet ve usûl-i muâşeret gibi ahvâl-i mütenevvianın ihtilâfiyla tahallüf eder bir şeydir. Mesela: Bir kâtib yanında kalem

zikrolunsa derhal kağıt, hokka, kalemtırış gibi şeyler onun hatırına geldiğinden o kâtime göre bunlarda cihet-i câmia-i hayâliyye vardır. Bunların birisi bir terzi yanında zikrolunsa onun hatırına ötekileri gelmez onun için terziye göre bunlarda cihet-i câmia yoktur. Fakat iğne zikrolunsa terzinin hatırına iplik ve sâire gelir ki ona göre de bunlar beyninde cihet-i câmia var ve kâtib için bunlar beyninde cihet-i câmia yoktur. Ve kezâ bir bahçe her bâr safâ ile imrâr-ı vakt eden bir efendi ile yine o bahçe de çalışıp hasılâtından istifâde eden bir bahçevâna göre bahçe zikrolunca efendinin hatırına esbâb-ı tarab ve bahçevânın hatırına da sebzeler, yemişler, aşılardan ve sâire gelir ki cihet-i câmia-i hayâliyye efendiye göre başka ve bahçevâna göre yine başka olur.

124 – Faide: Cevdet Paşa Hazretlerinin Belâgat-i Osmâniyyesinde şerâit-i atfa ait daha bir takım şeyler muharrer olduğundan ikmâl-i faide zımında ber vech-i âtî aynen derc olundu şöyle ki:

Müsnedün-ileyhlerin yahut müsnedlerin veyahut kaydlarından birer kaydın ittihâdı dahi iki cümle beyninde cihet-i câmia olur. Nitekim: “Nâzır efendinin kethüdası kâtib ve reis efendinin kethüdası şâirdir” denir.

İki şey beyninde fi nefis-ül-emr cihet-i câmia bulunmak atfın sıhhati için kâfi olmayıp belki makama göre o cihetin maksûd ve mültefetün ileyh olması da şarttır. Binâen aleyh lâpçine dair bir muhâvere ceryân ederken “Lâpçinim dardır ve hânem dardır” denilse makbûl olmaz. Ama dar şeylerin ta‘dâdı sırasında “Lâpçinim dardır ve evim dardır ve evin sokağı dardır” denilebilir.

Kezâlik “Serdâr-ı Ekrem Salı günü düşman ordusunu bozdu ve terzi o gün benim cübbemi dikti” denilse makbûl olmaz ama Salı günü vukuatının zabtı kasdolunursa o vukuatın beyanı sırasında böyle denilebilir.

FASL-I SANİ

VESA‘İT Ü USÛL-İ ATF U RABT

125 – Kelâmda yâ müfred müfrede, ya müfred cümleye, ya cümle müfrede, ya cümle cümleye, ya cümleler cümlelere atf u rabt olunur ki müfredin müfrede, müfredin cümleye, cümlelerin müfrede, atfında bâlâda beyân olduğu üzere ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyh beyninde iştirâk veya cihet-i câmianın bulunması ve cümlelerin cümleye yahut cümlelerin cümlelere atfında bi-eyyi-hâl cihet-i câmianın vücûdu şart olduğundan bu şartlara ve bundan evvel yazılan faide ahkâmına muvâfık olunca atf sahîh olacağından ve bunlar bi-tamâmihâ bundan evvelki fasılda zikrolunduklarından başka bir şey demeye hâcet yok gibi ise de birkaç cümleden mürekkebe olan bir kelâmın diğer böyle bir kelâma atfından ibâret olup (atf-ul-kıssa ale-l-kıssa) denilen maddeye dair bir şey denilmemiş olduğu cihetle bununda cihet-i câmiaya muhtâc olduğunu beyân ile Kısas-ı Enbiyâdan şu:

(Fi-l-vâki‘ Kur’an-ı Kerîm, ne kelâm-ı manzûmdur ve ne de kelâm-ı mensûrdur. İki kısmın hâricinde bir kelâm-ı latîftir ve ser-â-pâ fasîh ve belîğdir ve cümle âyât-ı kerîme belâgatça bir derecede olmayıp bazısının bazısına nisbetle derecesi daha a‘lâdır. Fakat cümlesi mu‘cizdir yani mislini vücûda getirmekten insan acizdir) misâlini ityân ederiz.

126 – Lisân-ı Osmânide (vav) ile bunun yerini tutan (hem, dahi, de) ve terdîd için olan (yahut, ya) ile bunların yerlerini tutan “yohsa, yoksa” ve terki için olan “hatta” ve edat-ı ısrâb olan “belki” ve terâhî için olan (sonra, ba‘de) ile (yine) edatları ve sîga-i atfiyye müfred ve cümleleri atf âlâtı oldukları gibi edat-ı tafsîl olan (imdi) ve edât-ı istidrâk olan (lâkin) ve buna müşâbih olup yalnız eski şiiirlerde görülen ve halen isti‘mâlden sâkıt olan (lîk, velî) bazen istidrâk ma‘nâsını veren (ancak, fakat, ama) ve tefsîr için olan (şöyle ki) edatlarıyla (zira, çünkü, nâşî, bu cihetle, mebnî, binâen, binâen aleyh, mademki, öyle ise, diye) elfâzı ile sîga-i sılalar dahi rabt edevâtı olduklarından bunların cümlesini yegân yegân ta‘rîf iktizâ etmekle yani bunların tafsîlâtından hem vesâit-i atf u rabt bilinmiş hem de usûl-i atf u rabt lâyıkıyla anlaşılmiş olacağından ber vech-i âtî tafsîl olundu:

127 – **Vav**: Lisân-ı Arabî’de olduğu gibi Farisî ve Osmânî lisânlarında da harf-i atf olup muhâtabın hâliyyü-z-zihn olduğu yerlerde atf için gelir ki yüz

sekizinci ve yüz on dokuzuncu maddeler de muharrer îzâhât bunun fehmine kifâyet etmekle başkaca tafsîline lüzûm kalmaz ise de mühim bir takım fıkraları buraya derc eyledik. Şöyle ki:

Atfin gayet muvazzah olduğu mahallerde işbu vav hazfolunur. “Hâlid, Mâcid, Nâşid Efendiler geldiler” yahut “Filan efendi geldi gitti” denildiği gibi ki Galib Dede'nin:

Zekâtı yok zarar itmez, tükenmez, eksilmez
Olur mu âdeme hülyâ gibi nişâb-ı ferâh⁴⁰

beytinde bu nev'i hazf hâlî vardır.

Vav ile ma'tûfün aleyh olan müsnedün-ileyh ma'tûfuyla beraber cem' hükmünde olduğundan gaib sûretinde müsnedin cem' olması caizdir. “filan ve filan geldi” denildiği gibi “filan ve filan geldiler” denir: Fakat ma'tûf ile ma'tûfün aleyh tekellüm ve hitâb ve gıybette muhtelif olduklarında gaibe muhâtab ve gaible muhâtaba mütekellim tağlib olunur ve bu halde müsned bi-eyyi-hâl cem' olur. Yani: “o ve sen bu işi yapayım” yahut “o ve sen bu işi yap” ve “o ve ben bu işi yapsın” ve “sen ve ben bu işi yap” denilmeyip daimi sûrette tağlib ile “o ve sen bu işi yapımız” ve “o ve ben bu işi yapalım” ve “ve sen ve ben bu işi yaparız” denir.

128 - Hem: Muhâtab ma'tuf ile ma'tûfün aleyhin ittihâd ve ictimânda mütereddit veya münker ise vav yerine hem gelir. Ve mükerrer olarak isti'mâl olunur. Nitekim iki zâttan birinin geldiğine mu'tekid ve diğesinde mütereddid olan muhâtaba her ikisinin de geldiklerini beyân için “ Hem Hasan hem Hüseyin geldi” denir ve kezâ bir adamı yalnız kâtib zanneden bir zâta onun şâir de olduğunu beyân için “Filan efendi hem kâtib hem şâirdir” denir ki Aynî'nin:

Tev'em olmuş sûruna kaḫbe cihânîñ matemi

⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 103.

Duĥterin tezvîc iden mâder hem aĥlar hem güler

beyti de bu kabîldendir.

129 – Dahi: Vav yerini tutup kezâlik ma'nâsını veren edattır. "Filan efendi dün buraya geldi bugün dahi filan yere gitti" gibi ki "Bugün dahi" terkîbî "ve bugün" demektir.

130 – De: Dahi muhaffefi ise de Lisân-ı Osmânîde ki isti'mâline göre üç vech-i mahsûsu vardır:

Vech-i evvel – Dahi gibi vav yerini tutup kezâlik ma'nâsını vermesidir "Filan efendi dün buraya geldi bugün de gidecek" gibi ki "bugün de" terkibi "ve bugün" demektir.

Vali-i Âmidî'nin:

Ķurbiyyet-i gül bülbüle de ĥâre ħalmaz

Hengâm-ı ħarab-ı mestede huş-yâre de ħalmaz

Elbette olur pâ-zede-i ceyš-i zemistân

Bu revnâĥ u fer bâĥa de ez ĥâre de ħalmaz

kıt'ası da bu kabîldendir.

Vech-i sâni: Hem makamında isti'mâl olunmasıdır hem Hasan hem Hüseyin geldi" denecek yerde "Hasan da Hüseyin de geldi" demek gibi ki Agâh'ın

Bülbülleri de gülleri de ĥârî de ĥod-bîn

Seyr it bu cihân baĥı temâşâyâ deĥer mi

beyti de bu kabîldendir.

Vech-i sâlis: Fi‘llere lâhik olup terâhî ma‘nâsına gelerek “sonra, ba‘dehü” makamında bulunmasıdır. Nitekim “geldi de gitti”. “işimi göreyim de gelirim” denir ki bunlar “geldi sonra gitti” ve “işimi göreyim sonra gelirim” demektir.

131 – Hatta: Lisân-ı Osmânî de müsta‘mel olan hatta Arabî’nin ilâ ma‘nâsına olan hattası değil atıfa olan hattasıdır ki Türkî ma‘nâsıyla kavîden zaîfe ve zaîften kavîye intikâl için olur.

“Filan hastanın ‘ıyâdetine pek çok zevât hatta vükelâdan bazıları da gitti” ve “Filan kalemin kâtibleri hatta mülâzım efendileri bile bundan a‘lâ yazarlar” ve “Filan dairenin müsevvidleri hatta mümeyyizleri bile böyle bir inhâ yazamazlar” terkîblerinde olduğu gibi:

Bu edat bazen “bile” ma‘nâsına da gelir.

Keşf-i râz itdim görüb ben mâsivâ-yı ‘âlemi
‘Aşğdan hâlî degil hatta hevâ-yı kâinât

beytinde olduğu gibi.

132 – Belki: Hükm-i kelâmı ma‘tûfün aleyhten sarf ile ma‘tûfa nakleden edât-ı ısrâbtır. Nitekim havanın serinliğine bakılırsa etrafa yağmur belki dağlara kar düşmüştür” veyahut “Havanın bürûdetine nazaran bu gece dağlara kar düşecek belki düşmüştür” demek gibi.

Ba‘zılar işbu edâtın âhirine bir de “de” ilave ederek “belkide” sûretinde isti‘mâl ederlerse de kaideten bu ilaveye lüzûm yoktur.

133 – Yâhûd: Arabî’nin “ev” harfine mukâbil olan edât-ı terdîdimizdir ki bazen şekk dahi ifade eder. Nitekim “İşiniz oldu yahut oluyor” ile “Karşıdan bir asker yahut bir zabtiye geliyor” terkîblerinde terdîd ve “Bugün sizin için rütbe yahut nişân arzulundu” terkîbiyle Necâti’nin:

Her İbrâhim ‘izzet ka‘besinde
Halîl-ullah yaḥûd Edhem olmaz

beytinde şekk içindir.

134 – Ya: Yahudun muhaffefi olup onun gibi müsta‘mel ise de ekseriyâ mükerrer olarak kullanılır ve bu halde Arabî’nin kesr-i hemze ile olan “amma”sına mukâbidir Safvet merhûmun:

Âb-ı rûyuñ dökme her naḥl-i pelîdiñ pâyına
Meyve-i maḥlab ya olmaz ya olur ‘âlem bu yâ

beytinde olduğu gibi.

135 – Yohsa, Yoksa: Def‘aten müşterek gibi zannolunan bu iki lafız hakkında Cevdet Paşa Hazretleri icrâ-yı tedkîkat ile Belâgat-i Osmâniyyesinde buyururlar ki (yoksa fi-l-asl yok ise demek olarak “ve illâ” makamında kullanılır ve bu sûrette kaf ile yazılmak münâsib olur “benim sözümü dinle yoksa seni te’dîb ederim” denir ve bazen Arabî’nin “em” harfine muâdil olur ki bu halde “hâ” ile yazılır)

Müşârün-ileyh Hazretlerinin şu tedkîkleri pek becâ olmakla biz de burada o sûretle ber vech-i âtî tahrîr eyledik” şöyle ki:

Yoksa: Müşârün-ileyhin ta‘rîfinde beyân olunduğu gibi “ve illâ” makamında müsta‘meldir. Hâmî’nin:

Gâhîce lütf it ki cevriñden ola âzâde dil
Yoksa ey âfet olur ‘âdet sitem-keşlik saña

beytinde olduğu gibi.

Yohsa: ise iki veche müsta'meldir.

Vech-i evvel: Asıl fi'lin sübûtu mütekellimin ma'lûmu olup da birinin ta'biyetini talep eylediği yerlerde ve Arabî'nin "em" muttasılası makamında isti'mâlîdir. "Kışlada ferîk borusu çalınıyor bak piyâde ferîkimi yohsa süvârî ferîkimi geldi" cümlesinde olduğu gibi.

Vech-i sâni: Taleb-i tasdik makamında Arabî'nin "em" munkatı'ası makâmında isti'mâlîdir. "Ferîk Paşa geldi mi yohsa gelmedi mi?" gibi ki Vali-i Âmidî'nin:

Dökülmüş 'ârızın üstünde giysûlar mıdır yohsa
Benefşe sâyesidir pertev-i mehtâba düşmüşdür.

beyti de bu kabîldendir.

136 – Sonra: Bu lafzın esâsı "son" sözünden alındığına göre imlâsı "sonra" olmak lazım ise de evvelden beri bu imla müsta'mel olduğundan bi-t-tab' bizde o sûretle kayd eyledik "sonra" sûretinde yazanlar ta'yîb olunamazlar. Her ne ise gelelim edâtın ta'rîfine sonra hükmü teşrîk ile tertîb beyânında müsta'mel edât-ı atfdır ki "Ahmed Efendi sonra Mehmed Efendi geldi" ile "Bunu yaz sonra onu yazarsın" terkîblerinde ve Es'ad Muhlis Paşa'nın:

Kıymet ü kıadr-i hayât-ı pederî bilmiyene
 Bildirir şoñra zamâne ne imiş kıymet-i eb

beytinde olduğu gibidir.

137 – Ba'dehü: Ondan sonranın Arabî'sidir. Lisânımızda onun gibi müsta'meldir.

138 – Yine: Ef‘âlin atfında tertîb-i beyân eden edâtır. “Filan Efendi gitti yine geldi” gibi.

139 – Sîga-i atfiyye: Bu sîga ile olan atıfta ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyh birer cümle oldukları halde ikisi bir kelâm hükmünde olur “Odaya ne çok girip çıkıyorsunuz” gibi ki “Odaya ne çok giriyorsunuz ve odadan ne çok çıkıyorsunuz” demektir. Fuzûlî’nin:

Kilk-i kudret levh-i sînemde seni eyler raqam
Eyleyüb mahbûblar mecmû‘asından intihâb

beyti de bu kabîlendendir.

İşbu sîga-i atfiyye ekseriyâ mâ-ba‘dinin terâhî-i vukû‘unu iş‘âr eder. “geldi ba‘dehü gitti” denecek yerde “gelip gitti” demek gibidir ki bu ma‘nâyı te’kîd için bazen sîga-i atfiyyeye bir de “de” ilave olunur. “gelip de gitti” gibi.

140 – İmdi: Edât-ı rabıtadan olup bir kelâm-ı mücmeli tafsîl için îrâd olunan kelâmın üzerine dâhil olup onları yekdiğereine rabt eder edât-ı rabtıdır ki eski kitapların ekserisinde ve fennî eserlerde bâ-husûs hendesede ziyâdesiyle mevcûd ve müsta‘meldir.

141 – Şöyle ki: Bu dahi bir kelâm-ı mücmeli şerh ve îzâh için îrâd olunan tafsîlâta bed’ ü mübâşeret olunacağı mahalde getirilir rabt edatıdır. Emsâli pek çoktur. Hatta bu kitabın ekser yerlerinde mevcûddur.

142 – Bir de: Teşrîk ma‘nâsıyla cümleleri rabt eden edâtıdır. “Bu işi filan yerde filan görebilir” kelâmında olduğu gibidir.

143 – Lâkin: Edat-ı istidrâkdır ki îhâmı def‘ için ve îhâmlı görünen cümlelerden evvel o îhâmı izâle için cümle-i ahîrenin evveline gelip elini cümle-i mütekaddimiyye rabt eyler “Dediğin iş bozulmaz olur lâkin koyduğum şartı kabûl edersen olur.” Terkîbinde olduğu gibi.

Ancak, velî, fakat, amma edâtları dahi lâkin gibidir nitekim:

Vesile-cûy-ı vuşlat olduğum yâre tıyurmuşlar
Nifâk itmişler amma ma‘nevî himmet buyurmuşlar

beytinde amma ve Bâkî’ nin:

Mest-i medhûşum faķaķ hâlimi engûrden
La‘l-i nâbîñ hâleti keyfiyyet-i müldür baña

beytinde fakat lâkin ma‘nâsında vaki‘ olmuştur.

144 – Zirâ, Çünkü: Edâtları dahi mâ-kablinin sebep ü illeti olan bir kelâmın üzerine dâhil olur îzâh edâtlarıdır. Bâkî’ nin:

Cenâb-ı Hâzrete yüz tıt kim oldur kıble-i ‘ârif
Sücûduñdan ğaraż zîrâ rızâ-yı Rabb-i a‘lâdır

beytinde zirâ ve şu:

Sâķî mu‘aţtal dembeste muţrib
Çünkü henüz yok şahbâda bâde

beytinde çünkü ile îzâh olunduğu gibidir ki diğerk edâtlarda böyledir.

FASL-I SALİS

USÛL-İ SEBK

145 – Kelâm-ı muktezâ-yı zâhirle îcâb-ı hâl ve makâma göre ihbâri ve inşâi nev‘ileriyle eda ve buraya kadar mezkûr kavâide tatbîkan ya atıf ile vasl olunarak veyahut mefsûl olarak îfâ olunur ki usûl-i sebk de bundan ibârettir ve eğer bu usûl-i

vasl tarîkiyle olursa “sebk-i mevsûl” ve fasl tarîkiyle olursa “sebk-i mefsûl” denildiği gibi bazı husûsatta fıkârâtın bir takımını mevsûl bir takımını mefsûl olacağından buna da “sebk-i mürekkebe” denir.

146 – Sebk-i mevsûl: Cümleler ihbâriyyet ve inşâiyyette müttehid olmak ve sıfat-ı fâ‘ilde iştirâk ile beyinlerinde cihet-i câmia bulunmak ve kaydların ittihâdıyla nefis-ül-emre muvâfık olmak üzere eczâ-yı ibârenin edevât-ı âtifa veya ef‘âl-i rabıta ile terkîbinden ibâret bir usûldür “Ahmed Efendi güzel kitâbet eder ve güzel şiir söylese de nazmı nesrine galip olmakla kâtib denilmekten ziyâde şâir tesmiye olunmaya lâyıktır” gibi.

Bazen kelâma şetâret ve istiklâliyyet-i tâmmeye vermek için cümleler ta‘dâd olunurcasına îrâd olunup edevât-ı âtifa ve ef‘âl-i rabıta getirilmeyerek ma‘nen tavsîl olunur ki bu hâl daha müstahsen olduğundan üdebâ-yı cedîdemiz bu tarîkî tercîh etmişlerdir ki emsâli Kemâl Bey merhûmun eserlerinde pek çoktur.

147 – Sebk-i mefsûl: Cümleler ihbâriyyet ve inşâiyyette muhtelif olup arada cihet-i câmia dahi olmadığı halde eczâ-yı kelâmın yalnız nefis-ül-emre muvâfakatıyla ma‘nen münâsebetleri gözetilerek kelâmın mefsûl olarak îrâdıdır mesela Sâbit’in:

Nüşhâñ marâz-ı ‘aşka ‘ilâc eylemedi hiç

Ey şeyh-i kerâmât-fürûş ezde şûyun iç

beytini söylemiş, “Ben pek beğendim, sen de oku, nasıl bulduğunu baña söyle“ gibi ki bunda cümlelerin kimi ihbârî, inşâî olup arada münâsebetten başka râbita yoktur. Rûhî-i Bağdâdî’nin:

Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye ‘âlî

Tâc-ı ser-i ‘âlemdir o kim hâk-i qademdir

beyti de bu kabîldendir.

148 – Sebk-i mürekkeb: Eczâ-yı kelâmın kimi mevsûl ve kimi mefsûl olarak îrâdıdır ki uzunca olan nutuk ve ibârelerde bu üslûb-i ihtiyâr olunmak tabî'îdir nitekim:

(Asâr-ı selefte ol kadar lâtif tarz ve şiveler vardır ki hayrân olmamak kâbil değildir. Mesela Veysî'nin Siyerindeki şu “ol mâh-ı münîr bathâ, manend-i şem‘i dil-fürûz bir köşede oturmuş, âf-tâb nûr bahş-ı âlem ona bir pertev-i diger salmış ki kemter-i nezâresine dağlar Mecnûn olmuş. Ve âhûyu merdüm şikârı deşt-i derî âvâre kılmış; nergis dûr-bînlerin bağçe-i hıred-fersâya dikmiş. Ben ve şu Hürrem bî-vak‘a-i ihtiyâr, hâk-pây-ı meymenet ihtivâsına düşüp ol hâtem yümn ü saâdet öptük. Sinemize bastık vedâiyye-i tagayyür-i beşereden suâl ettik” ibâresinde ki letâfet inkâr olunur mu? Allah için söyle bundaki letâfeti nerede gördün?) ibâresi gibi ki Veysî'nin sözleri ekser edevât-ı âtıfa ile ef‘âl-i râbıta mahzûf olan sebk-i mevsûlden olduğu halde üst ve alt tarafında sebk-i mefsûl tarzında cümlelerle birleşip bir sebk-i mürekkeb olmuştur.

BÂB-I SÂMİN İCÂZ, İTNÂB, MÜSÂVÂT

149 – Kelâm ya ma'nâyâ mukâbil elfâz ve ibâre-i müteârifeye ile edâ veyahut ondan ekall ve ekser elfâz ile îfâ olunur ki şu üç şıkkın birincisine “müsâvât” ikincisine “îcâz” üçüncüsüne “itnâb” denir. Ve bunların her birinde belâgata muvâfık ahvâl-i mergûbe ile muhill-i belâgat bir takım fena haller mevcûd olduğundan cümlesini layıkıyla ta'rîf ve tefhîm için bu bâbı üç fasıl üzerine ve **evvelâ** îcâz, **sâniyen** itnâb, **sâlisen** müsâvât beyân olunmak üzere tahrîr ve tertîb eyledik.

FASL-I EVVEL İCÂZ

150 – Kelâmda bazı elfâzın hazfıyla veyahut lafzî ma'nâsına müsâvâtından dolayı takdîr ile veya ma'nânın lafz üzerine ziyâdeliğiyle hükmün kasredilmesine îcâz denir ki bu hallerde ya az lafız ile çok ma'nâ ifâde edilmek gibi muhasenât zâhir olup inde'l-bülegâ pek makbûl veyahut ma'nâ-yı matlûbun beyânına kelâmda kifâyet kalmadığından dolayı medhûl olur ki bunun evvelkisine “îcâz-ı makbûl” ve diğereine “îcâz-ı muhill” denir.

151 – İcâz-ı muhill: İrâd olunan kelâmın ma'nâ-yı maksûdu ifâdeye kâfi olmayıp noksanı cihetle maksadın muhtell olmasıdır ki herhalde şâyân-ı ictinâb olan ahvâl-i merdûda ve medhûledendir. Arabî'den:

Ve'l-ayşu hayrun fî zilâ
Li-n-nevki mimmen âşâ keddâ

beytiyle Belâgat-i Osmâniyye'de buna misâl olan;

Cühelâ ve humekâca yaşamak
Keder ile yaşamağdan yegdir.⁴¹

beyti gibi ki bu beyit de maksad-ı aslî “cehl ü hamâkat ile rahat yaşamak dür-endişâne ve âkilâne mükedder yaşamaktan evlâdır “demek olduğu halde ibâre bu ma'nâ-yı ifâdeden kâsır olduğuna ve Arabî beyt dahi bu halde idüğüne mebnî her ikisi de îcâz-ı muhill nev'inden medhûldür.

152 – İcâz-ı Makbûl: İfâde-i merâmında kalîl-ül-lafz ve kesîr-ül-ma'nâ ibâre îrâdıdır. Bu da “îcâz-ı bi-t-tazammun” ve “îcâz-ı bi-l-hazf” nâmlarıyla esâsen iki nev'idir.

İcâz-ı bi-t-tazammun: Dahi iki vecihle olup birisi “îcâz-ı bi-t-takdîr” ve diğeri “îcâz-ı bi-l-kasr” dır.

⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 117.

Îcâz-ı bi-t-takdîr: Kelâmda elfâzın ma'nâya müsâvâtıyla beraber fazla olarak etraflı ma'nâların zuhûrudur. "Elçiye zevâl yoktur. Ekmek çiğnemeyince yutulmaz" misâlleri gibi.

Îcâz-ı bi-l-kasr: Kelâmda ma'nânın lafız üzerine ziyâdeliğidir ve en ziyâde belîğ olan kelâmlar bu nev'idendir ki

Kur'ân-ı Azim-üş-şân'da: "Veleküm fi-l-hayâtü kısâs" âyet-i kerîmesi bu nev'idenden olan eblağ kelâmıdır. Çünkü : "Kıyas da hayât vardır" ma'nâsına olan bu âyet-i celîleden "İnsânın ne vakit kâtil olursa katli olunacağını bilmesi katle cesâret etmemesine bâdî olur bu cihetle pek çok kimseler katli'den kurtulur ve kâtilin katli aharların mûcib-i hayâtı olur" ma'nâları müstefâd olur ki kendisinde hazfolmadığı halde bu kadar güzel bu kadar çok ma'nâları müfîddir.

Türkî'den: "Bârika-i hakîkat tesâdüm-i efkârdan çıkar" kelâm-ı hikmet iştimâli de böylece îcâz-ı kasr nev'idendir. Çünkü bunda da zihn-i sâmia güzel güzel şeyler tevârüd eder. Zîrâ: Bârika nasıl ki âfâkı aydınlık ederse hakikatte enfüsü tenvîr eyler. Halbuki bârikayı ta'kîb eden yağmur nasıl ki bağ ve bostanı irvâ ederse hakîkate müteferri' olan ulûm-ı yakînîyye dahi hadâik-i irfânı ihyâ eyler ve efkârın ihtilâf ve tedâfü'ü eczâ-yı ferdiyyenin kuvve-i berkiyye vasıtasıyla tesâdümüne benzer ki bu hal ile kelâmın derece-i îcâzı zâhir olur.

Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Şâne-i zülf-i sühandır i'tirâz⁴²

mısra'ı dahi bu kabîldendir. Çünkü zülf tarandıkça güzelleştiği gibi sözde i'tirâz gördükçe tashîh olunarak güzelleşir demek olduğundan bu dahi îcâz-ı kasrdandır.

Îcâz-ı bi-l-hazf: Mahzûf üzerine fehvâ-yı kelâmın delâletiyle müfred veya cümle hazf ederek kelâmı muhtasar kılmaktır ki şu ta'rîfe göre bu da "îcâz-ı bi-l-müfred" ve "îcâz-ı bi-l-cümle" olmak üzere iki nev'idir.

Îcâz-ı bi-l-müfred: Esâsen beş sûretle olur:

⁴² Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 118.

Birincisi – Mufâ‘il delâletiyle asıl fi‘lin hazfıdır “kâh na‘lına kâh mihına ne ise becerdi” demek gibi ki burada “vurarak” fi‘li mahzûftur.

İkincisi – Mef‘ûl hazfıdır “Ahmed Efendi yazar, bozar, çizer” gibi ki burada “yazdığını” mef‘ûlü mahzûftur ve bunun envâî seksen üçüncü maddede yazılmıştır.

Üçüncüsü – Muzâfun-ileyhin hazfıdır “ahâlî kâffeten kıra çıktılar” gibi ki burada “ahâlî-i belde” demek olduğundan “belde” muzâfun-ileyhi mahzûftur.

Dördüncüsü – Muzâfın hazfıdır “Kasabanın nüfûsu tamamen yazıldı” gibi ki “ahâlî-i kasaba” demek olduğundan “ahâlî” muzâfı mahzûftur.

Beşincisi – Mevsûfun hazfıdır nitekim birkaç atı olan bir Efendi seyisine “Bugün âla bineceğim”der de “at” mevsûfunu hazfeder.

Tenbîh: Bazılar fâil hazfıyla sıfat hazfını dahi bu nev‘iden addederlerse de Türkçe’de fâil hazfı müşkil olduğu gibi sıfat hazfı dahi pek de kâbil olamayacağından biz bu iki maddenin buraya münâsebetini lâıyk görmedik. Çünkü:

Fâil hazfını iddiâ edenler İbn-i Kemâl merhûmun Yavuz Sultan Selim hakkında olan şu:

Az müddetde çok itmiş idi

Sâyesi olmuş idi ‘âlem-gir

Şems-i ‘aşr idi ‘aşr da şemsîñ

Zıll-ı memdûd olur zamanı kaçır

kıt‘asını misâl getirirler. Halbuki bu kıt‘anın merbût bulunduğu mahalde daha evvelce Sultan Selim ismi sebk etmiş olduğundan bu ana şâhid olamaz. Olmuş olsa hemen her kasîde de mevcûd olan böyle ebyâtta hep îcâz-ı hazf bulunmak lazım gelir halbuki îcâzın ta‘rîfine muvâfık değildir.

Ve kezâ sıfatın hazfını iddiâ edenler “Böyle at sevilir. Böyle kitap okunur” cümlelerini misâl getirerek güzel sıfatının hazfını iddiâ ederler halbuki bunlarda bulunan ism-i işâretler sıfat makâmına kâim olduklarından orada hazf hâlî yoktur binâen aleyh bunlarda îcâz-ı bi-l-hazf yoktur.

Îcâz-ı bi-l-cümle: Esâsen altı sûretle olur:

Birincisi – Cümle-i şartiyyenin hazfıdır “hele sen bulunmadın yoksa herifler fena olurdu” gibi ki burada “sen bulunmuş olaydın” şartı mahzûftur.

İkincisi – Cümle-i cezâiyyenin hazfıdır nitekim icrâsı birçok paraya mütevakkıf olan bir maddenin zikri sırasında “âh param olsa” denir ki “param olsa ben de öyle yapardım” demek olduğundan “bende öyle yapardım” cümle-i cezâiyyesi mahzûftur.

Üçüncüsü – Suâl-i mukadderin hazfıdır ki buna “istinâf-ı beyânî” derler bâlâda sebk eden ebyât-ı Arabî’den:

Qâlelî keyfe ente kıltü ‘alîlü

Seherün dâimün ve hüznün tavîlü

beytinin mısra‘-ı evveli tekâmîl olduğu halde mütekellim sâilin “daha nasılsın” diye sorduğunu hazf ederek ikinci mısra‘ı îrâd etmiştir.

Dördüncüsü – Müsebbibi hazf edip sebeple iktifâ etmektir. Mesela: Bir hâkim mahkûma “Sen buna iki lira vereceksin” dese o mahkûm da müddeînin hakime bir münâsebet ve garâbeti olduğunu bilse de cevâben “akrabanızdan olduğundan mı? Dese akrabalık hükme sebep olarak müsebbibin mahzûf olmasına bâdî olduğu gibi.

Beşincisi – Sebebi hazf edip müsebbible iktifâ etmektir.

Kur’ân-ı azim-üş-şân’da: “fe izâ kıra’te’l-ı-ıur’ane feste’iz billahi mine’s-şeytânî’r-racîm⁴³” âyet-i kerîmesinde takdîr “izâ eradeti takraü’l-ı-ıur’ân ilah” olduğundan sebep olan irade mahzûf olup müsebbible iktifâ olunduğu ve Türkçe Durûb-ı Emsâl’den “Minareyi çalan kılıfını hazırlar” ile “Kaymağı yiyen mandayı yanında taşır” sözleri bu kabîldendir ki her ikisinde irâde sebepleri mahzûftur. Çünkü bunların birincisinde takdîr “minareyi çalmak murâd eden ilah” ve ikinci de “kaymak yemek murâd eden ilah” olmakla irâdeler mahzûftur.

Altıncısı – Esbâb-ı mezkûreden bir şey olmadığı halde dahi îcâb-ı hâl-i makama göre hazfın vukû’udur “Allahü Ekber” den “min külli şey”in yani Allah

⁴³ Kur’ân-ı Kerîm, Nahl Sûresi, Cüz: 14, Ayet: 98. s. 277.

büyüktür tekbîrinde “her şeyden” terkîbinin ve “filan ziyâde kerîmdir” sözünde “kerîm olanların cümlesinden” terkîbinin hazfı gibi.

153 - İcâz-ı makbûlün her nev‘inde alâ-merâtibihim belâgat olup eblagı icâz-ı kasr ve ba‘dehü takdîr ile olan icâzlar ve daha sonra hazf ile olan icâzlar olup bu gibi sözlerin gayet kısaları mensûr olsun manzûm olsun Darb-ı Mesel hükmüne girerler ki istihsâl-ı meleke zımında üç lisândan birer nebze misâl îrâdıyla fevâidin ikmâlini lüzûm tahtında gördüğümüzden buraya dercine mübâderet eyledik. Ancak Arabî Durûb-ı Emsâl ile bunlara müteferri‘ ebyât işbu Mecâmiü’l-Edeb’in dördüncü kitabında tercümeleriyle beraber münderc olduğundan başkaca kaydına hâcet olmadığını ve erbâb-ı merâkın Hazret-i Ali Kerremallahü vecchê efendimizin (Nesr’ül-Ali) ve emsâlî eseriyle “Emsâl-i Meydânî” nâm kitâbı mütâlaa etmelerini tavsiye ile bir vecih zîr-i Fârisî ve Türkî’den misâller îrâdına ibtidâr olundu.

Farisî Durûb-ı Emsâlinde numûne olmak üzere şu:

Tîrî ki ez-kemân reft ber negerded. Gürbe hemeşeb. Be-hâb bi-ned dünbe, küşte be-şîr mizined. Cûyende yâbende est. Yek-dâne vü sad hezâr râhat. Murg încîr-nist. Zer-i sefid ez berâyı rûz-ı siyâhest. Çerb-ı nermrâ mûr mi hored. Nâneş bervgan üftâde. Zûreş be-har nemi resed be-pâlân mi-cesped. Mâr-ta rast ne şeved besûrâh nemi reved. Dest-i râst be-dest çep muhtâc ne şeved. Evvel endişe van gehî güftâr. Seg nâled vü kâr-vân güzered. Vefâdâri ez-seg bâyed âmûht. Her güca bâd âncâ berbâd.

Mensûr Darb-ı Meselleriyle manzûm olan şu mısra‘lar:

- 1- Kadr-i zer zer ger şinâsed kadr-i gevher gevheri
- 2- Katre katre cem‘ gerded van gehî deryâ şeved
- 3- Ganîmet dâni demi tâ-yekdemet hest
- 4- Zamâne bâtû ne sâzed türbâ zamâne besâz
- 5- Âkibet gürk-zâde gürk-şeved
- 6- İlâc-ı vâkı‘a pîş ez vuku‘ bâyed kerd
- 7- Sühan âyîne-i merd-i sühan-gust
- 8- Ta ne hanendet merdev der hîç der

- 9- Şiše-i işkeste râ peyvend kerden müşkil est
 10- Mûr der-hâne-i hod hükm-i Süleymân dâred
 11- Herkes be-kadr-i hîş giriftâ(r)-i mihnet est
 12- Dürûğ-ı maslahat âmîz bih ez-râst-ı(fitne engîz)

Ve Ebyât-ı Farisî'den şu:

Ta ne gired-i kûdeki helvâ fûrûş
 Behr-i bahşâyîş küca âyet be-cûş

Her ki ayb u digerrân pîş-i tû âverd ü şümürd
 Bi-gümân ayb(et) pîş-i digerrân hâhed be börd

Tu nîkî mi kün ü der Dicle endâz
 Ki îzid der beyâbânet dehed bâz

Endik endik behem şevêd bisyâr
 Dâne dâne est galle der enbâr

Dûsti râh hezâr dûsti kemest
 Düşmeni râ yeki büved bisyâr

Nigehdar kâyed zamânî bekâr
 Egerçi buved der cihân re's-i mâr

Ger zemîn râ be asumân dûzî
 Ne dehendet ziyâde ez rûzî

beyitleri gibi birçok ebyât daha vardır ki buraya numûne olarak yazıldığından bu kadarcıkla iktifâ olundu.

Türkî Durûb-ı Emsâlinin mensûrlarından birkaç bin tanesini müceddidin-i edebin ser-firârı Şinâsi Efendi merhûm cem' ederek güzel bir sûretle tab' u neşr ettiği gibi yakın vakitlerde Ebuzziyâ Tevfik Bey dahi bazı ilâvât ile tekrâr tab' u neşr

eylemiş olduğundan bunlar için erbâb-ı mütâlaanın kitâb-ı mezkûru edinip mütâlaa eylemelerini tavsiye ile buracığa bazı manzûm sözler yazdık Darb-ı Mesel olabilecek Türkî mısra'lardan hatırlayabildiklerimiz şu:

- 1- Ateş kenarı kış gününüñ lâle-zârıdır
- 2- Ayağında tonı yok feslegen ister başına
- 3- Erenler hazıra kılmış du'âyı
- 4- Eliñ dürlü ta'âmından bizim tarhañamız yegdir.
- 5- Unudurlar seni biçâre hemân sen ölme
- 6- Bâğ-bân bir gül için biñ hûre hizmet-kâr olur
- 7- Bilinir kıadr-i 'abâ mevsim-i bârân olsa
- 8- Böyle eyyâm-ı ğamiñ böyle olur nevrûzu
- 9- Takdîr-i Hudâ kuvve-i bâzû ile dönmez
- 10- Geçmiş zamân olur ki hayâlî cihân deger
- 11- Vakıf bir sözdür ki dirler âşinâdan çok ne var
- 12- İçinde hâneniñ bir şâhib olduğca harâb olmaz
- 13- Dünya oña degmez ki cefâsın çeke âdem
- 14- Tîz-refât olanıñ pâyına dâmen tolaşır
- 15- Sükûtun merd-i dâna haşmını ilzâm için şaklar
- 16- Şecâ'at 'arz ederken merd-i kıbtî sirkatın söyler
- 17- Gün toğmadan meşîme-i şebden neler toğar
- 18- Olmaya devlet cihânda bir nefes şihhat gibi
- 19- Âdeme kendi ayağı ile devlet gelmez
- 20- Acımaz kesdiği parmak şer'iñ
- 21- Mâr-i sermâdîdeye Mevlâ güneş göstermesün
- 22- Kişi noşşanını bilmek gibi 'irfân olmaz
- 23- Elde isti'dâd olunca kâr kendin gösterir
- 24- Müstaid-i derd olanlar kıabil-i dermân olur
- 25- Olmayınca haste kıadrîn bilmez âdem şihhatiñ
- 26- Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kıadr ü kıymetden

27- Felekde baht utansun bî-naşîb-i erbâb-ı himmetden

28- Atarlar taşu elbette dirâht-ı meyve-dâr üzere

29- Kimyâ-yı kâbiliyyet cevherinden bellidir

30- Kişu yakdığı çerâğ üstüne pervâne gerek

Türkî ebyâtından ise şu:

Et loğması lazım mı toyurmaz mı seni nân
Zehr olsun o loğma k'ola pes-mânde-i dîn-ân

Ey hoca eger kim sen iseñ 'âkil ü dâna
Şeydâlığı biñ 'akla değışmez dil-i şeydâ

Hâlin kime açsañ saña dir hikmeti vardır
Öldürdi bizi âh bilinmez mi bu hikmet

Mâr ise 'adüvv biz yed-i beyzâ-yı kelîmiz
Tûfân ise dünya ğamı biz keşti-i Nûhuz

Güller güler figânla geçer 'ömr-i 'andelîb
Bîmâr ihtizârda ücret diler tabîb

Bir dide de kim nûr-ı haķîkat ola eyler
Âyîne-i imrûzda ferdâ-yı temâşâ

İmtiyâz şabit ve seyyârı müşkildir hayâl
Zannider sükkân-ı keştî sâhil-i deryâ yürür

Münâfi-i edebdir her talebde şive-i ibrâm
Ânuñçün cilve-gerdir şûret-i nehy üzere maţlablar

Bî-vücûd olmak gibi yokdur cihânîñ rahatı
Gör ki Sîmurğuñ ne dâmı var ne de şayyâdı var

beytler yazıldı emsâlî ve belki de daha a'lâları dîvânlarımızda mevcûd olduğundan buracıkta bu kadarla iktifâ olundu.

Tenbih: Buraya derc olunan Durûb-ı Emsâl ile mısra' ve beyitler deryâdan bir katre olup üç lisânın her birinde nice nice âlî şeyler vardır ki edîb olmak için ekserisini bellemek lâzımdır binâen aleyh İlm-i Belâgat'le iştigâl edecek olanların elsine-i mezkûrede müdevven olan meşhûr dîvânları edinip mütâlâa etmesi ve her birinde ne gibi kavâid ve hâlât mevcûd idüğünün tatbîkine çalışması lazımdır.

154 – Bu misillû îcâzlar Durûb-ı Emsâl ile eş'âra mahsûs olmayıp bazen mükâtebât ve muhâtabâtta da cârî olur ki “Meselü's-sâir” nâm kitâb-ı nefîs de Tâhir bin Hüseyin'in İsâ bin Mâhâna galabesini hâkî Me'mûn halîfeye yazdığı (Kitâbî ilâ emir'ül-mü'minin ... ve Reis İsâ bin Mâhân bin yed-i hâtime fî yedî ve askere masraf taht-ı emrî vesselâm) mektûbu bu nev'indedir ki bunun tercümesi olmak üzere Mizânü'l-Edeb'de şu: (İsâ bin Mâhân'ın başı karşımda, hâtemi elimde, askeri taht-ı emirdedir) görülmüştür ki fütûhâtı ne kadar mücez bir sûretle ta'rîf ettiği meydandadır. Ve kezâ İmâm Fahr-i Râzî Hazretlerinin muâsırı mülûkünden birine yazdığı şu: (Rif'at kastî ilellah, in ihsanet fehüve'l-muhsin ve ente'l-meşkûr. Ve in min'at fehüve'l-mâni' ve ente lema'zûr) mektûbudur ki bununda Mizânü'l-Edeb'de tercümesi olarak şu: (Kıssamı Allah'a ref' ettim ihsân ettiñ ise muhsin odur sen meşkûrsuñ. Men' ettiñ ise mâni' odur sen ma'zûrsuñ) görülmüştür.

Ve kezâ Vüzerâ-yı Osmâniyye'den Edirne Valisi Hakkı Paşa merhûmun Silivri Naibine yazdığı şu:

(Silivri Nâibi şer'at hâini! İ'lâmını gördüm, kakhaha ile güldüm. Maili hezeyân, hükmü hilâf-ı Kur'ân'dır. Mihr-i müeyyidi bâsâr seni mahkeme kapısına

asarım) emir-nâme-i mûciz ile Arnavut Veysî ve Îsâr Ağanın bir muhârebe de îrâd eylediği şu:

(Arkadaşlar! Düşmanın tabyaları uzaktan tüfenk ve tabanca atmakla alınmaz. Bu maksad düşmanların kafalarına kılıç ve bıçaklarımızı eriştirmekle hâsıl olur. İşte ben tüfengin de tabancanın da taşlarını attım kılıcımı elime yatağanı ağzıma aldım gidiyorum siz de beni taklîd ediniz.) nutku bu kabîl mûcez şeylerdendir ki bunlara mûmâsil ve askerliğe mûteallik mûcez fıkralar âsâr-ı âcizânemden olan “süllem-i rif‘at” ve “delâil-i askeriye” ve “Kavâid-i Esâsiyye-i Harbiyye” nâm üç risâlede mevcûd ve ekserisi eazıma mensûb olduğundan bunlarında mütâlaası fâideden hâlî değildir.

FASL-I SANİ

ITNÂB

155 – Nutk-ı ibâreyi usûl-i mûteârife dairesinden hâric ve ondan ziyâde elfâz ile edâ etmek yani îcâbına göre elfâz ü cümel ilâve ederek kelâmı uzatmak husûsuna “itnâb” denir ki bu da îcâz misillü “muhill” ve “makbûl” olur.

156 – Itnâb-ı muhill: Elfâz ü cümelin bilâ fâide nutuk ve ibâreye ilavesiyle kelâmı haşv ve tatvîle uğratıp mûcib-i melâl olmasına denir ki herhalde şâyân-ı ictinâb olan maddelerdendir. Mesela: “Pederiniz nereye gitti” suâline “filan yere” cevabı kâfi iken böyle demeyip de sözü uzatarak “Dün hareket eden Şirket-i Hayriyye vapuruna râkiben ve Bursa’ya müteveccihen der-saâdetten hareket eyledi” demek gibi.

157 – Itnâb-ı makbûl: Bir fâide-i mahsûsa zımında kelâmı uzatmaktır ki bu da ya bir cümlede veya cümel-i mûteaddidede olur.

Cümle-i vâhidede olan itnâb: Bir şeyin vukûunu i‘zâm ve te’kîd ile ma‘nâ-yı maksûdu maa-ziyâdetin tasvîr içindir “kendi elimle tuttum” “kendi gözümle gördüm” . “kendi kulağımla işittim” gibi ki cennet mekân Yavuz Sultan Selim’in

Kendi elimle yâre kesüb virdigim kalem
Fetvâ-yı hûn-ı nâ-ḥaḳḳ mı yazdı ibtidâ

beyti dahi bu kabîldendir.

Cümel-i müteaddidede olan itnâb: Ber vech-i âtî beyân olunan altı sûrette olur:

Birincisi: Bir ma'nâda olan hasîsa ma'nâ-yı âhirde bulunmamak şartıyla bir şeyi zikredip onu mütedâhil kılmaktır ki buna "tedâhül" derler. Nef'î'nin:

Hâdi-i vâdi-i dîn bedreḳa-i râh yakîn
Pîr ü müctehidin-i Ḥazret-i Şeyḫ-ül-İslâm

beytinde olduğu gibidir.

İkincisi: Bir şeyi nefy ba'dehü isbât veyahut evvelâ isbât ba'dehü nefy etmek tarîkîdir ki buna (nefy-i isbât) derler. "Hükümet-i seniyye va'dinde hulf etmez. Lâkin ekser ahâli bilmezler. Bilirler bilirler amma maîşet-i zâtiyyelerine ait husûsâtı bilirler yoksa ledünniyât-ı umûrdan gâfildirler" ibaresinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Ma'nen sûreteyni muhtelifeyni câmi' olmak veyahut nefisde fazl-ı takarrür etmek veyahut ma'nâyâ dâll olan suver-i ilmiyede şetâret ve mükemmeliyet bulunmak için kelâmı itnâbdır. Buna "tefsîr-i ba'de'l-ibhâm" denir. Arabî'den Reşid Vatvat'ın:

Yuḫyî ve yurdî biced ve âhü ve şârimihî
Yuḫbe'l-'ufâte ve yurdî küllü men ḥasedâ

beytiyle Farisî'den Unsurî'nin:

Ya bended ya küşâyed ya sitâned ya dehed
Ta cihân ber pâ-y bâşed şâh-râ in yâdigâr

Anç-i bistaned velâyet vanç-i bedhed hâste
Anç-i bended pâ-y-i düşmen vanç-i bük şâyed hisâr

kıt‘asıyla Türkî’den Fâzıl’ın:

Çılmasun devr-i felek bir daha icrâ-yı fuşûl
Ne bahar ve ne harîf ve ne zemistân olsun

beytinde olduğu gibi ki

Dördüncüsü: Hâssın meziyet-i fazlına işâret için âmmdan sonra hâssın zikridir Nef‘î’ nin:

Revnâk-ı nev-bahâra ‘aşk olsun
Zînet-i lâle-zâra ‘aşk olsun

beytinde olduğu gibi ki zînet-i lâle-zârın meziyet-i mahsûsasını tenbîh için ona nazaran âm olan revnâk nev-bahârdan sonra zikrolunmuştur.

Beşincisi: Hüsn-i tekrârlardır ki “tekrîr” nâmıyla dahi yâd olunup ber vech-i âtî beyân olunan on vecih üzere olur.

Vech-i evvel: Tavrî-i kelâm için olan tekrîrdir Gâlib Dede’ nin:

Ey dil ey dil yine bu rütbede pür-gamsıñ sen
Gerçi vîrâne iseñ genc-i muñalsamsıñ sen

beytinde olduğu gibi.

Vech-i sâni: Te’kîd kasdıyla olan tekrîrdir ki şâirin:

Düşünce çâh-ı ümîde zekân zekân diyerek
Kemend-i zülfe şarıldım resen resen diyerek

beytinde olduğu gibidir.

Vech-i sâlis: Tekdîr kasdıyla olan tekrîrdir ki şâirin:

Ey felek ey felek ey zâlim ü gaddâr felek
Nîce kıydıñ ki dûşe hâke dürr-i yektâ

beytiyle Hüdâyî’nin:

‘İlm-i billaha çalış gel yürü ey himmeti dîn
Nîce bir kâle yeğûl, nice bir kâne yekûn

beytinde olduğu gibidir.

Vech-i rabi’: Tefhîm için tekrîrdir ki şâirin:

Padişahlar padişahı padişah
‘Afv ider kullar iderlerse günâh

beytinde olduğu gibidir.

Vech-i hâmis: Tehvîl için tekrîrdir “Önüne bak önüne bak düşüyorsun” demek gibi.

Vech-i sâdis: Tenviye için tekrîrdir “Zinhâr zinhâr ey civân zinhâr” demek gibi.

Vech-i sâbi’: İsbât-ı inkâr için olan tekrîrdir. Bir tiyatro risâlesinde görülen “Ya benden sonra başkasını severse; yok yok inanmam, ne olsa inanmam, o benden başkasını sevmez ve sevemez” fıkrası gibi.

Vech-i sâmin: Tevbîh için olan tekrîrdir ki şâirin:

Ey hâin ve ey hâin ü hâif
Mağv oldu hücûmuñla tavâif

beytinde olduğu gibidir.

Vech-i tâsi‘: İstib‘âd için olan tekrîrdir ki birine “Efendi hayli zenginsiniz” denildikte “zenginlik nerede ben nerede” yolunda cevap vermesi gibi.

Vech-i âşir: İsti‘tâf için olan tekrîrdir ki şâirin:

Sâkîyâ sâkîyâ şarâb şarâb

beytinde olduğu gibidir.

Tekrîr denilen işbu usûl-i itnâb hakkında zikrolunan hâlâttan başka “müfîd” ve “gayr-i müfîd” i‘tibâriyle ve lafz-ı ma‘nâda olmak sûretlerine daha iki nev‘a ayrılır ki bunlardan:

Tekrîr-i müfîd: Mâ-bih-il-ifâdenin mutazammın olduğu emri teşdîd ile mübâlağa-i medh ve zemmde müsta‘mel olandır. Nâbî’nin:

Tesbîh-i zâhid döndükce tîz tîz
Devrinde sâgar iylerdi sür‘at

beytinde hem lafz hem ma‘nâ ve Nâdirî’nin:

İtâ‘at kıl sözüme olma ‘âşî
Seni berbâd ider levş-i ma‘âşî

beytinde “itâ‘at kıl” ile “olma asi” lafzan mütehâlif ve ma‘nen müşterek olup yalnız ma‘nâ cihetiyle tekrar vardır. Bu iki beytte olan tekrarların her ikisi de müfîd nev‘indedir.

Tekrîr-i gayr-i müfid: Bilâ ma'nâ ve bilâ münâsebet kelâmında fazla şey bulunmasıdır ki bu husûs fevk-al-âde kabâyihden addolunur. Nitekim Hanîfî'nin:

Bir yâr var yâr olacak yâr bizlere
Destiyle şevk ile şuna mînâ-yı ibtihâc

beytinde hem lafz hem ma'nâ ve Belîğ'in:

Sühân-ı Şinâsî-i 'âlem benimle kâimdir
Ni'am-ı sühân da budur gayrı ba'd-ezîn lâ'dır

beytinde “gayrı” ile “ba'd-ezîn'in yalnız ma'nâ cihetiyle tekrarları bilâ fâide ve abes olduğundan bu iki beyt medhûl ve merdûddur.

Tenbih: Te'kîd ile tekrîr beyninde fark olup tekrîr te'kîdden eblağdır. Çünkü te'kîd mâ-kabl-i kelâmında mezkûr ma'nâ-yı hâsılın takrîr ve takviyesi için îrâd olunur. Tekrîrde ise bu fâide ile beraber beyân olunan menâfi' mevcûttur binâen aleyh tekrîr te'kitten eblağdır.

Altıncısı: Takrîr, teşdîd, tahsîn, tenbîh, ihtimâm, tenzîh, duâ, mutâbakat, isti'tâf, garâbet gibi şeylerin izhârı için kelâmın tamamından evvel arasına müfred yahut mürekkeb idhâl olunması ve fakat o mütedâhilin ıskâtı halinde de kelâmın yine tâm ve hükmün bâkî kalması yani araya konulan şeyler olmaksızın dahi ifâdede tamâmiyyetin hâsıl olmasıdır ki buna “i'tirâz” derler. Ve ilave olunan şey cümle ise ona “cümle-i mu'terize” denir. Bir mezâr taşına yazılmak üzere tertîb edilmiş olan şu:

(Ey sâhib-i ibtisâr! Bu mezarı imâle-i nigâh i'tibâr etmeden güzâr eyleme kim, başı ucunda gördüğün nişân değil. Fenâ-yı âleme bir mütehaccir misâl hâildir. Derûnunda gunûde-i hâb-ı sükûn olan merhûmun ruhunu bir Fatiha ile şâd eyle ki

seninde âkibet karârgâhın bu hâk-ı siyah dildir. Dest-i cellâd-ı ecelden ne civân-ı kavî halâs bulur ne pîr-i zebûn. İnnellahe ve innâ ileyhi râci‘ûn)

İbâresinde kimden hâile kadar ve kezâ ki'den siyah dildire kadar olan cümleler cümle-i mu‘terizedir ki onlar kaldırılrsa (Ey sâhib-i ibtisâr! Bu mezârı imâle-i nigâh-ı i‘tibâr etmeden güzâr eyleme. Derûnunda gunûde-i hâb olan merhûmun rûhunu bir Fatiha ile şâd eyle ki dest-i cellâd-ı ecelden ne civân-ı kavî halâs bulur ne pîr-i zebûn innallahe ve inna ileyhi râci‘ûn)

Sûretinde yine tamam bir fıkra kalır.

İ‘tirâz dahi tekrîr gibi bi-l-fâide olur ya bilâ-fâide olur.

Bi-l-fâide olan i‘tirâzda beş vecihle îrâd olunur.

Vech-i evvel: Şart ile cezâ arasında bulunmasıdır tercüme-i Telemâk'ta vâki‘ (giriftâr olduğum muhâtaradan tahlîs-i cân müyesser olursa – adüvv-i cânım olan nefs-i heves-nâkîma uymayıp – daima bend-i pendinizle mukayyed ve âmil olayım) ibâresinde adüvv'den uymayıba kadar olan fıkra gibi.

Vech-i sâni: Sebep ile müsebbib arasında i‘tirâz îrâdıdır nitekim şu:

(İstirhâ-yı peyvend-i a‘sâbdan-ki tnâb-ı hayme-i nihâddır – revâbıt-ı a‘zâsı çözülmüş) fıkrasında iki çizgi arasında olan ibâre ki.

Vech-i sâlis: Mübtedâ ile haber arasında i‘tirâz îrâdıdır şu:

(Şeb-i çerâğ vücûd-ı insân – ki perdâhte-i sultan-ı gaybdendir – zulmet-i küfr ve dalâlette kalmak sezâ mıdır?) fıkra ve iki çizgi arasında olan cümle gibi.

Vech-i rabi‘: Fi‘l ile fâil arasına i‘tirâz vürûdudur. Nef‘î'nin:

Bâd-ı şabâ – ki turreleriñ tâbdâr ider

Her bir çemende – biñ dili zâr u nizâr ider

beytinde ki'den çemendeye kadar iki çizgi arasında kalan kelimât gibi.

Vech-i hâmis: Fi'l ile mef'ûl arasına i'tirâz vuku'udur. Kemâl Bey merhûmun:

(... asrımızda Terakkiyât-ı maârif eseriyle kudemâ-yı felâsifenin efkâr-ı hikemiyyesini – ki heyûlâ-yı irfân ta'rîfine sâdıktır – cerh ve ıslâh için mâhiyyet-i kemâlin dakayıkına vâkıf olan bunca erbâb-ı nazar ta'rîzât-ı şedide îrâd etmekte iken üdebâ-yı sâlifenin âsâr-ı kalemiyyesini “ki mezâyâ-yı vicdân tavsîfine lâyıktır” şerh ve îzâh için hâsiyyet-i makâlin hakâyıkına ârif olan nice eshâb-ı hüner takrîzât-ı adîde inşâd eylemektedir) ibaresinde iki çizgi arasında ve iki tırnak arasında olan iki fıkra gibi.

Bilâ-fâide getirilen i'tirâz dahi iki nev'idir.

Nev'i evvel: Kelâma duhûlüyle hurûcî müsâvî olup hiçbir hüsn ü kubhu mükteseb olmayandır. Râgıb Paşa merhûmun:

O kem serâğ beyâbân-ı vaḥdetim ki hergiz

Ṭalebde ben beni hıẓr olsa reh-nümâ bulamam

beytindeki “hergiz” sözü gibi.

Nev'i sâni: Kelâma nakîse ve ma'nâyâ fesâd îrâs edendir. İzzet Molla'nın

'Âşıkınız gam-ı felegiñ biz kolayını

Şabr itme göçse daḥi felâkette bulmuşuz

beytindeki “daḥi” gibidir ki bu kısım i'tirâz ziyâdesiyle medhûldür.

158 – Erbâb-ı belâgat beyninde ve husûsâ-yı şuarâ arasında itnâb için kelâma ilka edilen elfâza “haşv” denir ki ehemmiyet-i mahsûsasına binâen Muallim Naci Efendi Hazretleri “İstılâhât-ı Edebiyye” nâm eserinin otuz altıncı sahifesinden bede’ ile bir çok sahifesini bununla imlâ ederek arîz ve amîg îzâhâtı i’tâ eylemiş olduğundan erbâb-ı merâkın oraya mürâcaâtlarını tavsiye ile beraber bu bâbda da birkaç söz îrâd eyledik şöyle ki:

Haşv: İki türlü olup birine “müfsid” ve diğetine “gayr-i müfsid” denir.

Haşv-ı müfsid: İfâdeyi ihlâl eden fazla şeylerdir.

Haşv-ı gayr-ı müfsid: Kabîh, melîh, mutavassıt nâmlarıyla üç halde bulunandır.

Haşv-ı kabîh: Zâid-i mahz olup söze çirkinlik verenlerdir ki bunlar “terdîf-i mürâdif” ve “atf-ı tefsîr” gibi aynı ma’nâyı mutazammın olan lafızların müştereken îrâdından ibârettir. Arabî’den:

Ve aver şenâ-yi tekellemühü

Şüdâ‘u-r-re’s ve’l-ķaleķâ

beytinde (suda‘) zikrolunduktan sonra re’s e lüzûm olmayıp zâid-i mahz olduğundan ve Farisî’den:

Ez-bes ki bâr-ı minnet-i tû ber tenem nişest

Der zîr-i minnet-i tû pinhân (ü müstetirem)

beytinde ve Nef‘î’ nin:

‘Uķde-i reşķ (ü ķased) yoķ dil-i bî-bâķimde

Olmasa nazm-ı selîsimde ‘aceb mi ta’ķîd

beytiyle:

Seni medh itmesün yanılsun ehl-i dil-i dâniş
Ki envâ'-i mekârimle vücûduñ ferd (ü yek-tâ) dır

beytinde ve Nâbî'nin:

Ammâ ki perde-dârlık eyler teğâfüli
Vaz' ü gurûru şerm (ü hayâ) şûretindedir

ve Nâilî-i kadîm'in:

Gösterir serkeşte hâl-i vâdî-i vahşet henüz
Kird-bâd-ı deşt (vü şahrâ) rûh-ı Mecnûn'u baña

ve Sünbülzâde Vehbî'nin:

Harf-gîr olma zarâfet şatma
Sözüne kızb (ü durûğı) katma

beytinde mu'terizeler arasına alınan elfâzın cümlesi bu kabîldendir.

İşbu haşv-ı kabîhler nazma mahsûs olmayıp tumturak kelâmı lafz galebeliğinde aramak fikr-i sakîmine ferîfte olan nâsirlerin nesirlerinde dahi vâki' olur. Mesela: "Zîver-i irfân ü maârifle âreste" diyecek yerde kelâmı haşve boğarak "hilye-i maârifle areste ve zîver-i irfân ile pîrâste" yolunda îrâd-ı kelâma dökülürler ki bunlar bu asra göre kabâyihden ma'dûddur.

İşbu haşv-ı kabîhler için Muallim Naci Efendi Istilahât-ı Edebiyye'sinde "etrâf ü cevânib, i'tirâf ü ikrâr, ilhâh ü ibrâm, evkât ü ahyân, bedîhî vü âşikâr, Bey u fûrûht, ceng ü harb, cehl ü nâdânî, hırs u âz, havf u hirâs, zîb ü zîynet, sehl ü âsân, şâd u hurrem, sulh u âştî, ahd ü peymân, katl ü idâm, kadd ü kâmet, lâyık u cedîr, mahv ü nâ-bûd, nihân ü muhtefî, medh ü sitâyiş, mesken ü me'vâ, ma'mûr ü âbâdân, nâle vü feryâd, nush u pend, vakt ü zaman, ye's ü nevmîdî, yağma vü gâret" gibi bir takım ikiz sözlerin hep o menşe'den tevellüd etme şeyler olduğunu ihtâr ederler ki fi'l-hakîka şâyân-ı ictinâbı mevâddan olduğundan sûret-i mahsûsada mücânebet lüzûmunu arz ederiz.

Haşv-i melîh: Mâ-bih-il-ifâdeyi takrîr ve kelâmın mazmûnunu teşdîd edenlerdir ki bâlâda mezkûr:

Îtâ‘at kıl sözüme (olma ‘aşî)
Seni berbâd ider levş-i ma‘âşî

beytiyle Arabî‘den:

İnne-ş-şemânîne (ve bellağtühâ)
Çad aḥvecet sem‘î ilâ tercümâni

beytinde ve Farisî‘den:

Der mihneti în zamane-i nî feryâd
Dûz (eztu) çenânım ki bed-endîş-i tu-bâr

beytinde mu‘terize içinde olanlar gibi.

Haşv-i mutavassıt: Hüsn ü kubhu olmayıp mazarratı dahi görülmeyendir. Arabî‘den:

Ve ente le‘amru‘l-mecid eşrafü min hevâ
‘Alâ ra‘mi (ânâfî) ma‘dî қаşabe‘l-mecid

beytiyle Farisî‘den:

Zi hecr-i rûy-i tü ey dil ru bây-i sîmîn ter
Dilem nedîm-i nedemşud tenem adîl-i anâ

ve Türkî‘den bâlâda mezkûr Râgıb Paşa‘nın:

O kem serâğ beyâbân-ı vahdetim ki (hergiz)
Ṭalebde ben beni hıızr olsa reh-nümâ bulamam

beytinde ve mu‘terizeler arasında olan elfâz gibi.

Tenbih: İşbu haşv fıkârâtıyla bâlâda mezkûr itnâb mebâhisi karşılaştırılsa bil-bedâhe anlaşılır ki “itnâb-ı mümill, tekrîr, gayr-ı müfîd, bilâ-fâide i‘tirâzın nev‘i sânisî” haşv-ı müfsid ve haşv-ı kabîh nev‘inden olup “itnâb-ı makbûl”lerin çoğuyla

“tekrîr-i müfîd” haşv-ı melîh nev‘inden ve bilâ-fâide i‘tirâzın birinci nev‘i de haşv-ı mutavassıt aksâmından olur.

FASL-I SALİS MÜSÂVÂT

159 – Maânî-i maksûdeyi hâvî olan ibârenin erkân u eczâsını tamamıyla îrâd edip îcâz ve itnâb etmemeye “müsâvât” denir ki en sâde bir meslek olup şifâhî takrîrler ile fenn ta‘rifâtında ve âdî ifâde-i hâl husûslarında isti‘mâl olunur. Nitekim Ebuzziyâ Tevfîk Beyin “Habîbe” nâm tiyatrosunda bir kız lisânından şu:

(Babam ben meme emerken ölmüş. Annem hiçbir şeye mâlik olmadığı gibi babamdan da bir şey kalmamış. Yalnız sesiyle zihni sayesinde ırzını, hayâtını muhafazaya çalışıyordu. Sesi pek güzel olduğundan komşumuzun oğluna bazı kasideler, gazeller okutarak ezber eder. Cem‘iyyetli yerlerde söyleyerek halkın verdikleri bahşişlerle geçinirdi...) sûretinde îrâd olunan söz takrîr-i şifâhiyye güzel bir misâldir. Ta‘rîf için ise (Mebâni’l-Înşâ) nın:

(**Vaz‘** – Bir şeyi bir şeye tahsîs etmeye derler. Fakat o şey itlâk veya ihsâs olunduğu anda ondan şey’-i sâni olunmak lazımdır.

Mesela: (Kırmak) denildikte ondan kırmak ma‘nâsı yahut kesri ihsâs ettiren ma‘nâ-yı mahsûs münfehim olduğu gibi.

Eğer bir kelime zâhir olup bir şeye delâlet kılırsa vaz‘ ile mevzû‘un lehde hâss olursa ona “ilm” derler “Musa, Cafer, Tûba, İstanbul, Edirne, Bursa” gibi.

Eğer vaz‘-ı âmm ve mevzû‘un leh hâss olursa ona “ism-i işaret” ve “mevsûl” denir “şu, bu, böyle, şöyle, ol” gibi.

Eğer kelime zâhir olmayıp da ifâde takdîr olunan nev‘den olursa ona “zamîr” denir “ben, sen, o, biz, siz, onlar” gibi.

Ve eğer bir kelimenin ma'nâsı şahs-ı vâhîde munhasır olmayıp bir nev'in efrâdına âmm ve şâmil bulunursa ona "cins" ve "mütevâtî" derler "insan, kuş, ağaç" gibi. Müfret bir lafızdır ki o lafzın cüz'î ma'nâsının cüz'î üzerine delâlet eylemeye "Hasan, İlyas, orman, dağ, su" kelimeleri gibi.

Eğer iki kelime bir ma'nâ için mevzû' olursa onlara "müterâdifân" derler. "sıcak ile ısı" ve "aydınlık ile ışık" ve "köpek ile it" ve "muhabbet ile meveddet" gibi.

Eğer ikiden ziyâde bir ma'nâ için mevzû' bulunursa onlara dahi "elfâz-ı müterâdife" denir. "Muâyene, müşâhede, rü'yet, besâret" gibi.*

Ve eğer bir kelime maânî-i kesireye delâlet eder yani birkaç ma'nâ için mevzû' olursa ve o ma'nâlarda her birine vaz'-ı evveli üzerine delâlet kılırsa o lafza maânîden beherine nisbetle "mücmel" ve mecmû'una nisbetle "müşterek" denir. "Sormak, bitmek, göz, yemeni" kelimeleri gibi ki sormak hem emmek hem suâl etmek ve bitmek hem neşv ü nemâ hem de intihâ bulmak ve kezâ göz kelimesi çeşm ü beykâr ve terazinin bir kıt'ası ma'nâsına ve yemeni dahi hem başa sarılan renkli bez hem de ma'hûd ayakkabı ma'nâsına geldiği gibi. Ve eğer bir lafız vaz'-ı evvelden mehcûr olarak ahar ma'nâyâ delâlet ederse ona da "menkûl" derler. "Kelime" sözü gibi ki lûgatta cerha demek olup muahharan lafzen vâhîdeye itlâk olunmuştur.

Ve eğer nakl-i örf-i hâss olursa ve bir lafzı vaz'-ı evvelinden kendi ıstılahlarına nakl ederlerse ona da "hakikat-i örfiyye-i hassa" denir."maymuncuk, dönüm" gibi.

Ve eğer nakl-i elfâz bir alâka ve münasebete mebnî olmaz ise o kelimeye "mürtecel" derler "Timur, Tosun, Dursun" gibi ki Timur ma'den ma'hûdün ve tosun

---

* Bu gibi kelimatı da erbâb-ı edebîn bilmesi lazım olduğundan hîn-i hâcette mürâcaâtla hall-i şüphe etmek üzere Arabî'den "fıkdü'l-luğa" ve "elfâz-ı kitâbiyye" ve "Kırâad'ül-lüğa" nâmıyla Beyrut'ta tab' edilmiş olan eserleri edinmek lazımdır.

öküz yavrusunun ismi ve dursun emr-i gaib sîgası iken üçü de a'lâm-ı eşhâs olmuştur) ibâresi gibi ki bu ibâre hem ta'rîfe misâl olmak hem de ta'rîf eylediği mevâdd aşağıda lazım olacağından onları bellemek için îrâd olundu ve bu makamda da İlm-i Maânîye müteallik kavâid-i mühimme hitâm buldu.

İlm-i maânînin sonu

(Kasbar Matbaası)

SONUÇ

Nazariyat sahası içinde önemli bir yere sahip olduğu kanaatine vardığımız Mecâmiü'l-Edeb isimli kitap Türk diline bir yenilik getirmemiş aksine daha önce yazılmış olan Nazari kitaplara atıflar yapmıştır. Mecâmiü'l-Edeb isimli eser dört cilt üzerine tedvin olunmuştur. Bunların birinci cildi “Belâgat” ikinci cildi “Usûl-i Şi‘r”, üçüncü cildi “Kitâbet ve hitâbet” ve son cildi de “Tercümelere” ayrılmıştır. Bu dört ciltlik eserde on kitaptan meydana gelmiştir. Bu kitaplar sırasıyla usûl-i fesâhat, ilm-i mâânî, ilm-i beyân, ilm-i bedî‘, ilm-i aruz, ilm-i kâfiye, aksâm-ı şî‘r, ahvâl-i tahrîr, usûl-i kitâbet ve hitâbet, usûl-i tenkîd

Mecâmiü'l-Edeb isimli eser döneminde yazılı olan nazari kitaplara göre en kapsamlı olanlarından biridir. Eserde bolca Arap, Fars ve Türk diline mahsus örneklerden yararlandığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak yine aynı eser degeçn ifadelerinden anladığımız kadarıyla Namık Kemal’e ait olan Lisân makalesini kendine düstûr edindiğini ifade etmektedir. Lisân makalesinde Namık Kemal Türk dilinin kâidelerinin nasıl olması gerektiği hakkında yorumlar yaparken Arap ve Fars lisanından vazgeçemeyeceğimizi, dilimizde sıkça kullanılan kelimelerin Türkçe kabul edilmesinin gerekliliği üzerine durduğunu ifade etmektedir. Mehmet Rifat da bu tezden hareket ederek Türk dilinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması bakımından ve örneklerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla Arap ve Fars edebiyatından da örnekler verdiğini ifade etmektedir.

Eser meydana getirilirken Mebâni'l-İnşâ, Tâlim-i Edebiyat, Belâgat-ı Osmâniyye, İstilahât-ı Edebiye gibi eserlerden örnekler verildiği ve kısmî de olsa bu eserlere atıflarda bulunulduğu gözlemlenmektedir.

Biz bu çalışmamızda İlm-i Belâgat’in konularından biri olan İlm-i Mâânî üzerinde durduk. Bu bölümde eserin diğer kitapları gibi bir mukaddime ile başlar.

İlm-i mâânî şu şekilde tarif edilir: Lafızları açık bir şekilde ifade ederek kelâmı hâlin, mevkiin gerektirdiği şekilde kelimeleri ifade etme usûllerinden, kurallarından ve kanunlarından bahseden ilim. Bu kitapta Müsnedün-ileyh, müsned, mütemmiât-ı cümle, isnâd-ı haberî, inşâ, kasr, vasl, fasl, îcâz, ıtnâb ve müsâvât konularına değinir ve örneklerle açıklar.

Eserin dili dönemine göre oldukça sade yazılmış olup matbu bir eserdir. Eserin yazılış amacı olan edebiyat derslerinde okutulsun diye yazıldığından bol bol örneklerle konular pekiştirilmiş, yazılış amacına uygun bir eserdir. Dil ve gramer açısından oldukça düzenli bir kitap olduğu görülmektedir.

Eser kapsamlı bir şekilde ele alındığından dolayı gramer ve nazariyat sahasıyla ilgili eser verecek olan araştırmaların rahatlıkla yararlanabileceği bir eserdir. Dilimizde oldukça az olan belâgat kitaplarının sözlüğü üzerine bir yazı yazılırken kaynak olabilecek nadide eserlerden biri olabileceği kanaatinde olduğumuzu belirtelim.

Yine bu dönemde ele alınan nazâriyat kitaplarını açıklayıcı ve onların günümüze aktarılmasında yardımcı kaynak olabilecek bir sözlük bulunmayışı önemli eksikliklerden biri olarak görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrahman Süreyya, *Mizânü'l-Belâga*, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1303

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniye*, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1299.

AKTAŞ, Şerif, *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

AKTAŞ, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991.

AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul, İnkilâp Kitabevi, 1990

Ankaravî, İsmail Hakkı, *Miftahü'l-Belâga ve Mısbahü'l-Fesaha*, İstanbul, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1284.

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c.I,II, İstanbul, 1972.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.

BİLGEGİL, M.Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara, 1980.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 23.Baskı, Ankara, 2006.

Diyarbakırlı Said Paşa, , *Mizânü'l-Edeb*, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305.

ENGİNÜN, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1998

ERGİN, Muharrem, *Osmanlıca Dersleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2001.

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2001.

İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1964.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1981.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Tarihi*, Giriş, Ankara, 1984.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, 1984.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.

Manastırlı Mehmet Rifat, *Mecâmiü'l-Edeb*, Dersaadet, Kasbar Matbaası, 1308

Manastırlı Rifat Mehmet, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi VII*, İstanbul, Dergâh Yayınları, (1990), 333.

Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiye*, İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307.

Muallim Naci, *Lügat-ı Naci* (Haz. Faruk K. Timurtaş), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987

Namık Kemal, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları* (Haz. YETİŞ, Kâzım), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989

OLGUN, Tahir, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1973.

Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Büyük Lügat, Türdav, İstanbul, 1987.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993a.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993b.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 2004.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006

Recaizâde Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1299.

Sinan Paşa, *Tazarrunâme*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, Büyük Türk Yazarları ve Şairleri Komisyonu Yayınları, 1971.

Süleyman Bey (Paşa), *Mebâni'l-İnşâ I*, İstanbul, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şahane Matbaası, 1291.

Süleyman Bey (Paşa), *Mebâni'l-İnşâ II*, İstanbul, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şahane Matbaası, 1289.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004.

Tahirü'l-Mevlevi, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1973

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1988.

TARLAN, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, 1972.

TUNALI, İsmail, *Poetika*, İstanbul, 1983.

TURAL, Sadık, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ankara, Yeni Avrasya Yayınları, 2003.

Türk Ansiklopedisi, “*Beyân*”, c. VI, Ankara, 1953.

YETİŞ, Kazım, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasına Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını sayı:104 Ankara 1996.